



ПЕТРО ЛІСОВИЙ
БРИЗКИ КРОВИ

elib.nlu.org.ua



П. Л І С О В И Й

БРИЗКИ КРОВИ

НА ПРИДОРОЖНЬОМУ КАМЕНІ

Державна ордену Трудового
Червоного Прапора
Республіканська бібліотека
УРСР імені КПРС

-3-

Р У Х — 1 9 3 1

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковом-репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Укрполіграфоб'єднання
1-ша школа ФЗУ
ім. А. Багинського

Укрголовліт 781. Зам. 652
Тираж. 4.000 примірників

eliv.nlu.org.ua

Ч А С Т И Н А П Е Р Ш А

Б Р И З К И К Р О В И

**ВІКТОР
Г Ю Г О** „Гарматне м'ясо почало думати і, по-
думавши добре, перестав захоплю-
ватись тим, що з нього зробили ціль“

Ця книжка має свою не зовсім щасливу історію. 1916 року я, будучи в царській армії, воякував на позиції недалеко містечка Маріямпіль у Галичині. Це було восени, коли відомий наступ Брусілова, фактично, припинився,— точилися лише окремі бої за оволодіння тими чи іншими вигідними позиціями та пляцдармами.

Надворі стояла суха осінь. Ліси одяглись у прекрасні золоті та пурпурові шати. Ранками були легенькі заморозки і в чистому повітрі луно й дзінко розносився кожний звук. На ланах та городах селяни збирали останню кукурудзу та картоплю. Картина ця була настільки мирна, що здавалося, що примара війни відійшла кудись далеко.

Ми стояли на Дністрі в старих окопах. Ця ділянка фронту вважалася за другорядну, війська тут було мало і наша роль зводилась до того, що на військовій мові зветься „заслоном“,— ми стояли тут на всякий несподіваний випадок і вели повільні фортифікаційні роботи.

На всьому фронті було тихо. Рідко-рідко пролунає постріл.

Крім вартових, решта займалася всім, чим хоче. Були випадки, коли салдати мало не цілими командами ходили до ближчих сіл помагати селянам копати картоплю. Недалеко від нас було двоє сіл, які з наказу австрійського командування зовсім залишили мешканці і переїхали на той берег,— і там у садках було повно груш та яблук. Салдати з лантухами ходили туди, і ніякі накази командирів не могли припинити цього. Бувало, що під час цих фуражувань вони натикались на австрійців і... мирно розходилися. Були навіть короткі розмови про те, чи скоро скінчиться війна, коли мир,

при чому сами „посли“ обмінювалися між собою скромними сувенірами на спогад.

Треті ловили рибу в численних озерах, протоках та заводях Дністра. Дехто заходився коло чисто „хатніх справ“ — латав одяг, лагодив чоботи, прав білизну.

Нам було видно, як на протилежному березі австрійські салдати робили те саме. Одно слово, на фронті панувала „мирна ідилія“, і якби начальство та уряди не втручалися в справи салдатів, то мир був би підписаний не далі, як за якийсь тиждень. Про це в нас говорили цілком вільно і вголос, ані трішки не лякаючись начальства, яке навіть боялося вступати в дискусію з цього приводу з салдатами.

Отже часу в нас вільного було багато, і я любив ходити самотно по покинутих окопах. Вони двома ламаними лініями бігли вздовж берега річки. Стінки почали вже обсуватися, на дні валялися бляшанки з-під консервів, розбиті казанки, шматки одягу, розбиті й поламані рушниці, купи гною й сміття. Іноді з якогось завалу бив у ніс сморід, там лежить мрець, — мрець, що його доконала куля або гарматний набій і якого тут же закопали товариші або засипало вибухом. Це одразу нагадувало, що війна може кожної години повернутися сюди і скаламутити тихі плеса Дністра, ліс і зелені левади могли розбити постріли, а гурчання гарматних набоїв, вибухи й страшні зойки людей наповнити осінню тишу. Уява малювала недавні епізоди і тоді ставало моторошно серед цієї тиші, заллятої золотим промінням сонця. Тоді хотілося скоріше добратися до своїх.

Під час одного такого блукання я випадково натрапив на досить грубу записну книжку, що бул засипана землею, — виглядав лише один її

краєчок. Я витяг, обтрусив її й хотів розгорнути. Але не тут то було. Очевидно, всередину просякнула кров, бо брунасті плями було видно на багатьох аркушиках і багато сторінок злиплося. Титульної сторінки не було, вона була вирвана жужмом із кількома іншими сторінками. Книжка була списана олівцем, дрібним письмом, при чому по ньому ніби бризнули кров'ю; частина написана українською мовою, а частина руською.

Книжка мене зацікавила і я вирішив її взяти, як один із сувенірів війни. Присівши за траверсом, я почав її поволі перегортати. Це були замітки. Тут були і більші нариси, і просто записи якихось дат, прізвища людей, назви урочищ і навіть анаграми, що їх міг розшифрувати тільки сам автор. Видно було, що автор скоріше збирав матеріяли, думаючи, можливо, їх колись використає, ніж писав, поки смерть або важка рана не спинила його руки.

Книжку я зберіг до самсі демобілізації. 1918 року, будучи вже дома, я вирішив дещо вибрати з неї, й видрукувати, але скоро, не з своєї вини, я примушений був цю роботу припинити, бо в цей час „своя рідна національна влада“ посадила мене до в'язниці. Мої рідні були цим настільки налякані, що багато цінних паперів, привезених мною з війни, понищили, а частину вирішили переховати. Активну участь у цьому, між іншими, брав мій квартирний хазяїн, Іван Євменович Гужва, в хаті якого я тоді жив.

— Давайте їх мені, — запропонував він, — я так їх заховаю, що чортового батька хтонебудь знайде!..

І дійсно, він так заховав, що все пропало, в тому числі й знайдена мною книжка невідомого салдата. Тільки вже кілька років по тому я, яксь, перебираючи старі книжки, натрапив на жмут па-

перу, що показався моїми виписками з тієї книжки що їх я робив у вісімнадцятому році. Частину їх згодом я видрукував у газетах та журналах, а частина й досі лежала неопублікована, і тепер уперше бачить світ. Я намагався якомога менше міняти авторів стиль і тим більше думки його.

Тепер, коли капіталісти готують гарячково проти Радянського Союзу інтервенцію, коли капіталістичний світ гарячково готується до нових імперіалістичних, воєн, ми мусимо зібрати все, що показує відворотне обличчя імперіалістичної війни.

Ми повинні активно боротися проти нової імперіалістичної війни, проти нападу капіталістів на СРСР. Але розвінчуючи війну імперіалістичну, війну національну, ми повинні мобілізувати маси пролетаріату на єдину священну війну — на війну праці проти капіталу. Ми проти війни імперіалістичної, але ми за війну громадянську, пролетарську, за війну революційну, в якій пролетаріат розчавить голову капіталізму й імперіалізму, — за війну, що відкриє змученому людству двері в новий соціалістичний світ і покінчить з пеклом капіталістичної експлуатації, — одно слово, ми за Світовий Жовтень. Проклямуванню й закликові до цієї війни служить друга частина цієї книжки — „На придорожньому камені“, що є своєрідний „монтаж“ із газетних статтів, виступів наших вождів, закордонних комуністів та з виписок із книжок, присвячених війні.

Маючи надію, що ця книжка хоч в малій мірі послужить справі єдино справедливої війни, я й випускаю її в світ.

Харків,
10 січня 1931.

СМЕРТЬ ПОРУЧНИКА ВІЗГАЛІНА

Нашого ротного, капітана Старченка, ранком, коли він обходив окоп, убило. Він тільки на хвилинку зупинився біля однієї бойнички і хотів подивитися, що робиться на австрійському боці,— як почувся одинокий постріл. Куля влучила йому вище правого ока в чоло і смерть сталася моментально. Тіло капітана посунулось по стіні окопу, труснулося і по всьому. На шинелі однесли його в одну із землянок і вкрили; скоро він від морозу задубів, ніби дерев'яний став.

Рота зустріла смерть свого командира мовчки. Ми за ці місяці так звикли до смерти, що вона нас уже зовсім не дивувала. Все нас дивувало, цікавили навіть дрібниці окопного життя, а смерть — ні.

Тільки фельдфебель вилаявся три рази на адресу „австріяків“, та й то мабуть більше за звичкою, ніж від справжнього обурення,— решта ні слова.

Капітана ми не любили, але в нас до нього було щось вроді пошани. Пошана та виходила з того, що капітан ретельно дбав за свою роту, щоб вона завжди була одягнута, взута й пагодована. На війні та ще й узимку це не так просто було робити. І салдати відзначали ці турботи свого командира тим, що ніколи не лаяли його поза спиною. Відогравало тут, може, до певної міри, й те, що капітан не був боягуз, як більшість офіцерів, і разом з ротою проробив увесь похід від самого початку війни, а це мало велике значення.

Увечері те, що було капітаном Старченком, відпровадили на долину до штабу, а на ранок нам прислали нового командира. Наш полуротний, прапорщик Бороденко, сказав нам:

— Його благородіє, поручник Візгалін!..

Поручник Візгалін був невеликий на зріст; папаха була насунута йому низько на чоло, а з-під неї дивилися холодні сірі очі, що кололи вас, ніби намагались промацати вашу душу. Мав широкі плечі й тонкі рудуваті вуса; іноді йому по устах пробігала зла посмішка. Вражіння справляв негарне.

— Курвал — схарактеризував його мій сусіда з Таращі, Іван Заборенко.

Виявилось, що це була одностайна думка всієї роти.

І от з призначенням Візгаліна для нас розпочався справжній кошмар.

Я вже сказав, що всі ми звикли до смерти. Коли австрійські окопи на двісті й ближче кроків, коли вам не можна й пучки висунути без того, щоб вас не поцілили, коли ви ходили десять раз в атаку, то чого ж тут боятися смерти?

Для нас смерть була буднями. Дивувалися не тому, що вмирили, а тому, що жили.

І все ж таки ми роботу смерти виконували з примусу. У нас спершу спаралізували волю, потім нам дали рушниці і наказали вбивати, нам погрожували різними карами, коли б ми не робили того, що наказували нам командири. І ми виконували. Але десь, у тайниках душі, ніхто з нас не виправдував цього. Десь сидів прихований протест проти війни і цих безглузвих масових смертей. І ті, що сиділи за сто кроків від нас, певно, так само думали і ніхто з нас, правду кажучи, за ворогів їх не вважав. Вони були так само люди, їх так само примусили стріляти на нас, як нас на них. Навіть капітан Старченко не був дуже войовничою людиною: він часто любив побалакати про родину, пригадати мирні часи, навіть підбадьорити нас.

Навіть і він, мені здається, в душі протестував проти війни й бажав їй скорішого кінця.

Поручник Візгалін, на мою думку, був переконаний убивця, він не тільки виправдував війну, він вважав її за корисну, за одну з підойм людського поступу. Дивно, але вже через день уся рота це відчула, зрозуміла і про це пошепки говорила.

Почалося так. Ранком поручник Візгалін і прапорщик Бороденко обходили окопи. Візгалін ніс у руці австрійський карабін. Ось він відсунув від бойнички вартового й примостився біля неї сам і причаївся як хижак. Ми помітили метушню в австрійських окопах. Річ у тім, що між обома сторонами була складена неписана угода—ранком і вечором не стріляти. Правда, обережність була з обох сторін, але угоди дотримувалися суворо. Навіть командири і ті мовчки погодилися на таку передишку.

І ось:

— Пах.

Через хвилину з австрійського боку почулись крики:

— Що це ви, сволота, так вашу розтак, стріляєте. Чаю не дасте напиться!

Ми завмерли біля бойниць.

— Ось ми вам.

Затакали кулемети, забахкали рушниці. Почала стріляти артилерія, і над головами зі свистом пролітала шрапнель. Два набої були на удар, але на щастя вони розірвались позаду окопу. Третій поцілив у ялину і вона розлетілася на дрібні тріски.

Так з півгодини. Потім замовкли. А Візгалін сидів, причаївшись на своєму місці.

І знову:

— Пах!..

У відповідь австрійська сторона розпочала такий скажений огонь, що ми сиділи, прищулившись як кролі, чекаючи собі щохвилини смерті. Нарешті, знову замовкли.

Тоді поручник Візгалін підвівся з свого місця і задоволено сказав:

— Здається, за другим разом попав. Ходімо, прапорщику, чай пити. Знаєте, я не можу снідати, поки не підстрелю хоч одного австрійця. Це свого роду спорт у мене!..

З цього й пішло. Щодня Візгалін виходив на це полювання. Сідав десь біля бойнички і годинами чекав на якогось необачного австрійця. І рідко промазував. А коли вціляв, то задоволено підводився й кидав нам:

— Ось як треба стріляти. Не то що ви, сволота, в небо кулі пускаєте!..

Для роти настали тяжкі й тривожні часи. Роздратовання противної сторони було велике, бож вона справедливо гадала, що ми порушили деякі правила війни,—щоправда, в генеральних штабах і міжнародніх конвенціях не записані, але які між салдатами мали обов'язкову силу. І тому на нашій дільниці тепер безперервно тривала стрілянина. Спокійні часи минули, у нас почалися втрати, щодня були то поранені, то вбиті. І всі ми провину за це складали на поручника Візгаліна.

Для більшості роти він був страшний тією спокійною рішучістю, з якою він убивав людей. І це було для нас незрозуміле.

Так минуло кілька днів. Рота була змучена вкрай. А тут нам оголосили, що цієї ночі можна чекати атаки австрійців. І в цьому ми винуватили Візгаліна.

Атака почалася десь опівночі... Спершу було чути поодинокі постріли рушниць, далі все частіші

й частіші, поки згодом усе не перетворилося в якийсь хаос звуків. Окопи оперезалися вогнем. Кулеметна стрілянина злилась у якесь виття. Загрімилі гармати. Небо виблискувало червоними сполохами, його розрізали сотні ракет. Темп стрілянини все збільшувався і, коли досяг свого апогею, що його, здавалося, вже далі не можна буде витримати,—вона раптом ущухла. Ця тиша, після того, як земля і небо плювалися смертю і роздиралися вибухами, була ще страшніша за канонаду. Ось сірі постаті вискакують з окопу напроти і біжать до нас.

Тут уже наша черга. Казяться кулемети, пече руки рушниця, вибухають бомби, ви чекаєте кінця, розум вам відбирає, а кінець чомусь забарився і ви відчуваєте, що все ще живете.

Рідшає стрілянина, свіжа кров починає приливати до голови, десь гукають:

— Одбита!..

Тиша. А на снігу купи сірого. І стогін, страшний, нелюдський, звірячий, — од нього холоне в жилах кров.

А вгорі небо чорне з діамантовими зорями. Мороз потріскує по лісу, — то була велика зима в Галичині, — зима п'ятнадцятого року.

З нашого боку кулемет випускає чергу:

— Та-та-та-та!..

Потім знов і, після короткої павзи:

— Та-та-та-та!..

— Ротний поранених дострілює! — чую зляканий притишений голос збоку.

— Та ну?..

— Їйбо! З правого фланку передають!..

— От звірюка!

— Та за це!..

Але все це шепотом.

Дивно, але другого дня вся рота сахалася поручника Візгаліна. А він сидів спокійно біля бойнички і полював на людей.

А вночі знову була атака. Ранені розкидані між окопами. Видно, як вони повзають по голубуватому снігу. Стогнуть. А, той стогін, тї зойки! Немає нічого страшнішого за них. І зрідка такання кулемета. Після цього стогін замовкає.

— Добиває!..

— Дострелює!..

Мимо проходять Візгалін і Бороденко швидким кроком. Візгалін говорить:

— Я не розумію, прапорщику, чого це вас так жахає... Про мене, так краще одразу добити людину, ніж вона страждатиме на снігу, аж поки в муках не замерзне!..

Відповіді Бороденка я не чую.

Рота була збентежена. Рота нічого не розуміла. У багатьох перед ротним був просто забобонний страх. Серед нас було кілька таких, що проробили весь похід від Збруча аж до Карпат, бачили всього, але й вони похитували головами і казали, що все це добром не скінчиться.

— Він вигубить колись усю роту! — казав дехто.

І глуха ненависть зародилась у всіх нас до поручника Візгаліна. Всі бажали йому смерти. Але він був ніби зачарований.

Він не ховався, о ні! Він був хоробра людина, треба йому віддати справедливість. А може просто був фаталіст і вірив у те, що його смерть іще десь далеко. А може він шукав смерти, кликав її, бо в його серці вмерла всяка надія, бо він ненавидів і себе і всіх людей. Адже війна робить людей потворними і випікає в них часто все людське.

Пам'ятаю, як тверяк Ніконов, коли ротний одного разу пройшов мимо, прошепотів:

— Дивись, чорт пішов! Йбо, чорт! — і перехрестився вслід.

Але всі ми були згодні в одному, — ми палко, жагуче бажали смерти нашому ротному. Але смерть не приходила. Вона брала майже щодня когонебудь із нас, а його щадила. Отже треба їй допомогти.

Трудно сказати, як ця думка зародилась у нас, але мушу відзначити, що вона з'явилась і зформулювалась у багатьох майже одночасно.

Так ми засудили поручника Візгаліна на смерть. У змові брала участь уся рота. Але це не була змова в загально прийнятому розумінні. Не було про це ні розмов, ні нарад. Просто всі погодились на цьому мовчки і розуміли один одного без слів. І кожний знав, що присуд цей треба виконати при першій же нагоді. Його мав виконати не один, не два, а той, кому ця нагода трапиться, хто у відповідний момент буде найближче до ротного.

Проте, минуло кілька днів, а нагоди не траплялось і декого вже починала брати нетерплячка. Найрадикальніші просто пропонували пристрелити або приколоти Візгаліна і втекти до австрійців.

Однієї ночі, коли я вартував біля бойниці, мені почулося за траверсом якесь шарудіння й притишені голоси. По них я пізнав Івана Заборенка, тверяка Ніконова та унтера нашої чоти Ковалья.

Ніконов, хвилюючись, казав:

— Та, що з ним панькатися?.. Шеменути його штиком і гайда до австрійців!..

— Дурень! — відповів Коваль. — А як невдача, тоді вся рота під розстріл піде. Балда!..

— Ну, а як же? — запитав Заборенко.

-- Треба під час атаки. Бомбою австрійською з-за траверсу гагакнеш і кінець!.. — відказав Коваль.

Я кашлянув тихо, щоб дати знати, що їх чути. Вони замовкли і вийшли. Коваль, помітивши мене, підійшов ближче. Я удавано зляканим голосом тихо запитав:

— Хто?

Коваль заспокійливо відповів:

— Задрімав?.. Гляди!.. Ротний помітить, на п'ять хвилин на бруствер поставить!..

А коли ті відійшли, він спитав:

— Чув?

— Атож.

— Якої ти думки?

— Такої, як і всі.

— Я думаю, що це скоро зробимо, коли його самого чорти не вхоплять... Ну ти знаєш, уся рота з нами!..

— Я знаю.

Другого дня я даремно намагався щось прочитати на їхніх обличчях, — вони були німі. Тільки Ніконов, коли проходив мимо ротний, старався непомітно христитись і лаявся про себе.

Чекати на розв'язку довелося всього три дні. В цей день австрійці повторили спробу нас атакувати. Вони мало не продерлися до наших окопів. І тут за два траверси від мене страшно вибухла бомба, що заглушила навіть стрілянину. Зі стін окопу посипалась мерзла земля, мимо пробігали салдати, дехто злякано кричав:

— Австрійці, австрійці!..

Тоді, покриваючи все, різко прозгучав голос Коваля:

— Які там австрійці!.. То бомбу вони кинули!..

— Ротного поранили!.. Ротного поранили!..

Ніхто й не поворухнувся. Тільки тоді, коли все стихло, прапорщик Бороденко, фельдфебель та ще кілька салдатів пішли до траверсу, де був перед тим Візгалін. Його наполовину засипало землею.

У грудях була величезна рана, він був мертвий.

Через день нас одвели в резерв. Був мороз, під ногами поскрипував сніг. Спереду йшов наш полуротний, а ззаду везли на санках тіло Візгаліна.

Поховали його в селі, де поховано й капітана Старченка. Коли піп прочитав усі положені молитви і об труну заторохтіли мерзлі грудки землі, рознеслась команда і вся рота на честь свого мертвого командира дала сальву.

А трохи згодом приїхав командир корпусу, оглядав наш полк, дякував за службу і роздавав хрести. Між іншими одержав хреста і Харитон Коваль.

ПОРАЗКА ГЕНЕРАЛА ПОМИКАНОВА

Наприкінці січня — на початку лютого 1915 року австро-німецьке командування розпочало широко задуамну операцію в напрямку Мункач-Станіславів. Мета цієї операції, наскільки то можна було судити по пізніших реляціях руського генерального штабу, була така: збити руські дивізії з Мункачівського перевалу, забрати Станіславів і вийти в тил руській армії. Коли б ця операція вдалась, то занявши Станіславів, австро-німецьке командування могло б швидко перекинути свої дивізії, як в напрямку Львова, так і в напрямку Стрия. На разі успіху, ця операція не тільки одним ударом звільнила б Перемишль, що був обложений армією генерала Селіванова, але поставила б у надзвичайно загрозливе становище весь південнозахідний фронт руських.

Бої точилися уперті. Спершу руські стримували ворожий наступ, але знесилені, далекі від бази, погано вдягнені і взуті, не маючи по кілька днів чого їсти, відчуваючи недостачу в набоях та артилерії,— а до того ще й командування не уявляло собі ясно тієї операції, що її вели австро-німці, і не звертало серйозної уваги на цю дільницю фронту,— полки, кінець-кінцем, не витримали. Маючи великі втрати, вони залишили позиції, що були здобуті такою дорогою ціною. Паніка була настільки велика, що не затримались навіть і перед Станіславовим. Надійшов наказ його залишити через „стратегічні міркування“.

Зранку з міста в напрямку Галича потяглись обози, а надвечір місто залишило військо, зайнявши позиції кілометрів за п'ять на схід. Ось за такої воєнної ситуації генерал Помиканов і вирішив зажити слави й покрити себе невмирущими лаврами.

Над землею спускався тихий зимовий вечір. Небо було похмуро-сіре. Над сніговою рівниною зрідка рвалися гарматні набої. З різким виттям над головами пролітала шрапнель. Важко падали мортирні та гавбичні стріли. Від їхнього вибуху стугоніла земля, а на білому снігу робилися чорні, як рани, плями. Шипіла зловісно вода від гарячих уламків, спалахували темним полум'ям вибухи. За містом чулась тріскотня рушниць,— то вели бій руські ар'єргарди.

Потім, як це завжди буває після гарячого бою, все затихло. Розтріпані дивізії залишали місто і стягалися на шляху до Галича. Можна було чекати, що ворог розпочне дальший наступ, щоб не дати руським опам'ятатись. Командування корпусу

вирішило кинути на позицію все, що тільки могло стояти на ногах і тримати рушницю і закрити прорив. За день мали надійти свіжі резерви.

Генерал Помиканов командував ополченською бригадою, що квартирувала в Станіславові і несла там охоронну службу. Бригада складалася із старих салдатів, здебільшого учасників русько-японської війни. Народ цей був у своїй більшій частині хворий, а щодо патріотизму та воєнної завзятости, то вони не тільки не горіли бажанням покласти свої голови за „царя батюшку“, а якраз навпаки. Кажуть, що вовка ноги годують. Щождо бригади Помиканова, то про неї справедливо буде сказати, що досі її від воєнної завірюхи і воєнних лаврів, дійсно, рятували ноги. Не встигали десь за тридцять верстов заgrimіти гармати, як бригада знімалася і йшла подалі від гріха.

Але генерал Помиканов тримався якраз іншої гадки. Він аж горів бажанням зустрінутися з ворогом і показати, як устаровину вміли воювати. Зате його бригада, починаючи від простого салдата і кінчаючи командирами,— всіма цими зауряд-прапорщиками, зауряд-поручниками, зауряд-капітанами і зауряд-полковниками,— був усе народ мирний. Вони знали про войовничі наміри свого бригадного, але зовсім не поділяли їх. Військові лаври їх не притягали. А бригадного за його войовничість просто зненавиділи. Всі в один голос казали, що Помиканов колись та погубить бригаду.

Досі доля не всміхалась Помиканову. Він кілька разів натякав корпусному, в розпорядженні якого була його бригада, щоб той дав йому якенебудь „діло“, на що той неодмінно відповідав:

— Що ви, генерале? Куди я поведу ваших стариків? Ні, хай краще вантажать набої на станції та стережуть пакгавзи!

Помиканову ці образливі слова були як ніж у серце, але він мусів мовчки ковтати їх.

На цей раз ніби справа для Помиканова повернулася на добре. Коли йому принесли наказ від корпусного приготувати бригаду, бо, можливо, її доведеться, до приходу свіжих резервів, ще цієї ночі пустити в „діло“, у нього весело заграло серце.

— Нарешті!..

Наказ цей застав Помиканова в якомусь невеличкому селі між Станіславовим та Галичем, куди він переїхав після відступу. Тут він чекав на бригаду, що тим часом бадьоро йшла шляхом, держачи курс на Галич і маючи на меті, ніде не зупиняючись, прибути туди на ранок.

Тривога, що була спершу охопила бригаду, яка боялася, чи не викине командир якоїсь штучки, зникла, похмурі обличчя прояснилися, в рядах почувся сміх і круті салдатські жарти. Правда, позаду палав Станіславів, там билися полки, але „старики“ справедливо гадали, що вони вже відвоювали своє, а тепер черга за молодшими. Їхня хода була непереможна, вони „печатали“ ногами сніг, вони були веселі, бо йшли в затишний і безпечний куток. Коли б не була ніч і коли б дозволили командири, вони б „грязнули“ веселої салдатської пісні.

Раптом на дорозі показався ординарець із штабу бригади, підскочив до зауряд-полковника Коритова, що заміщав генерала Помиканова при бригаді, й подав йому пакета. Алюр на ньому був зазначений найшвидший, напис „суворо таємно“,— все це навіяло якусь тривогу на Коритова. Він зараз же пакета розпечатав і при світлі кишенькового електричного ліхтарика прочитав наказ. Там стояло,— бригаду зупинити там, де її зустріне ординарець і чекати на нього, Помиканова. У Коритова, коли він зрозумів у чім річ, виступив холодний

піт на чолі. Він зараз же наказав зупинити роти і скликав старших командирів на нараду.

— Петре Петровичу, що б це мало значити?— спитав його один із ротних командирів.

Коритов почував м'ясистого сизого носа свого і відповів:

— Не інакше, як старий пердун добився свого, і нас пошлють у бій відбирати назад Станіславів!..

Ці слова моментально облетіли всю бригаду і настрій у неї одразу впав на цілих сто ступенів. Він став холодний, як крижане море. Ми вже не говоримо про ті „побажання“, що висловили своєму генералові всі, починаючи від рядового салдата і кінчаючи командирами.

Бригаду зупинили, і вона вишикувалась уздовж шляху. Мимо проходили останні обози, і бригада проводжала їх задрісними очима. Ніч ставала глибокою, безкрайньою. Міцнішав мороз. Здалеку доносились відгуки слабої канонади.

Після цілої години чекання, нарешті, прибув Помиканов. Він легко вискочив із саней і вислухав рапорт Коритова.

— Так що, ваше превосходительство, накажете рушати далі?— дипломатично запитав Коритов.

— Ні, ні, полковнику!— замахав руками Помиканов.— Хай люди відпочивають!..

— Є якесь нове призначення?— знову обережно запитав Коритов, якому страшенно кортіло знати, що саме старий задумав.

Помиканов зам'явся.

— Є... Власне, ще немає... Але ми його одержимо із штабу корпусу.. На нього ми оце й чекаємо!..

Скориставшись зручним моментом, начальник штабу бригади одвів Коритова вбік.

— Старий ніби з глузду з'їхав!— сказав він із злістю.— Цілий день дзвонив сьогодні до штабу

корпусу, сам туди їздив і таки домігся, щоб бригада взяла участь у здобутті назад Станіславова. Корпусний пообіцяв йому це, і старий тепер на самому вершечку блаженства. Нас тепер може врятувати тільки чудо! — кінчив начальник штабу з сумом.

Коритов, якому так була потрібна слава, як торішній сніг, забувши всяку субординацію, вголос вилаявся:

— Щоб його чорт забрав, стару печерицю!..

Генерал почув голос Коритова, але не розшолопав, у чім річ. Тому він перепитав:

— Кого щоб чорт забрав, полковнику?

Коритов не розгубився і швидко відповів:

— Та німців, ваше превосходительство!

— Нічого, ось ми їм покажемо! — відповів старий загадково і надувся, як старий гиндик.

Було десь біля півночі, коли приїхав командир корпусу.

— Що за частина? — спитав він у ад'ютанта.

— Це п'ятдесята ополченська бригада, ваше високопревосходительство!

— А, генерала Помиканова!.. Він, здається, хотів узяти участь в операції!.. Зупиніть автомобіль, я хочу подивитися на людей!

Помиканов уже біг назустріч корпусному.

— Ну, як ваші люди, генерале?.. Не стомилися?..

— Аніскілечки, вашество!.. Люди прекрасно настроєні і чекають на ваше розпорядження, щоб ударити на ворога!..

Коли б був день, то на сухому з колючими очима обличчю корпусного можна б було помітити іронічну посмішку. Але Помиканов тільки почув:

— От і гаразд. Я от тільки подивлюсь ваших людей, скажу їм кілька слів, і тоді ми тут же визначимо, куди післати вашу бригаду!..

— Слухаю, вашество!..

Корпусний був високий і худий, як жердка. Помиканов був низький і круглий. Вони пішли до бригади, що стояла чорною купою на снігу і вибивала ногами,— при чому Помиканов біг півником трохи попереду і боком, щоб йому зручніше було слухати корпусного.

— Здорові, старики! — поздоровкався тихо корпусний з бригадою.

— Здра... жела... ваше... ство!.. — відповіла стримано і трохи невлад бригада.

Коли корпусний підійшов до солдатів ближче, то його вуха неприємно вразив кашель, що виривався з двох тисяч грудей. Він підійшов до першого й запитав:

— Скільки тобі років?

— Сорок три, ваше високопревосходительство!..

— На війні був?

— Так точно, вашество, в русько-японській!..

— Здоровий?

— Ніяк нет!.. Хворий!..

І для того, щоб показати, що він дійсно хворий, цей рябий і бородатий мужик аж зайшовся кашлем. Це було ніби сигналом для всієї бригади. Кашель, що на хвилину був ущух, відновився з новою силою. Вся бригада разом закашляла, забухикала, захрипіла і... застріляла.

Обидва генерали і всі, що були при них, буквально, задихалися від смороду. Адьютант корпусного закрив носа хусточкою і душився од безгучного сміху. А канонада тим часом не вгавала. Брови в корпусного зсунулись, він розсердився як чорт і, різко повернувшись до Помиканова, не своїм голосом закричав:

— Генерале, що це таке трапилось із вашими людьми?..

шуміли весняні потоки. Часто ми бачили, як на ясне обмите небо, на якому весело сяло сонце, насувалась біла хмара і крутила метелиця там, на верховинах гір.

Внизу, на горбах, починало зеленіти. Жовтіли лютики. І ніжно голубіли проліски. Взяли з неба його блакить і знесли на змучену, скопану, заскороджену стрілами, обплутану дротом, вкриту чорними ранами землю.

Стіною стоїть смерековий ліс. Смоляний пах напоює все навколо. Урочиста тиша, Весна. Життя. І поруч смерть. Її подих теж усюди помітний, всюди розлитий, він нас переслідує, від нього не втечеш.

Між узгір долиною в'ється колія. По ній повзе потяг. У вагонах салдати. На довгих зупинках вони сірою масою вилазять на перони напівзруйнованих станцій і біжать туди, де голубіють проліски.

Чути:

— Глянь, глянь, проліски!..

Щось ніжне звучить у цих словах. З замилюванням дивляться на голубі квіточки, зривають їх і затикають за кашкети, а в очах світиться щось нове, якась ніжність і сум.

Чи то ці перші ніжні квіти після довгої й суворої зими нагадали їм їхні рідні села над Россю? Чи, може, вони піднімають із дна душі якісь свої, своєрідні спогади, що їх не могла вбити ні муштра, ні споглядання смерті, ні жах кривавих днів війни, ні той бруд, що кожен з нас був ним обліплений по самі вуха. Перед очима виростали мирні картини минулого. Думка неслася на тихії села, на теплії роси!..

Але геть з ними! То так давно було! Ми то все призабули. Тепер війна!

— Війна!..

— Війна!..

— Війна!..

Вона всюди нагадує про себе. Дає себе знати. Не випускає із своїх пазурів. Вона в попалених і зруйнованих селах. У могилах, що розкидані всюди. У сиротливих хрестах. В обірваних людях. У босій дітворі. У голоді в очах.

— Пане, дайте хліба!..

— Пане, дайте хліба!..

— Пане, дайте хліба!..

Усюди, де проїжджаємо, ми чуем ці слова. А хто не прохає, той німо очима просить. Усюди бачимо блиск зголоднілих очей. Той блиск бен-тежить. Ті очі не дають спокою. І салдати дають, дають, дають останнє, що в них є.

Потяг повзе далі. Повільно, несміливо. На закру-тах паротяг довго свистить і будить цю, здається, одвічну тишу. Ми жадібно вдивляємось у краєвиди. Он по схилі побіг жовтуватою смужкою закоп. Он далі поле, густо обплутане дротом. Там он хрести й могили. А ось і ліс. Сумом віє від нього. По дере-вах ніби хтось пройшов з великанською сокирою, що нею незграбно вимахував на всі боки: дерева повалені покалічені; в одних зрізані верховини; другі покорчені, ніби померли в страшній агонії; треті обгоріли; четверті повалені на землю; п'яті вирвані з корінням і кинуті далеко від своїх братів.

Це від артилерії, що, очевидно, молотила по цьому лісі кілька годин.

Ліс лишився позаду. Перед нами відкрилась ши-рока долина, а посередині самотна гора. На горі стара похила церква; до неї дерев'яні сходи ведуть, а навколо стоять старі смереки і білокорі молоді берізки. Вся гора зелена і голубіє пролісками.

Раптом один із нас збентежено гукає:

— Дивись, що воно таке?

— Дивись, що воно таке? — передається з ваго-на в вагон.

Увесь потяг завмирає. Ущухають пісні, розмови. Ціла тисяча людей, як один чоловік, замовкає.

А там, на горі, бачимо.

Ступаючи по жовтій мокрій землі босими ногами, парюю впряглися в плуг,— ідуть старий дід і молодиця.

Дід без шапки. Сиве волосся куйовдить йому вітер, а сам він від натуги зігнувся удвоє. Старе обличчя повне муки. На ньому глибокі зморшки, ніби ралом зроблені. Руки безсило висять. В очах сльози застигли.

І жінка. Ще молода. Чоловік десь воює або гние в землі. У неї чорне обличчя. Як земля. Змучене. І от вона в парі з старим. Оре. Насущний обробляє.

Позаду хлопчик з білою голівкою борозну веде. Зір устромлений у землю,— як би не схибити. Плужок скаче у дитячих руках, але хлопчик поправляється і знову веде борозну.

І так ця незвичайна трійка тягла вгору плуга, а ми, тисяча людей, мовчки дивилися на неї.

І хтось із нас сказав:

— Це війна!..

І в кожного луною відбилися ці слова:

— ...Війна!

— ...Війна!

— ...Війна!

Так, — це вона. Це — війна! І ми, тисяча, їхали на війну. Щоб наші батьки, діди, жінки, сестри й матері орали на собі, як ці отут.

— Війна?.. Заради чого?..

Більшість із нас, переважна більшість, мільйони з нас усіх, що вмирають і терплять нечувані злигодні на всіх фронтах, навряд чи зможуть відповісти на це запитання. Бо якби вони змогли на нього відповісти, то завтра б уже був мир, а солдати з піснями б поверталися додів.

— Війна?.. Заради чого?..

Ми не знаємо. Ми сліпі. Ми з зав'язаними очима ідемо в окопи, щоб стріляти в таких же сліпих людей, як і ми сами.

— Війна?.. Заради чого?..

Про це думають мільйони. Уперто шукають відповіді. І вони найдуть ту відповідь. І горе тоді буде тим, хто посилав нас на війну.

Потяг повернув за гору і орачі зникли. У нашому вагоні панувала довга мовчанка. Нарешті один із нас сказав:

— А знаєте що, хлопці? Ця нивка,— рух руки туди, де залишились орачі,— дасть добрий урожай!..

Всі думали, що він жартує і тому його слова зустріли зловісним мовчанням.

— Ййбо, правда! — не вгавав той. — Я вам скажу,— і він озирнувся навколо, чи немає близько якогонебудь начальства, — вона... вродить бунт!..

Ми всі мовчали.

Думали про ниву.

Думали про врожай.

Засівали ми ту чорну ниву своїми білими кістками.

Ниву смерти.

Орали ми ту ниву власними руками.

Поливали ми ту ниву рясно своєю кров'ю.

Що ж то вона вродить?

Ех, якби то вона вродила бунт!

Якби то коса смерти впала на престоли та корони.

Якби то вона родила смерч, вогняний вихор. в якому б згорів до останку старий світ з його злиднями, з його війнами, з його царями, з його панамі, з його слізьми й нуждою одних і величезними багатствами других.

— Бунт!..

Хай буде бунт!..

Я не буду оповідати про те, яким чином я попав до Стрию. Скажу лише, що одного ясного дня, я, обмивши окопний леп і воші, шпацірував його вулицями. В Карпатах ще була люта зима, а тут чувся подих весни; вже набукли бруньки на деревах, і верба пробувала випускати свій перший ніжний пухнатий цвіт. Хто може передати радість, коли після довгих тижнів окопного життя, що більше скидалося на життя якогось печерного троглодита, ви не чуєте більше свисту куль, пострілів гармат, не бачите смертей. Це зрозуміє лише той, хто сам усе це пережив, хто на собі виніс увесь жах війни, хто не раз і не два заглядав смерті в вічі.

Проте, із Стриєм у мене зв'язаний інший спогад, спогад, що заслонив і жах окопного життя, і ті тисячі смертей, що свідком їх мені довелося бути, і кров, і всі великі страждання, що всі ми несли, сами не знаючи для чого.

Ось я знову сиджу в окопі. Зрідка посвистують кулі. Десь ліворуч гуркотять гармати. Сонце сідає за гірські пасма і пурпурить далекі верховини. А я вийняв свою записну книжку і похапцем занотовую туди новий факт, один із тисячі подібних. Хто зна, може він колинебудь придасться.

На село надійшов „розказ“ від руської влади: мешканцям виходити копати окопи. Село було напівзруйноване, господарства розорені, багато людей жило по землянках або наскоро зроблених хижках. До цього ж те, що не знищене під час боїв, розтягалося салдатами. Люди скорше були похожі на тіні.

Війтом у тому селі був старий уже чоловік. Двох його синів забрали до австрійського війська. Жінку вбито на полі під час минулих боїв. Жив він із третім сином, ще зовсім юнаком, ще вчився до того в Стрию і який спав і мріяв про „усусів“. Тепер цей юнак, через закриття школи руською владою, сидів дома.

Одержавши того „розказа“, війт довго сидів, про щось думаючи. Потім покликав Андрія й каже:

— Москалі вимагають, щоб ми окопи копали!..

Андрій запально відказав:

— Москалям мало того, що вони зруйнували наші села. Вони ще хочуть, щоб ми їм і шанці копали. А ті шанці потім будуть брати наші Степак і Петро!

Батько похилив голову.

— Що ж ти радиш робити?

— Ви, як війт, як громадська людина, мусите твердо заявити, що наказу не виконаєте! — відказав Андрій. — Цим ви прислужитесь громаді. Хай москалі сами копають, коли їм те потрібно. Подумайте, — шанці ті — могила Степанові й Петрові!

— Алеж ти забуваєш, що за це наглий військовий суд може бути?..

Андрій палав ненавистю до „москалів“ і тому при згадці про наглий суд він так і загорівся.

— І хай, і хай! — скрикнув він. — Краще померти, ніж спокійно нести ярмо!..

У хаті запанувала тиша. Потім батько важко підвівся з лави.

— Е, сину, військо є військо, — сказав він, — а війна є війна, а хлопіві все біда. Чей же й австріяки не краще поводитися з нами. А втім іди, я подумаю. Іди, іди!..

На ранок війт зібрав представників громади і розповів їм про наказ, що його вчора одержав. Всі довго мовчали, а потім один сказав:

— Виходить, що коло нас знову битва буде!

— Атож, атож!— закивали другі.— Це ми, виходить, собі смерть готуватимемо!

— А бодай би вони крізь землю провалились, оті москалі і ота війна. Мало, хіба, ми й так потерпіли?

— То давайте відмовимось,— запропонував хтось. Що вони нам вдіють? Краще смерть одразу, ніж отаке. Ми вже й так мало не мертві!..

І ці старі газди стали бідкатися кожен своєю бідою і слати прокльони на ту війну, що зруйнувала їхній маленький добробут і спокій, що вирвала з родини близьких і кинула їх у пащу смерті. Ці старі виснажені обличчя палали гнівом і в їхніх словах чулись страшні погрози. На мить у їхніх покірних і смирних душах прокинулась воля до стихійного протесту. Вони боялися, що фронт знову підійде до їхніх бідних осель і бог війни пожере те, чого не встиг пожерти в тамтой раз. І вони наївно думали, що коли вони не підуть копати шанці, то бог війни одверне од них своє лице і війна якось обійде їх.

Війт спитав:

— Так на чому стаємо?

— Не йдемо! Скажіть, пане війте, тамтому врядникові, що громада не хоче копати шанців. А там хай буде те, що пан біг хоче!

Протест, що на хвилину був спалахнув, знову пригас. Але в цих селянах прокинулась пасивна упертість. Вони ладні були померти під кулями, але шанців копати не підуть. О, то вже ні... І з цього їх не могло ніщо вже зрушити.

Село не пішло копати окопів. Коли про це дізналася влада, то спершу здивувалася: здається, це був перший такий випадок. Але перед тим, як ужити проти села якихось репресій, було покли-

каю до коменданта одного місцевого чоловіка. Вислухавши, в чому річ, чоловічок той низько поклонився полковникові і заявив:

Прошу пана полковника, мушу довести вашому високоблагородію, що тут є ніщо інше, як мазепинська інтрига.

Полковник нічого не розумів.

— О, прошу, пан полковник нічого не розуміють. Але, прошу, тут справа ясна, адже в тому селі вїт є запеклий мазепинець. І сини в нього теж мазепинці. То є подлий народ, ті мазепинці, і вони стоять за Австрію, прошу пана полковника.

— А-а! — протяг полковник. — В такому разі забрати, заарештувати, в тюрму і судить! На шибеницю таких!..

Вїта і його сина забрали, відправили до Стрию і нарядили над ними слідство. На допиті вїт спирав на те, що він чинив так, як то наказала йому робити громада, а громада для нього закон. Але Андрій не тільки не ховав своїх переконань, а й вихваляв учинок громади. Громада їхня зробила так, як тільки могли зробити свідомі сини своєї батьківщини.

Слідчий запитав:

— Яка ж твоя батьківщина?

— Україна.

— Значить, ти мазепинець?

— Я українець. Але в однораз і мазепинець, бо я бажаю визволення своїй країні!

Ніяких Україн немає! — розсердився слідчий. — Батьківщина у нас одна — Росія. Чуєш, велика Росія. А ти мазепинець — зрадник Росії. І я тебе роздушу, як блощицю! На шибеницю тебе пошлю! Там ти в мене не так потанцюєш!

І слідчий з цими словами наказав їх вивести, а сам сів писати акт обвинувачення. Його було написано так, що тут ми, мовляв, маємо справу з

так званим «мазепинським рухом», що широко розгалужений по всьому краю і який ретельно насаджувала австрійська влада; що обидва обвинувачені на слідстві не тільки не ховали своїх переконань, але одверто виставляли свої симпатії до Австрії; що в їхніх словах увесь час бриніла ненависть до Росії, і вони бажали поразки руській армії, бо тоді, мовляв, «Україна» (Малоросія) була б відірвана від Росії й українці створили б свою державу, яка б увійшла до складу Австрії. Через те, що така агітація є шкідлива, що вона може підірвати міць руської армії, що це злочин, що його передбачено такими то й такими артикулами законів воєнного часу, то обидва обвинувачені повинні стати перед воєнним судом.

І їх судив воєнний суд. На суді вони повторили свої зізнання, так що судові не було великої мороки з ними. Прокурор, молодий капітан, сказав коротку, але блискучу промову про велич Росії, ввесь яд якої був скерований проти німецької інтриги, що мала на меті «отторгнуть» «исконно-русскіе землі» і приєднати їх до Австрії. Обидва обвинувачені, говорив капітан, заслуговують на тим більшу кару, що, будучи руськими з походження, хоч і австрійськими підданими, ідуть проти руської армії, цієї визвольниці підяремної Червоної Русі.

Закінчуючи свою промову, капітан говорив:

— Панове! Росія принесла великі, надто великі жертви, щоб досягти цієї мети. Тисячі лягли за це. Ось чому не може бути пощади тим, хто зраджує нас, хто зраджує велику російську справу! Мусимо таких знищити. Тому я спокійно й твердо вимагаю для обох підсудних смертної кари!..

Суд пішов на нараду; через годину він виніс вирок: обох засудили до смертної кари на шибениці.

Підсудні спокійно вислухали вирок. Генерал, якому справа попала на затвердження, спокійно, серед інших паперів, підписав його. Всі «формальності» виконано — двоє людей мали померти.

І от одного весняного дня Стрий був свідком незвичайної процесії. Попереду несли великий хрест, далі в чорних ризах ішов уніятський піп, а за ним, оточені вартою, обидва засуджені з за-свіченими свічками в руках.

За містком, на краю міста, там, де в лозах плу-талась річка Стрий, тим часом кінчали шибеницю. На невеличкому моріжку метушилося кілька лю-дей, пиляли пилки, забивали цвяхи в дерево. Тут же копали й яму. Трохи далі стояли готові дві чорних труни.

Люди холоднокровно збиралися задушити двох беззахисних людей — одного майже діда, а другого майже хлопчика, що по-своєму висловили протест проти війни. І ця чисто робоча метушня не в'язалася з думкою про вбивство, що тут готувалося.

Недалеко стояла купка міщан і з жахом дивилася, як на їхніх очах виростала шибениця. Молодий козак з великим рудим чубом іноді пускав на адресу дівчат і жінок цинічні дотепи, супроводячи їх не менш цинічними рухами. Другий представив драбину і поліз зав'язувати шворки. Ухопившись руками, він спустився по них на землю і дбайливо перевірів, чи міцно вони зав'язані.

— Ну як, Опанасе, міцні? — спитав той, що жартував.

— Хороша! — відповів другий і почав зав'язувати петлі.

Все це робилося так спокійно, так методично, ніби це була найзвичайнісінька робота. І в цьому спокої, в цих жартах було найстрашніше, від чого холодило кров. Це були будні, будні війни. Бо

це робилося скрізь на всіх фронтах, скрізь воєнно-польові суди щодня судили і вбивали так зване «мирне населення». Так, це були будні війни.

Робота йшла своєю чергою. А над усім цим із хижим криком літало гайвороння. Його була ціла хмара. На його крик летіли все нові й нові, і скоро все було чорне від нього.

Коли процесія наблизилась, робота була скінчена. У свіжому і ясному повітрі вимальовувалась шибениця; вилискувала свіжо викопана земля; на жовтуватій торішній траві біліли свіжі тріски.

Робітники зібрали свій струмент і швидко пішли геть. Міщани поховалися за будинки. На пляцу залишилася тільки невелика купка воєнних. Та гайвороння розсілося на деревах і зловісно мовчало.

Запанувала мертва тиша. Прокурор прочитав вирок. Підійшов піп і дав засудженим поцілувати хреста. Батько й син обнялися й поцілувалися.

— Прощай, синку!..

— Прощайте, тату!..

— Скорей, скорей! — заспішив прокурор.

Підбігли козаки і відірвали їх одне від одного. Підвели під шибеницю і зав'язали назад руки. Поставили на ослін, Наділи на голови мішки. Накинули на шиї петлі; чубатий козак висмикнув із-під ніг ослона, і два тіла закачалися на натягнутих шворках. Ніби чекаючи на це, з диким галасом знялося гайвороння і закрутило в височині. І від цього пташиного галасу чомусь було моторошно.

Лікар дивився на годинника, щось вираховуючи. Потім підійшов до двох повислих фігур і помацав руки.

— Мертві!..

Завішених зняли і поклали в труни. Застукала по віках земля.

Прокурор та лікар поїхали додому пити чай.

Варта пішла пішки до своєї казарми.

Піп пішов до своєї плебанії.

Отже ніщо не змінилося в цьому найпрекраснішому світі.

Вийшли робітники і стали розбирати шибеницю. З дворів повиходили жінки і пошепки обговорювали подію. Козак з рудим чубом так само відпустив свої цинічні дотепи.

Нічого не змінилося. Прокурор і лікар виконали свій обов'язок. Піп також. Варта сповнила службу, козаки теж. Робітники виконали замовлену роботу й одержали гроші.

Все ясно, все просто.

Все було на своєму місці. Смерть нікого не лякала, не обурювала, вбивство ні в кому не викликало жагучого сорому.

Слава всім цивілізаторам! Після Карпат, Марни, Іпру, де людей нищили десятками тисяч, де покладені горі людського м'яса, кому спаде в голову бідкатись над смертю двох нікому невідомих «русинів».

Вони попали в машину війни. І вона їх розтрощила, як розтрощила тисячі інших, як розтрощить іще нові тисячі.

Одно слово... прогрес забезпечено!..

Н О В И Й Б О Г

Підгірське село в Галичині. У долині халупчини розкидані, неначе придавлені чимось зверху. Через село прослався широкий «гостинець», що далі в'ється в горах. На ньому людський потік зрання до вечора.

А вийдеш за царину, вид на передгір'я. Як хвилі, що от-от посунуть на долину, стоять зачаровані невідомою силою гори і підносяться все вище та вище аж до самих хмар.

На самому обрії ті гори вп'ялися в небо, ніби підпирають його. Зимою вони хмарами повиті, сірими стають, від похмурого неба не відрізняються.

А на весні,— а зараз рання весна,— вони стають легкими, хвилястими, синіють своїми лісами, а де-не-де поміж ними стоять велетні в білих шапках. Ранком, ще сонце десь за горизонтом ховається, небо тільки кров'янить червоною фарбою, гори ті білі випромінюють золотим блиском.

По золоту кров стікає.

А коли тихою смертю вмирає день весняний, а з гір віє холодний вітрець, тоді знову кров'яниться небо і знову кров'ю стікають білі пасма гірські.

Іноді звідціль, з гір, долітають глухі звуки, ніби хтось важким молотом б'є по землі, і ті важкі удари потрясають землю:

— Бу-бу-бух!.. Бух-бу-бух!.. Бу-бу-бух!..

А згодом з гір тече переривчастий потік людський. На селянських драбиняках, довгими валками йдуть поранені. Бліді, скривавлені. Похмуро зібгавшись, сидять возниці, спроквола ступають миршаві коні. Тільки важкий стогін іноді розноситься в тиші полів, напоених першими пахощами весни. А то з соломи видно посинілі ноги, брудні, з чорними нігтями, задубілі. Для тих уже все скінчено.

Навколо весна.

А люди справляють бенкет смерті.

На гори і з гір два різних потоки людей.

Тут, унизу, по долинах, оживає життя.

На горах же смерть косить людей. Не даремно ж рано й вечором сходять кров'ю і небо і білі гребні гір.

Отам, саме в горах, проходить фронт.
— Бу-бу-бух!.. Бух-бух-бух!.. Бу-бу-бух!..

Хтось і вдень і вночі кидає важкі удари на землю.

Від тих ударів здригаються гори.

Я от уже кілька день у цьому підгірському селі. Власне, я повинен би бути там, у горах, де фронт. Мав іти туди, на білі гребні гірські, але відкрилася моя рана і мене залишили на евакопункті до деякого часу.

І от я щодня кудись шкандибав за село. У шпиталі не було чого сидіти. Крім того було нудно. Дивно, що люди, які вирвалися з пазурів смерті, не знаходять ні про що говорити, як тільки про жінок.

Розповідали про них завжди грубо, масно, з якоюсь насолодою оголювали їх. І чим мерзотніші були подробиці, тим з більшою цікавістю слухали оповідача.

Я йшов у поле. Слухав далеке гупання гармат. Лежав у траві і цілими годинами дивився на метушню кузок, милувався їхніми рухами та заклопотаністю.

А найчастіше йшов до старої церковці. Вона стояла під горбом, така стара, вся в зеленому мохові. Вгрузла в землю і здавалася такою убогою. Кругом неї стояли високі стрункі вікові ялини, під ними могили з чорними хрестами.

Просто перед церквою була груба чаша з водою і високе розп'яття з дерев'яною фігурою Христа. Це була дуже примітивна фігура, що мала задовольняти невибагливий смак віруючих. Тільки обличчя більш-менш вдалося різбареві. І дивилося воно туди, на захід, де безперестанку бухали гармати.

Та мене не стільки приваблювала сама церковця, хоч там біля неї було чудово відпочивати, скільки друге. Уже першого дня, коли я забрів сюди, — то було якраз перед вечором, і небо вражало ніжністю своєї блакиті, а гори в той день особливо горіли кривавим відблиском, — я біля фігури побачив навколюшках жінку в чорному. Вона молилась.

На ній був одяг не селянського строю, і вся вона здавалася такою тонкою й ніжною.

— Хто вона така? — думав я. — За кого вона молиться? За дружину, за брата, за коханця? Чи, може, просто за людей? Чи слова прощення, чи слова скорботи, чи слова прокльону посилає вона своєму богові?

Я сидів на старій лавці й чекав. Мені хотілося бачити її обличчя і прочитати щось на ньому.

Вона молилась довго. Ось здригнулись її плечі, і я скоріше відчув, ніж побачив, що вона ридає.

Війна! Вона вилила моря людських сліз.

Жінка підвелась, витерла очі хусточкою, умочила пальці в чашу з водою і перехристилась.

А коли вона проходила мимо мене, нахиливши низько голову, я сказав:

— Слава Ісу!..

Вона не відповіла мені.

Потім я щодня в той самий час бачив її біля фігури. Як сідало сонце за горами, як починали тонути в синій імлі долини, а гори сяяли білими вінцями своїх верховин, вона з'являлась, як чорний привид, ставала перед дерев'яним Христом, молилась і плакала.

Кілька разів я хотів підійти до неї й заговорити, але не зважувався на це. А вона, ніби боячись, що хтось перерве її молитву, швидко зникала.

Я тільки стежив за цією жінкою здаля, слухав шепіт її молитов і мені чомусь ставало жаль її

і брало зло на того дерев'яного бога, якому вона молилась.

— Ну, ворухнись же,— підганяв я його думкою.— Промов же хоч слово до неї!.. Протягни руку!.. Сотвори чудо!.. Аджеж вона чуда від тебе чекає!..

Шепотіла жінка молитви, тихо стояли ялини, гупало десь у горах, аж земля здригалась, а Христос мовчав...

І приходила і відходила жінка, і були зайві її молитви, бо продовжували бухкати гармати, і щовечора похмурі селяни везли поранених.

Частина лишалась тут, у селі. Це ті, що їм уже нічого було їхати далі. Їх клали рядами на зелені свіжої трави. Вони не бігли, не кричали більше ура, а смирно собі лежали, поки команда викопав для них яму, без пручання лягали туди, і їх засипали. Новий цвинтар за селом швидко зростав.

А в горах бухкало, тарахкотіло й вибухало.

І от раптом одного дня те бухкання стало швидко наближатися. Спершу неясно, потім усе ближче й ближче. Тихої ночі можна було чути не тільки постріли гармат, а кулемети й рушниці. Навіть видно було, як ракети розрізають чорне небо.

Рушали назад військові обози. Вперед ішли салдати. Було ясно, що фронт наближається.

Готувалися рушати й ми. Ранком нас, цілу команду, вишикували, лікар сказав про кожного з нас „годен“, і доля наша була вирішена. Завтра рано ми мусіли йти туди, де точилися бої. І востаннє я пішов ще раз посидіти до церковці.

Було б зовсім тихо, якби не глухі постріли, що, не вгаваючи, звучали в даліні. Небо було в білих хмарках, навколо розливався запах ялин, біля церковці заклопотано шугали ластівки.

Сідало сонце. Горіли кров'ю далекі гори. Над шляхом знялась хмара пилу, крізь яку поблискували багнети. Гримів марш.

То йшли туди. А звідтам ішли другі; опалені вогнем, з печаткою смерти на обличчях.

Моєї незнайомки в чорному не було. Я подумав, що її вже зовсім не буде, коли вона, як тінь, прошмигнула між ялин і клякнула перед розп'яттям.

Я знову думав про даремність її молитов, коли раптом почулись крики:

— Аероплян!.. Аероплян!..

Десь почали стріляти з кулемета. Прогриміло кілька випалів із рушниць. Але німецький «тавбе», граючись, кружляв у повітрі.

На мить він ніби спинився в синьому просторі, почувся зловісний свист, так добре мені знайомий, і вибух трусонув землю... Через секунду другий.

Я схопився з місця і глянув на жінку. Вона молилася, не міняючи пози. Ніби й не чула цих вибухів, що несли руїну й смерть.

У цей момент щось знову з страшним свистом розрубало повітря, з землі вилетіли темні язики полум'я, почувся страшний гуркіт, ніби розкололась сама земля і все вкрила страшна темрява.

Я не знаю, скільки я лежав. Коли я опритомнів, то почув голоси:

— До церкви!.. До церкви!.. Біля церкви третя впала!..

Я підвівся і хитаючись пішов до Христа.

Навколо розкидане чорне груддя землі, церква опалена порохом, хрест був розтрощений, розбита фігура Христа валялася в стороні.

А трішки далі лежала купа якогось шмаття, м'яса, костей, мокрої землі й крові.

Надбігали люди. Злякано христилися й дивилися на роботу нового бога. Бога війни.

Ж У Р А В Н О

Журавно — невелике місто, що все тоне в садках. Дністер, вирвавшись нарешті з гір, починає текти тихо серед широких лук та берегів, укритих лісом. У центрі міста кілька кам'яниць, докторських та адвокатських будинків, що тепер були порожні, бо їхні мешканці ще за першого наступу руських армій в 1914 році залишили місто і втекли до Австрії та до Угорщини; в цих будинках тепер порядкували салдати. Околиці Журавна мали вигляд звичайного села з кривими й плутаними вулицями. Селянам не було куди тікати і вони несли на собі ввесь тягар війни, як то і завжди буває.

Ми прийшли до Журавна надвечір. Це були для руської армії тяжкі часи. Розбиті Макенzenом на Сяноці й перед Перемишлем, руські корпуси одступали по всьому південнозахідньому фронті. Не було ні набоїв, ні рушниць, артилерії нічим було стріляти і її відправили далеко в тил, бо руське командування боялося, як би німці несподіваним маневром не захопили її, — доводилось відбиватись порожніми руками, і «сіра скотинка» тисячами трупів окупала злочинну недбайливість генералів та продажного уряду.

Серед салдатів кружляли самі неймовірні чутки про зраду, про великі поразки, про те, що цілі корпуси переходили в полон, про шпигунів. Мешканці нас проводжали з страхом і ненавистю. З ненавистю через те, що ми надокучили їм своїми постійними систематичними грабунками, реквізиціями, образами. Із страхом, бо невідомо було, що несе їм австрійська («своя»!) армія, і непевністю у тому, чи не повернемось ми через деякий час

назад. Одно слово, як не верти, а мирні мешканці все одно страждатимуть, бо кожна армія встигала свій шлях трупами цих мирних людей, прикрашала його шибеницями, салютувала собі безсудними розстрілами.

Руське воєнне командування завжди було хворе на шпигуноманію, а відомо, що на війні немає нічого легшого, як зробити когось шпигуном. Тепер, коли настав період поразок, ця хвороба вилилась, буквально, в пошесть. Начальству шпигуни ввижались скрізь. Пошепки і вголос передавалися різні неймовірні чутки про всі ті хитрощі, що їх вживали шпигуни, щоб якнебудь обдурити начальство. І горе було тим, на кого падало підозріння. Ніякої пощади воєнно-польові суди не знали. Раз хто ставав перед ними, тому був один шлях, шлях смерти.

Всюди були розліплені накази про пересторогу всім, хто намагатиметься вивідати воєнні таємниці, хто буде розпитувати, що за частини, звідки й куди йдуть; усім тим, хто буде зазначений у тій чи іншій шкоді руській армії, ці накази загрожували одним — смертю! Звичайно, що справжні шпигуни, коли вони й були, тільки реготали з тих наказів та розпоряджень. Зате скільки невинних жертв тоді впало через сліпу, криваву й жорстоку воєнну Теміду, — тяжко сказати. У всякім разі, тисячі ні в чому неповинних людей загинули на шибеницях і впали під кулями, лише запідозрені в шпигунстві. Молох війни в ці дні міг радіти, як ніколи.

Чи не найдужче в цю війну страждало єврейство. Особливою жорстокістю щодо євреїв відзначалося руське командування, та в цьому не було нічого дивного, бо сам же „верховний“ не ховав своєї ненависти до євреїв і видавав погромницькі накази по своїх арміях, де обвинувачував євреїв у всіх

смертних гріхах проти руської армії і переклада на них вину за поразки та за недостачу глузду в руських генералів. Саме потворне було в цьому те, що цілий нарід був на підозрінні в шпигунстві, і одне це давало найширший простір для найнечуваніших злочинів під машкарою законности. Тому то й не дивно, що коли ми прийшли до Журавна, усе місцеве єврейство не переставало жити в невимовному жахові. Молоді не показувалися зовсім, бо їх хапала поліція і зараз же відправляла в далекі краї «неісходимої» Росії. Старі чоловіки з патріархальними бородами днями сиділи у брудній і напівзруйнованій синагозі, серед купи розкиданих і загіджених книжок і молились, щоб їх поминув тяжкий меч війни.

Часто сюди заглядали салдати. Вони вголос балакали, пускали глумливі образи, дехто виймав шаблю або робив рух, ніби кидає бомбу в цю купу людей. Тоді в синагозі ставало до моторошности тихо, патріархальні постаті застигали в страхові й покійно чекали смерти.

Бої тривали ще десь у горах,— руська армія затримувала ворога, щоб дати своїм головним силам вийти з-під удару Макензеневих корпусів, а тут, у тилу, мізки були залляті кров'ю, а всяке начальство прагнуло гнів салдатської маси, що тинула через бездарне командування та через зраду, явну й неявну, Петербургу, звернути на когось іншого. Звідси й пішла ота шпигуноманія, звідси посилено мусувалися чутки, що всі євреї—шпигуни. І темна, знесилена, затуркана салдатська маса сприймала ті чутки, вона готова була вибухнути повсякчас страшним гнівом, бо вона починала шукати винних у своїх нещастях, винних у цій страшній війні, а вмiла рука ту ненависть скеровувала на євреїв.

Ось за таких умов і впало нещастя на двох євреїв із Журавна, що я їх навіть прізвища не записав, — на якихось двох дрібних ремісників, що їх хтось із провокаторів-обмовників зробив перед руським воєнним начальством шпигунами і поставив перед польовим судом.

На скільки я встиг зібрати відомості, а їх доводилося збирати дуже обережно, беручи до уваги всю обстановку, справа мається так.

Від Журавна в тил, приблизно до самого Рогатина, був проведений польовий телефон. І от як тільки штаби стали прибувати до Журавна, хтось став той телефон псувати. Кожного разу хтось невідомий чи невідомі зривали провід приблизно на кілометр довжини і заносили його з собою. Командування висилало стежі, виставляло засідки, — нічого не помагало. Ті, що псували телефонну лінію, очевидно, були в курсі всіх розпоряджень або просто інстинктом обходили всі засідки. І це злило й бентежило начальство. Тоді видано наказ, щоб усі, в кого є якесь військове майно або зброя, за два дні здали до комендантури коли ж через два дні в когонебудь таке майно або зброю знайдуть, то такого розстріляють. Цей наказ давав привід до самих неймовірних доносів.

Через те, що майже ніхто нічого до комендантури не здав, через два дні по всьому місту зробили трус. У тих двох євреїв нічого не знайшли, крім двох невеликих жмутів телефонного дроту. Дріт був руський. Телефоністи по якихось, їм одним відомих ознаках, заявили, що це той самий дріт, що вони його чіпляли вчора на лінії. Досить! Обоє євреїв заарештували.

На рятунок їх не було ніякої надії, і єврейська громада на арешт відповіла тим, що наклала на всіх своїх одновірців жалобу й піст. Розповідали,

що жінки обох заарештованих з малими дітьми хотіли були пройти до начальника залоги, в руках якого були життя й смерть їхніх чоловіків. Їх не допустили до нього і прогнали вдарами люф.

Того дня вечором відбувся суд і обох засудили до прилюдної смертної карі через розстріл. Панове судді не входили в суть справи, не допитували ніяких свідків, бо для них усе було чомусь ясно, вони були переконані, що ці обидва бідні євреї були шпигуни. Цього було досить, щоб обох поставити під кулі. Навіть, коли б зійшов у той час із неба сам ангел господній і заявив би, що вони невинні, то панове офіцери цьому б не повірили, взяли б його на підозріння і розстріляли б разом із «злочинцями».

Вирок винесено пізно вночі, а кара мала відбутися ранком другого дня. Журавно в той день клеті наче в казані. На луг бігли салдати, селяни, офіцери. Там уже стояли два стовпи, укопані в землю, а поруч дві свіжовикопані глибокі ями. Ці ями, що були приготовані для живих людей, робили жахливе враження. Люди, що заглядали в них із цікавості, відходили збентежені, ніби їх самих торкнулася смерть своїм холодним крилом.

Начальство чомусь забажало обставити цю кару по-парадному, навіть з музикою, мабуть для того, щоб підбадьорити «салдатський дух», що останнім часом почав сильно занепадати, а відомо, що без «салдатського духу» не може бути перемоги,— ось чому руське начальство завжди виявляло до нього дуже велику увагу й піклування. Потім прийшла чота, що мала виконати самий присуд. Це були бородаті дядьки з ополченської дружини.

Потім привели під посиленою вартою засуджених. За ними галасливою юрмою йшло десятків зо два євреїв. Жінки кидалися під ноги вартовим

щось розпачливо кричали. Вартові з лютістю, з жахом в очах вишкіряли на них зуби, били їх люфами рушниць і відкидали просто в порох вулиці.

Широку луку заливало сонце. В одному кінці безладно купчились глядачі. Засуджених провели через ряди салдат усередину, а євреї залишилися позаду і зойками, криками й вигуками проводжали своїх близьких на смерть.

Їх провели на саму середину, де стояло начальство.

Стали.

Почали читати вирок.

Один, вищий, чорнявий, тримався мужньо. Тільки бліде обличчя видавало його внутрішнє хвилювання. Але другий був майже непритомний і його піддержували двоє вартових.

Коли вирок прочитали, обох повели до стовпів. Чорнявому запропонували зав'язати очі, але він заперечливо похитав головою. Хто зна, — чи не хотів він в останню мить свого життя побачити свою жінку й діти, що були десь тут недалеко. Чи може хотів понести з собою в могилу частинку синього неба й широкого простору. Так, це була мужня людина і вона зустрічала смерть із відкритими очима.

Другий сам попрохав, щоб йому зав'язали очі.

Надійшла рокова хвилина. Тиша її була страшна. Багато не могли витримати її і почали тікати геть від цього місця. І в цей момент почувалась різка (я сказав би злякана) команда:

— По преступникам пальба взводом!.. Взвод!!!

Голос у офіцера високий, тремтливий, він повис у повітрі, витримуючи павзу.

Клацнули засувки рушниць. За секунду з них вилетить смерть. І ніби це розуміючи, натовп, крім салдатів, звичайно, кинувся тікати, бо цього коло-

сального напруження, цього чекання люди не могли перенести. Воно вбивало. Воно вселяло жах.

І тут обірвалось.

— Плі!..

Повітря розітнув грім пострілів. І знову тиша. Страшна.

Ніхто не дивився у вічі другому. Боялися.

А багато чомусь дивилися на свої руки. Чи не в крові вони бува?..

Розстріляних швидко закопували. Потім уперед вийшла оркестра й заграла марш.

— На плечо! — роздалась команда. — На месте шагом марш! — і салдатська маса заколихалась на місці своїми багнетами. — Прямо! — і вона рушила вперед.

— Песню!..

Високий тенор затягнув:

Выезжали Саша з Машою гулять
Д'а на белых на саврасых лошадях!..

І так з музикою та піснею вони пройшли кілька разів по свіжих могилах, аж поки не зрівняли їх так, що трудно було й розібрати, де вони були.

Вечором я вийшов на край луку. Ніч була тепла, без жодного подуву вітру. На тому місці, де вдень була розіграна кривава драма, горіло щось вроді лампадки. І те світло наводило якийсь жах і нагадувало про безжалісну жорстокість людей, що во ім'я низьких інтересів владарів світу нищать і калічать своїх братів.

Вся потворність війни, коли я дивився на це тремтливе світло серед темної ночі, ще яскравіше переді мною повстала. І хотілося зірвати динамітом цей світ, що припускає таку жорстокість. А світло горіло рівно-рівно, було слабе і відвоювало у темряви всього лише два кроки простороні.

І раптом мені подумалось, що це світло є символом майбутнього. Що воно колись розгориться у велике полум'я, в пожежу, що поглине царів, королів, мільярдерів, очистить від гидоти й бруду нашу землю й розпочне нову еру...

Другого дня, ад'ютант, роблячи ранішній рапорт начальникові залоги, доповів, що телефон знову не працює і біля двох кілометрів дроту з лінії вкрадено.

У Л І С І

Це було під час «великого отхода» руських армій з Карпат. Ми стояли тоді у великих лісах. Макензен уже десь між Перемишлем і Краковом пробивав тараном царські полки. Задовго до офіційних повідомлень в окопах говорили про поразку, як про факт, і про те, що ми мусимо опустити незабаром Карпати. Це зайвий раз доводить, як маси могли правильно ураховувати й оцінювати воєнну ситуацію всупереч генеральським повідомленням та розрахункам штабів.

Але на нашій ділянці покищо було тихо. І от одного дня мене, Василя Корнійчука та Силу Борща призначили в стежу. Ми пішли в ліс, вибрали якусь галявину, що вся заросла чагарником, і — залягли.

У лісі стояла урочиста тиша. Вікові дерева підносили, як велетенські свічки, свої стовбури. Повітря було напоєне цілющими пахощами смоли. Ніде ані пострілу, ані будь-якого натяку на людей.

Ми лежали на дні логовини, захищені від усього і зрідка пошепки перекидались словами. Все таки було тут небезпечно і ми боялися, щоб раптом

як небудь розвідча австрійська партія на нас не наскочила. Це був би нам край.

Так минуло кілька годин, лежати було нудно, палити цигарок не можна, а навколо така краса, що співати на весь голос хотілося. Так би ото випростатись на весь зріст та й гукнути:

— Добрий вечір тобі, зелена діброво!

Сонце вже схилилось над вечір. Увесь ліс був прорізаний золотими стрілами. Була та краса, повна урочистої й благоговійної тиші, яка може бути тільки в передвечірню годину, коли день здалека вітає ніч.

Я не міг більше стриматись. Мені хотілося вилізти з нашої ями й оглянути ліс, пройтись по ньому. Мені хотілося побачити, що твориться навколо, як ліс курить тиміям сонцю.

— Чого ти там усе вовтузишся? — сердито зауважив Борщ. — Місця собі не знайдеш, чи що?

Бідний Борщ! Не міг же я йому сказати того, що було в мене на душі. Він не зрозуміє. На чорта йому оця тиша, оці смереки, оце золоте павутиння, що оплутує весь ліс, тихий шелест верхів'я, шматочок синього неба, коли в нього десь на Вороніжчині лишилась хата, жінка, діти, господарство, що за ними він сумує і всю боцю красу, всі багатства світу він би одразу віддав і покинув, і полинув би туди. Ні, Борщ не зрозуміє мене.

— Тссс, мовчи! — прицикнув я на нього.

Потім підліз блжче і сказав:

— Ви лежить тут, а я піду подивлюся уперед, може що там є!

Борщ почухав свою брудну рудасту бороду, подивився на Корнійчука і сердито відповів:

— Порядку хіба не знаєш? Не помагається!..

Борщ у нас був за старшого і мав право наказувати.

— Пішов ти зі своїм «не помагається». Теж командир знайшовся!

І я обережно виліз із логовини, озираючись навкруги. Ховаючись то за рідкі кущі, то за стовбури дерев, я, крадучись, посувався вперед. Коли я оглянувся назад, то побачив, що Борщ і Корнійчук ідуть за мною.

Так ми йшли з півгодини, прислухаючись до найменшого шелесту, до найменшого звуку. Тиша була така глибока, що коли під нашими ногами несподівано ламалась якась суха галузка, то цей звук лунко віддавався в лісі. Ми тоді вмить завмирили на місці, довго стояли нерухомо і пильно вдивлялись у рівні шеренги дерев. Нічого підозрілого. І ми починали обережно посуватися далі.

Раптом передо мною відкрилася невелика долина, вся осяяна сонцем. Тиша стояла все та ж. На верховіттях дерев щось гомозилося. Десь цвірінькнула пташка.

Я прихилився до ялини і ввесь віддався цій тиші, заколисаний нею. Я забув про те, що я салдат, що при мені рушниця, що моє призначення не милуватися природою, а зовсім інше. Коли я збагнув це, то мені чогось стало і смішно і сумно і я сам собі гірко розсміявся.

Але тут щось примусило мене нашорошитись. Моє тіло моментально зібгалося в клубок, руки стиснули міцно рушницю, ніби звідкілясь мені загрожувала небезпека. Я інстинктивно зробив кілька кроків назад і ліг за кущем ожини, ввесь час вдивляючись у долину. Мої товариші, що стежили за моїми рухами, теж лягли.

Передчуття мене не зрадило. За хвилину розсунулися кущі на краю долини і за якихнебудь сто кроків від мене показала людська постать. Серце у мене тріпотливо забилося і — стало.

Постать озирнулась навколо, вслухаючись. Але було так тихо, ми лежали так непорушно, що, не помітивши нічого підозрілого, вона пішла просто на мене.

Це був австрійський салдат. Але він був ще зовсім хлопчик. Його молоду фігуру незграбно облягав шитий не на нього мундир. На повнсмурум'яному обличчі були широко розставлені сірі очі. Над верхньою губою і на щоках висипав ніжний пушок. Було видно, що він ще зовсім новак на війні і всього кілька днів, як прибув на фронт.

Він не поспішаючи йшов поміж деревами, щось насвистуючи й вимахуючи прутиком, — рушниці чомусь при ньому не було. Так може ходити тільки людина, що вибралась на прогулянку десь на бульвар, — безжурно, весело, не відчуваючи жадної небезпеки. З його обличчя не сходила посмішка, ніби він радів чомусь своєму, рідному, що було в нього всередині. Чого він посміхався? Можливо тому, що він був молодий, що він теж захоплений красою цього старезного лісу, може тому, що не дивлячись на війну, перед ним слався довгий шлях безжурного щасливого життя. Він і не підозрівав того, що смертельна небезпека стерегла його всього за кілька кроків.

Він ішов просто на мене. І тоді все радісне, що і в мені бриніло, зразу зщулилось, сховалось, а на його місце виринуло зле, неминуче. Уста мої запеклись, у горлі щось дерло, і я, не здаючи собі справи, швидко шепотів:

— Тікай!. Тікай!.. Тікай звідси!..

Так, я хотів, щоб він утік, зник цей молодий хлопець.

Але він не тікав. Він зупинився недалеко мене, всього за кілька кроків, так що я міг роздивитись його обличчя до найменших рисочок, і вдивлявся в

ліс із тією самою блаженною посмішкою. Потім його обличчя потьмарилося. Він простяг свою руку до кишені.

— Він помітив мене! — промайнуло мені в голові.—Зараз або свисне, або вийме револьвера!..— і мій палець конвульсійно ліг на собачку, а рушниця була направлена просто йому в груди.

Увесь зачаївшись, стежив оком за його рукою. З моїх грудей вирвався подих полегкості, коли я побачив, що він таке вийняв. То був лист. Обіпершись об ялину, він розгорнув його і почав читати. Задума поволі, починаючи від підборіддя, почала зникати з його обличчя. Воно знову набрало радісного виразу, ніби освітілось ізсередини.

— Щасливчик! — подумав я. — Видно лист від коханої або від матері!

І мені хотілося встати, я навіть підвівся в своїй схованці, щоб підійти до нього й сказати:

— Слухай, хлопче, тікай скоріше, бо тебе зараз уб'ють!

Але я здогадувався, що тут десь поблизу є мабуть австрійська стежа. Вони можуть не зрозуміти мого руху. Встати, це значить попастись їй у руки. І я знову прикипів до землі.

Він стояв і читав. Я обережно тоді глянув убік і з жахом побачив, що Борщ і Корнійчук підкрадаються до нього. Я підвів руку, щоб їх зупинити, але Борщ подивився на мене такими сердитими очима, що я завмер.

Проминуло кілька жахливих хвилин. Я не знав намірів Борща й Корнійчука, але по виразу обличчя Борща я бачив, що він уб'є хлопця. І мені було моторошно дивитися на те, як до нього підкрадалася смерть, а він стоїть, читає листа й посміхається.

Погім сталось таке. Коли вже Борщ був за якихнебудь п'ять кроків від хлопця, я з шумом підвівся зі своєї схованки й несамовито закричав:

— Тікай!.. Тікай, кажу, швидше!..

Хлопець, зачувши те, раптом повернувся до мене. На його обличчі був вираз несподіваности. Потім воно налилось блідістю страху. Я кинувся вперед з наміром його врятувати, а він розгублено дивився на мене великими зляканими очима, опустивши безпорадно руки, і не робив найменшого руху ні до оборони, ні до втечі.

Та Борщ попередив мене. Він вискочив із-за ялини і вгородив йому багнета в спину. По блідому обличчю хлопця пройшла смертельна судорога, у горлі щось забулькотіло і, ловлячи руками повітря, не випускаючи листа, він тихо, лицем униз, упав на землю.

Розлютований, я кинувся з багнетом на Борща, що в ту ж мить нахилився над мертвим. Та тут підбіг Корнійчук і як обценьками ухопив мене за руку.

— Показались, мать вашу!..— сердитим шепотом сказав він.— Чорти!..

Борщ підвівся блідий і в нього трусилися руки.

Ми стояли один перед одним, бліді, сердиті, й одвертали свої погляди. Корнійчук тим часом обшукував кишені вбитого. Він вийняв гаманець, зняв годинника, револьвера, потім розстебнув мундир і поліз за пазуху.

— Брось!— наказав я йому.

— Чого брось? Пригодиться!

— Треба зрізати погона!— і Борщ ловко відпоров один із погонів і сунув до кишені. У цей момент у лісі почувся різкий свист сюрчка. Очевидно австрійці помітили довгу відсутність хлопця і нашу шамотняву.

— Тікаймо!— сказав Борщ і ми кинулись назад. На краю долини показалось біля двох десятків австрійських салдатів.

Почулись перші постріли. Кулі з лускотом перебивали гіллячки і з цмоканням упивались у стовбури дерев.

Увесь ліс наповнився згуками. Луна стоголосо повторювала кожний постріл.

Перебігаючи від дерева до дерева, ми одстрілювалися. Я був усередині, Корнійчук ліворуч і трохи попереду мене, а Борщ із правого боку уступом. Мені було видно, як до Корнійчука бігло чоловіка п'ять австрійців, а він, заклавши обійму, зціпивши зуби, швидко стріляв. Потім вискочив із-за дерева й кинувся бігти. Просто перед нами була невелика галявина і вона його згубила. По середині її він посковзнувся і впав. Хотів підвестись і знову впав. Я зрозумів, що його вбито. Тепер черга була за нами. Я ніби крізь сон бачив, як Борщ, спритно перебігаючи від дерева до дерева, усе стріляв. Він стріляв спокійно, методично, не хапаючись. Австрійці, покинувши Корнійчука, насувалися на нас.

— Не хапайсь!— крикнув до мене Борщ, що був від мене тепер усього за кілька кроків.— Їх не багато!— і стрельнув у крайнього.

Той упав. За хвилину упав другий. Серед австрійців на секунду сталося замішання.

— Відходь!— командував мені Борщ і знову стрельнув.

Я відбіг назад, оглядаючись на Борща. Він лишився на місці.

— А ти ж як?— гукнув я до нього.

Але він, певно, не чув моїх слів. Швидко перебігаючи з місця на місце, він продовжував увесь час одстрілюватись.

— Відходь! — крикнув він мені, коли пробігав мимо мене.

Я знову відбіг, а він лишився на місці. Але потім мені стало соромно за себе. І я рішуче побіг до нього. Борщ, коли побачив мене біля себе, люто закричав:

— Та чого ж ти не тікаєш, чортова твоя душа? Біжи!..

— Я не піду, Борщ!

Становище наше було скрутне. Австрійців було тепер може десятків зо три, вони розсипались широкою розстрільною і не давали нам і передихнути. Це було своєрідне полювання на людей, коли нас, загнаних, захеканих, переслідував сильніший ворог. У мені давно вже зникли всі ті альтруїстичні настрої, що ще кілька хвилин тому охопили мене. Лишилось одно почуття, — якнебудь вибороти собі життя, не датись у руки смерті. І я стріляв, стріляв, стріляв.

— Хоч би скоріш свої підходили!.. Хоч би скоріш! — крутилося в голові.

А руки звичним рухом, майже автоматично, брали обійму, клацала засувка і:

— Бах, бах, бах!..

Так, ми були не злі люди і нічого не мали проти тих, що були зараз проти нас. Але вони намагались відібрати нам життя і ми скажено за те життя боролися.

— Бах, бах, бах!..

Я перебігав, а Борщ стріляв:

— Бах, бах, бах!..

Ми холоднокровно вибирали собі ціль і стріляли. І горе було тим, хто набирався сміливості й вибігав уперед.

— Бах, бах, бах!.. — і постать лишалась лежати непорушно серед лісу.

Так, це було полювання на людей. Але ми забули про все. Ми хотіли тільки вибороти собі життя. Ми хотіли лишитися живими. Тільки лишитися живими.

По дорозі нам попалась балка і ми скотились на її дно. Але підніматись було далеко гірше. На наше щастя ми побачили в цей момент своїх. Борщ, забувши про небезпеку, кинувся бігти на гору. Але ось він захитався і покотився вниз. Я підбіг до нього.

— Поранено?..

— Ні, здається, смерть!

Він глянув помутнілими очима на мене.

— Ти знаєш мою адресу... напиши жінці, що мене... той... Ну, прощай... Даремно ми того хлопця... Е-ех!..— І сірий пил почав укривати його обличчя.

А в лісі почав розгорятись великий бій, бій за Карпати.

Н І Ч Л І Г

— ...Війна несе руїну не тільки матеріальній культурі,— вона, коли тільки так можна висловитися, руйнує і культуру духовну. Щождо так званих «моральних устоїв», то тут війна касує всі закони. Особливо це стосується теперішньої війни, що її ведуть капіталісти заради своєї наживи, і коли народи служать для цих купок банкірів і заводчиків тільки як гарматне м'ясо, що чомусь повинно для них і заради їхніх інтересів накладати головою. Більшого глупства з боку мільйонів не можна собі уявити, проте це так, і ми вбиваємо один одного, не знаючи, за що. Чудно,— за «мирних» часів багато з нас не могли підняти руки на свого «ближнього», зате тепер...

Так, ми перемінилися, чи, скорше, війна нас перемінила. Ми стали салдатами. А салдат, як сказав одного разу Гюго,—це відміна убивці. Чи вам тепер ясно, що значить — бути салдатом?

Але салдат—людина з зав'язаними очима. Їй дали рушницю і наказали стріляти в другого салдата, що одягнутий в іншого кольору уніформу і в якого так само зав'язані очі. І от між ними відбувається страшний і дикунський герць, у той час, як ті, що їх післали, захрипли від патріотичних вигуків і втомилися від підрахунків своїх баришів.

Щоб салдат легше вмирав, щоб легше вбивав, щоб він терпляче переносив усі злигодні війни, голодував, лежав у болоті й калі, сліпо корився, своєму начальству, то ловкі людці, яким вигідна ця терпеливість салдата, десятки років твердили, що бути салдатом і оборонцем батьківщини, це найбільша честь, що її може мати кожний бідняк. І ось усі зусилля були скеровані на те, щоб оточити це звання авреолею слави, і я пам'ятаю, з яким захопленням малим хлопцем я слухав барабани й військову музику, блиск зброї і шик рядів. Мундири робили мене просто п'яним. Коли додати до цього, що навіть генії присвятили свої кращі твори патріотизмові й війні, то ви можете зважити ту величезну отруту, що її вливали в нас роками, і ось чому ми тепер так жорстоко розплачуємось за ту свою дитячу романтику.

Не забувайте, що салдат—це почесне звання. Салдат—це герой. Принаймні, так думають люди, що сидять вдома і ллють сльози захоплення від вчинків «наших героїв». Але зараз треба питання про «героїв» переглянути. «Сіра скотинка», «гарматне м'ясо»—це справді багатоликий герой, бо він несе на собі весь тягар війни, не розуміючи навіть, для чого вона і чому він повинен умирати.

Але якраз цю масу в нас і не вважають за героїв. Герой війни — це той, хто присвятив себе цій почесній професії, хто систематично й свідомо готував себе до війни, — бо інакше нічим не можна було б виправдати доцільності цієї професії. Герой війни, — другими словами, — це офіцер. Він — її дух. Зараз лише він є справжній салдат у старому «хорошому» розумінні цього слова. Решта ж, народ.. воює з наказу, з примусу... це не салдати. Правда, і серед маси трапляються салдати, тобто люди, в яких прокидаються атавістичні інстинкти і які з спокійним сумлінням виконують роботу війни.

Для салдата немає нічого святого, крім, хіба, свого прапора, та й то часто він для салдата не закон. Як тільки заграли бойові сурми, як тільки війна спустила з ланцюгів своїх псів — для салдата всі закони цивілізації більше не існують. Він творить свій закон, свою мораль — мораль війни. Яка вона? Вона дозволяє вбивати людей, одягнутих в іншу уніформу і не тільки дозволяє, а навпаки, чим ти більше їх уб'єш, тим ти кращий салдат; і навпаки, коли ти погано виконуєш це завдання, то ти боягуз, нікчема, ти не салдат, а «баба» і за це ти повинен відповідати перед законом. Зате, що ти погано вбиваєш других, тебе можуть убити «свої» — тобто розстріляти.

За мирних часів нас учать тому, що добробут людей треба берегти. На війні, навпаки, дозволяється руйнувати все і чим більше, тим краще.

За мирних часів нас учать тому, що честь жінки недоторкана. На війні навпаки — кожна жінка стоїть під найбільшою небезпекою і кожному з них салдат вважає за свою здобич, що він над нею має право розпоряджатися так, як йому забажається.

За мирних часів нас учать, щоб ми були ввічливі. На війні навпаки, — чим брутальніше ти

поводишся, чим більший страх ти наводиш, тим більша честь тобі і слава!

Я попереджаю — у цей, коли хочете, «ранг» я не залічую так званих «нижних чинов», бо в них зовсім інше ставлення до війни. Але «салдати» поробилися Аттілами, руїниками, які заради того, щоб нібито захистити свій табун, іменуємий народом, національністю чи державою, нищать, руйнують, палять, убивають інший табун.

Але війна наших далеких предків була далеко гуманніша й справедливіша, бо вона вимагалася конечною потребою тодішнього стану людської культури. Зараз війна стала злочином, бо назріли всі передумови для того, щоб війну знищити. У первісних людських громадах ватажок племені, найсильніший вояка, ішов поперед своїх одноплемеників і в однаковій мірі з ними ризикував своєю головою. Теперішні «вожді», навпаки, не ризикують навіть жадною волосиною з своєї голови, тим більше, що в скрутний час вони завжди можуть заключити мир,—або, як недавно висловився один «нижний чин», мій товариш із лівого флангу, що, мовляв, царі австрійський, німецький, англійський і наш затіяли війну для того, щоб вигубити трохи народу, який почав їм надто вже надокучати своїми вимогами роботи, хліба та землі.— Ось ви тоді побачите,— казав він мені,— що коли вони переконуються, що вже досить, то одразу припинять війну і один до одного в гості поїдуть! — Чи не говорить тут «мудрість» народня, хоч «нижний чин» і не народ, а «чудо-богатир», як його почали від деякого часу називати продажні повії пера!..

Мій співбесідник при цьому пихнув цигаркою і сердито кинув недопалок цигарки далеко в куток двору. Але я повинен пояснити, з якого приводу виникла ця розмова.

Темою балачок усієї нашої роти була пригода з одним нашим унтер-офіцером,—пригода, яка була достойна палітри самого автора Декамерона. Невідомо, яким побитом, тільки до Свирида В'ялиха приїхала в гості його дружина. Щоб це зробити, вимагалось не абиякої спритності й упертості,—тим більше всі заздрили В'ялихові.

Ми тоді стояли в невеличкому повітовому містечку, де вчили молодих салдатів «мистецтва» вбивати австрійців та німців. В'ялих чомусь не міг чи не захотів знайти приватної квартири, подружжя поклалося спати на загальних нарах,—випросивши собі тільки окремих куток,—і то під смішки та дотепи всіх унтерів, що їх було в цьому приміщенні більш десятка душ.

Треба сказати, що за казарму нам правила кримінальна в'язниця, і що всі ми були розбиті по окремих камерах, в кожній камері, приблизно, чота.

І от, як тільки всі захропли, В'ялих став доводити жінці свої права мужа. Стомлений, він збирався вже заснути, як раптом відчув, що йому треба вийти. Він мовчки сповз із нарів, намацав повстяники, що дбайливо носив завжди з собою, і пішов. Іти було далеко і все це мало зайняти у В'ялиха не менше як 10—15 хвилин.

Не встигли за В'ялихом зачинитися двері, як його перший кум і приятель рудий Онисько Козін, що спав поруч із ним, вирішив скористуватися з цієї okazji. Він мовчки підліз до жінки В'ялиха, а та будучи напівсонна, мовчки прийняла його. Тим часом повернувся В'ялих. Заки він ходив, у нього знову відживилася потреба. Тут між подружжям виник такий діалог:

— Та чи ти не сказився, ненажеро! Тільки но одвернувся, та й знову пристаєш!

— Схаменись дурна. Я виходив за ділом і щойно повернувся.

— Та що ти мені плетеш. Коли то був не ти, то хто ж? Кажі гаспиде!

Невідомо, чим би скінчилася ця подружня сварка, коли б не Онисько, що все це чув. Він не стерпів і вибухнув реготом. В'ялих зрозумів у чім справа, кинувся на нього з кулаками, але тут прокинулись інші й розмирили їх. Ясно, що причина сварки не могла залишитись таємницею, і скоро вся камера реготала, беручись за боки. В'ялихові та його жінці нічого не лишилося, як забратися геть і найти собі пристанище десь інде.

Вечором, як і завжди, ми з моїм приятелем вийшли перед вечірньою перевіркою походити по дворі, викурити по цигарці і обмінятися своїми думками. Це зробилося нам звичкою. Сьогодні, само собою, темою наших балачок була пригода з В'ялихом, що згодом перейшла у «загальні» оцінки і викликала оту вищенаведену тираду.

Після двох хвилин мовчання, коли ми перейшли подвір'я по діагоналі мимо салдат, що стояли купкою серед двора і тенор виводив сороміцької пісні, а решта підспівувала, мій приятель сказав:

— Розуміється, в походному житті салдата трапляються виключні ситуації, от хоч би й ця, що трапилась цієї ночі з В'ялихом. Але трапляються пригоди, які, коли хочете, не позбавлені певної романтики!..

Він задумливо палив цигарку, ідучи поруч мене. Я нічого не відповів йому на ці слова.

— Якщо хочете, я вам розкажу одну історію, що трапилась раз зі мною? — напівсказав, напівзапитав він.

І не чекаючи моєї відповіді, він почав розповідати:

— Ми вже три дні були в поході. Як тільки витикалося сонце із-за обрію і золото слалось по ланах і верховинах гір,— сурмили сурми; увесь наш табір прокидався, дивізія вишиковувалась на шляху, музики виходили наперед, гримів марш і ми рушали.

Над шляхом здіймалися хмари пилу. Що вище підносилось сонце, то більше пекло наші голови й спини, струменем котився піт по обличчях, і не минало й двох годин, як ми оберталися на справжніх муринів, що в них блищали тільки очі та зуби.

Ритмічний крок скоро розладнювався. Не дивлячись на оклики командирів, тримати «ногу» ставало все важче, дивізія розтягалася на кілька верстов, по окремих ротах починали «танцювати» багнети. О десятій нас на автомобілі випереджав командир дивізії, тоді по рядах неслось «вольно»,— ми перекидали рушниці з правого плеча на ліве або брали їх на «ремень». В рядах починалися балачки.

Ви їх знаєте. «Старі» салдати або йшли мовчки, або говорили про справи, що зовсім мало стосувалися нашого походу. «Молодь» же цікавилась усім і все запитувала:

— Чи скоро?

— Не спіши!— обривав такого цікавого хтось із «старих».— Скажуть, коли прийдемо!

Так і йшли верстов по тридцять-сорок за добу. Зовсім розбиті ми зупинялися десь коло села, підходили кухні, ми нашвидку обідали і напівмертвими від втоми впадали в сон.

Чим ближче ми підходили до фронту, тим більше зустрічали руїн,— розбиті фільварки, спалені села, запустілі лани. Я ніби вдруге проходив той шлях, що вже раз ним ішов, коли в громі й димові «по-

бедоносна» руська армія посувалася вперед до Карпат. Десятки тисяч людей наклали головою в той марш. Переходили річки, дерлися на гори, билися в лісах. Потім велика карпатська зима. Ці застигли на морозі мертві обличчя і криваві сльози на них,— вони переслідували мене як кошмар. І от руські «цофнули». Спершу поволі, а далі все швидше й швидше відкочувалась ця хвиля. Ми йшли рятувати.

Та чи врятуємо. У глибині душі я не вірив цьому, бо я ніколи не вірив, щоб напівазіятська країна могла виграти війну у первоклясних європейських держав. І це ще більше погіршувало мій стан. Мої товариші-пермяки, полтавці, куряни тощо, вони здається, не сушили цим собі голови, не ставили перед собою цих запитань, вони не мали мороки зі «світовою скорботою», що я на неї хворів. Один із них, що, подібно до мене, проробив увесь похід до Карпат і назад, якось сказав:

— Загнали народ на Карпати, вигубили кращі сили, а тепер хто зупинить? Все це, братця, навмисне зроблено!..

Це був тільки промінь просвітку на одну секунду. Тисячі йшли невідомо чого. Але в цього вже починало розвиднюватися в голові. Таких ставало все більше і на нічних привалах вони збиралися невеликими купками і обговорювали питання світової політики. Треба вам сказати, що в них було більше розуму, ніж у всіх міністрів, узятих разом укупі. Да, по всьому видно, що ці, коли вони залишаться живі до кінця війни, відплатять столицею тим, хто послав їх у пекло, що називається війною.

Але я збочив. Так от, значить, ми йшли.

Нарешті ми відчули близькість фронту. Опівдні зробили привал. Скоро прийшов наказ, що дивізія

вступила в прифронтову зону, кожному полкові була дана диспозиція і напрямок, і скоро наш полк ішов сільською дорогою, що плуталась у житах.

Надвечір ми прийшли в село, що було розкидане по схилах широкої долини. На самому дні її крутився пінявий потік, а хати ліпилися скрізь по кручах, ховаючись у густих садках. Нам дозволили переночувати в хатах. Надворі розкласти багаття було заборонено. На ранок ми мали зайняти позиції.

Квартир'ери розводили роти по квартирах. На нашу чоту дісталось три маленьких халупчини, у дворі не було ні соломи, ні сіна, так що сон не обіцяв бути дуже солодким.

Тут я помітив трохи осторонь, кроків, може, за півтораста невеличку хатку, що вся ховалася в садку. Крута стежка вела до неї. Я підійшов до чотаря і, вказуючи на хатку, сказав:

— Я буду там.

Чотар, що завжди палив мій тютюн, користувався моїм папером і зрідка «позичав» у мене гроші,— я це знав,—не міг мені відмовити.

— Гарзд! — сказав він. — Тільки як почувте тривогу, негайно біжіть сюди!

Я вхопив рушницю й «скатку» і побіг униз. Я все боявся, що хтось мене вже випередив, але, на моє здивовання, там нікого не було. Переступивши перелаз, я побачив у дворі стару бабу.

— Слава Йсу! — привітав я її.

— На віки слава!

— Можна у вас переночувати?

Вона подивилася на мене, а потім питає:

— А звідки ти, сину, що по-нашому вмієш балакати?

Поки я пояснював старій, хто я та звідки, на порозі з'явилась постать молодої жінки. Була вона тонка, обличчя мала ніжне, великі блакитні очі дивилися задумано. З цим вражінням якось не гармонували чорні запорошені ноги; маленькі руки у неї були спрацьовані.

— Ночувати до вас прийшов,— сказав я до неї.

— Ночуйте! — і пішла, не глянувши на мене.

Я дістав води, помився і зайшов до хати. На стінках, крім ікон, я побачив кілька родинних фотографій, але що мене здивувало, так це портрет Шевченка, завішаний рушником, Франка і літографія картини «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва». На одній із стін прибіта поличка, а на ній кілька книжок. Я їх переглянув. Крім календарів «Просвіти», там було кілька томів Кулеша, Франка, «Кобзар» Шевченка і ще деякі. Для мене було ясно, що господар був один із представників того молодого покоління, покоління, так би мовити «національно-свідомого», що за останні двадцять років виросло в Галичині і про яке я дещо знав.

Я розв'язав свій немудрий ранець і попрохав стару зварити мені чаю.

Ви знаєте салдатські звичаї. Ми вважаємо, що разом з квартирою нам належить і господиня. Я в даному разі зовсім не відокремлюю себе від інших. Я такий же, як і всі.

В казаночку стояв чай, у філіжанці молоко. Я налив собі і запросив до того ж і обох жінок. Молода відмовилась, але стара охоче пристала до компанії, і між нами розпочалась розмова.

Узнавши, що ми вже кілька днів ідемо пішки, вона похитала головою і сказала:

— Ой, М'осква, М'осква, яка ж вона велика!.. Не одоліти, мабуть, її австрійцям, не побачити нам скоро свого Михася!..

Повівши очима на молоду, я запитав:

— Дочка?

— Еге ж! — Потім, звернувшись до дочки, сказала: — Марто, а чи не здається тобі, що пан дуже нагадує Михася?

При цих словах я помітив, як до щік Марти прилинула кров. Вона тихо відповіла:

— Михась білявіший!..

— Михась — це зять, — пояснила мені стара. — Як узяли його ще торік, то більше й не чули про нього нічого. Може його вже й живого на світі немає. А який хороший та робучий був. А вже що розумний, що розумний!.. — і стара змахнула сльозинку.

Одним словом, Михась став основною темою нашої розмови. Стара, радіючи, очевидно, що знайшла уважного слухача, все розповідала та й розповідала мені про зятя, так що я скоро знав усе чисто про нього, ніби виріс із ним в однім селі. Марта за увесь вечір не промовила й слова і тільки зрідка зиркала на мене своїми блакитними очима.

Чи то моя увага, з якою я слухав оповідання старої, чи то просто те, що в моїй особі вони не бачили грубого салдафона, — тільки обидві жінки так розжалобились наді мною, що поклали мене спати на ліжку.

Утома брала своє, і я, як тільки торкнувся до подушки, моментально заснув.

Раптом я прокинувся, ніби почувачи якусь небезпеку. Вам теж, певне, знайоме це почуття. Спиш твердо, без снів, потім прокидаєшся від якогось внутрішнього товчка, хвилину вслухаєшся і вдивляєшся в усе, що навколо тебе, і переконавшись, що нічого немає, так само знову мертво засинаєш.

Ось із таким почуттям я й прокинувся. Очі мої мимоволі повернулися до дверей, і там, я побачив неясну білу яостать. Вона з хвилину постояла нерухомо, а потім стала нечутно наближатися до ліжка. Скорше інстинктом, ніж очима, я впізнав у цій фігурі Марту. Ось вона торкнула рукою мое плече і тихо лягла біля мене...

Це була якась шалена мовчазна пристрасть. Жадного слова не було сказано. А коли надворі стало сіріти, Марта глибоко зідхнула і так само непомітно зникла,— скорше розтала,— як і з'явилась.

Я міцно заснув.

Прокинувся я від звуків «зорі». Швидко схопився з ліжка, одягнувся, зібрав свою амуніцію і вийшов на подвір'я. Очима я шукав Марту. Вона стояла тут і байдужими очима дивилася на мене.

Не знаючи що сказати, я вимовив:

— Дякую вам, хазяйко, за нічліг!..

Вона поволі звела на мене свої великі очі і відповіла просто, ледве помітно осміхнувшись самими кутиками уст:

— І вам також!..

Коли я почув ці слова, то ледве стримав регіт і швидко побіг з гори до своїх, що вже шикувалися...

Він замовк, і ми дійшли до протилежної сторони двора. Я сказав:

— Так, дивні іноді пригоди бувають,— і вже хотів був говорити про причини, що штовхнули Марту на цей вчинок, як у цей момент заграв сурмач, кличучи нас на «поверку».

Розмову довелося увірвати. Мовчки стиснувши один одному руки, ми розійшлися по своїх ротах.

ЯК ГЕНЕРАЛИ РОСІЮ ПРОДАЛИ

Ніч. З обох боків підносяться гори, вкриті кучерявим лісом: вони зараз тонуть у темряві. А в долині, що по ній тихо котиться туман, горять численні багаття. Видно, як біля вогню рухаються силуети людей; вони то зникають, то знову вступають у світле коло. Іржать коні; чути, як десь ламають пліт. Долина наповнена життям великого походного табору. Потім гамір потроху завмирає, більшість людей давно вже спить, і тільки кухарі, роздавши вечерю, ріжуться під наметом в очко.

З офіцерських квартир чути голосну балачку, окремі вигуки. Біля штабу метушня, сновигають ординарці, стоять коні, стукають друкарські машинки. На дворі кілька кінних ординарців, а в присінках куняє весь запорошений мотоцикліст.

Але й тут згодом усе затихає. Табір поринає в сон, щоб на ранок знятись разом із сонцем і йти вперед, — і ніхто не знає, яка доля його спіткає завтра.

Сон тікає з моїх очей. Я довго ворочаюсь на своїй шинелі, намагаючись заснути, але згубивши на це надію, встаю і, спотикаючись об сонні тіла салдатів, що сірими купами розкидані в білому тумані, іду до багаття на березі невеличкого потоку.

Біля багаття сидять—ройовий першої чоти—Карпо Пашкін, родом сердобовець, татарин Халібула, Хведот Нещерет із Стародубщини та Кузьма Чуб із Київщини.

Пашкін був хазяйновитий салдат і на все дивився здобродушною посмішкою. Він ніколи не

сердився, з усякого приводу реготав і страшенно любив розповідати. Не встигала десь зібратись купка салдатів, як уже Пашкін був тут і через хвилину можна було чути його голос:

— А от, братця, одного разу трапилась історія!.. — і оповідання лилось далі, як вода з джерельця.

Говорив він швидко, кругло, тією руською говіркою, що нею оповідають звичні оповідачі. Часто він говорив явну брехню або дурниці, але його охоче слухали, бо він якось відтягав увагу на себе, і слухаючи його, не думали про те гнітюче, що всіх давило.

Ось і зараз. Він варив собі в казанку куліш із молодою картоплею і весь час кидав слова в темряву. Я підійшов до багаття, розіслав шинелю й ліг. Пашкін, мішаючи ложкою в казанку, де крім картоплі, плавала ще цибулина, скоромовкою, глянувши в мій бік, сказав:

— Так що, хлопці, завтра, можливо, що й у бій підемо!..

Халібула злякано розплющив очі і якось кумедно хмикнув, Чуб плюнув, а Нещерет перевернувся на шинелі й спокійно сказав:

— Нам не первина. А, між іншим, кажуть, що Вільгельм нашому запропонував миритись. Я сам чув, як у Тарнополі про це артилеристи говорили!..

— Слухай там артилерію, — зауважив Пашкін. — Теж вояки найшлися. Та я в артилерії згоден хоч сто років воювати!.. — зухвало додав він.

— Ну, не кажи, — дражнив його Нещерет.

— А хіба не так? — кипів Пашкін. — Якби в окоп його, а то за п'ять верстов сидить собі, пострілює. Тільки барахло в передках возять! — і він зневажливо плюнув.

— Піхота весь тягар війни на собі несе!..

— Ну, не кажи. Артилерія теж здорову піддержку дає!

— А в статуті ти читав,— вирішив похвастати Пашкін своїм знанням, як ройовий,— що піхота «главный вид оружия». А решта, кіннота там усяка, артилерія, сап'їори повинні «помогать пехоте в выполнении ее главной боевой задачи»,— процитував він з апльомбом.

— То-то піхоті така й шана!— сказав хтось із нас.

— А все таки ми їх поб'ємо!— задумливо сказав Нещерет.— Силою задавимо. Немає більшої сили, як у нас, у руських!..

— Довбня твоя дурна!— сердито кинув на це Пашкін.— Німець — він розумний. Його умственістю треба брати. А ти силою. Досить нашої сили лягло на Карпатах. Дурбило!..

Еін аж засопів, так був обурений. Потім через хвилину додав:

— Все, братця, їрунда. Народ гине задурно. Бо все одно нас давно продали. А воюємо ми й самі не знаємо чого!..

Всі присунулись ближче до вогню. Хтось тихо спитав:

— Як так продали?

— А так,— продали й баста! Росія, братця, продана, да!.. Генералами продана!..— додав він майже шепотом.

— Н-ну, вигідав!..

— А ти думаєш ні, не продана. Думаєш, їм Росія дорога? На чорта вона їм, коли генералові й під німцем буде добре!.. А потім візьми й те, що в нас що не генерал, то або німець, або поляк!..

— Ну, ти, Пашкін, справді дурниці плетеш. У нас своїх генералів вистачить, щоб продати

Росію, і нічого для цього ще й німецьких приплутувати. Справа не в тім, хто він такий, руський, німець, чи поляк, а справа в тім, що він генерал..

— Це ти правильно. Пани всі одним миром мазані!..

Але Пашкін не звернув жадної уваги на ці мої слова, ніби й не чув їх. Він скосив око на вогонь, ухопив жаринку, запалив цигарку і, залишивши умлівати куліш у казанку, зручно сів на шинелі й сказав:

— Чув я одного разу од свого земляка історію!..

Всі почали крутити цигарки, що було ознакою, що вони були готові слухати «історію» Пашкіна.

— Так от, — почав Пашкін, — було це ще на самому початку війни. Пішов, між іншим, на фронт і один наш земляк сердобовський. Парень молодий і до того ще недавно й одружився. Всього й пожив із жінкою кілька тижнів, як тут на, — війна. Жінка в плач, а земляк каже: «Не тужи, скоро дома будемо!..»

Поїхав. Воює, значить, і скоро, навіть, за хоробрість його хрестом нагородили. Одна біда, ніяк до війни не звикне, за жінкою здорово скучає. От згадає її, так увесь і затруситься, просто біда. Думав, що війна скоро скінчиться, а їй і кінця не видно. Скоро й зима впаде, а миру нема. А наш парень такий, що хоч би й сьогодні замиритись!

Терпів, значить, земляк, терпів, а потім і пішов до свого ротного.

— Так і так, війна довго точиться, дозвольте, вашбродь, додому мені з'їздити!

— Чого тобі так додому закортіло?

— Так що, вашбродь, жона в мене молода, так побачити її хочу!.. Потому сами розумієте, що може

трапитись, коли молода жона довго чоловіка свого не бачить!..

Ротний розсердився. Обізвав нашого земляка дурпелою й довбнею і не пустив.

Гаразд, — воює наш земляк далі. Воював, воював, а далі не сила йому терпіти, так занудився за жінкою та за домівкою. Вирішив ще раз попрохати ротного, хоч на тиждень пустити додому, а тим часом усюди, де тільки можна, свою хвабрість показує, щоб подобришало начальство до нього. От через деякий час вибрав він зручну хвилину, став во фрунт перед ротним і докладає:

— Так і так, вашбродь, навоювався я вже досить і хреста за хвабрість маю, мо, каже, й померти тут доведеться, так змилюється і хоч перед смертю пустить із жінкою побачитись, отця-матір заспокоїти!..

Тут уже ротний не на жарт розсердився.

— Ти що, — каже ротний, — глузуєш із мене. Як ото в тебе, — і він постукав себе по лобі — не вийде з голови, то так і знай, що під суд віддам! А поки, пшол вон!

Обідно стало землякові.

— Ах, ти ж біда яка! — думає сам собі. — І що воно станеться, якщо він поїде додому. Адже на фронті людей скільки хочеш. Не розвалиться ж він?..

Проте, воює земляк далі. Воює, а сам собі міркує:

— Як таки так! Воюю я чесно, хоробро, і хрестом мене нагородили, а додому, між іншим, не пускають. Що за закон такий? Повоювали трохи й доволі. А коли ж так, то піду сам, нікого не питаючись!..

І так ото думка ця засіла йому в голові, що вирішив він утекти. Хай потім судять, стріляють,

що хочуть роблять із ним, а він твердо постановив дома побувати.

От, коли настала ніч, виліз він потихеньку з окопа ніби за нуждою і потяг у ліс. Пароль знав, то вільно й пройшов. Іде собі лісом, поспішає, щоб на ранок до якоїсь станції прибитись, іде, значить, лісом, озирається навколо, щоб часом на яку халепу не наскочити, коли раптом бачить у лісі — стоїть невеличка халупа.

Земляк стомився, здоровився, зголоднів.

— От і добре, — подумав він. — Халупка нічого собі, людей немає, можна буде в ній і переночувати.

Тільки став ото він обережно до халупи наближатися, аж чує, ніби щось гурчить по лісі. Він за сосну, й сховався. Подождав трохи, дивиться, аж то автомобіль приїхав і зупинився біля халупи. А з нього три наші генерали вилізли й до халупи пішли.

Земляк, як тільки за ними зачинилися двері, тихо підкрався до вікна, щоб подивитися, що вони такої пізньої пори тут у лісі робитимуть. Тільки ото він хотів заглянути у вікно, як чує, щось знову, гуркоче по дорозі. Земляк ледве за сосну скочив, як прибув другий автомобіль, на цей раз уже німецький, а в ньому три німецьких генерали приїхали. Пішли й вони до халупи, а земляк наш знову до вікна підкрався.

Бачить, німецькі генерали з нашими ручкаються та так привітно, що земляк наш аж вилаявся.

Наші генерали розклали на столі пляни і давай німцям щось пояснювати. А ті хитають головами та:—«Гут, гут, гут!»

Однак наш земляк дивиться, що далі буде. Ну, значить як вони ото все передивились, німці пляни собі забирають.

— Ах ти ж,— думає земляк,— мати твою бог любив, яка оказія! Не інакше, сукини сини, як продали пляни!..

І справді, бачить він, що німецькі генерали дають нашим кожному по торбинці золота. Наші звичайно беруть і руки німцям тиснуть. Попрощалися, сіли в автомобіль і поїхали.

Лишився наш земляк один у лісі й думає, що робити. Хочеться йому й додому, молоду жонку і отця-матір побачити, а тут оказія така, зрада, можна сказати, через яку може народу безневинного сила загинути. Махнув рукою земляк, мовляв:— «Була, не була, повідалася!» — і повернув назад до окопів.

Найшов землянку ротного і попрохав негайно розбудити.

Той сонний сердито питається:

— Ти знов, чортова морда, прийшов?..

— Нікак нет! Я прийшов по присяжному ділу. Так що проти нас ізмєна, вашбродь, велика готується. Тільки про це я вам мушу по секрету докласти!

— Ну, кажи, що ти там ще вигадав!..

— Тільки сам на сам!

— Ну, гаразд! Я тут сам, кажи! — наказав ротний.

Розповів йому земляк, як він надумав із фронту втекти, як у лісі сам опинився, як там генералів зустрів і зраду викрив. Слухає ротний, хмуриться, а потім каже:

— А не відмовишся ти від своїх слів?

Видно земляка хотів залякати. Але земляк тримається твердо.

— Нікак нет, вашбродь. Хоч до царя, хоч перед фронтом усієї армії—і там скажу!

— Гаразд. Тільки ти нікому нічого не кажи!

— Слухаю.

Як тільки вийшов земляк, ротний зараз же сів і написав про все це до штабу верховного. Потім покликав земляка, передав йому пакет і каже:

— Паняй з цим пакетом до самого верховного!..

Земляк стукнув закаблуками, за ранець і гайда. Через кілька днів добився до самого верховного і передав йому пакета.

Через кілька хвилин кличуть його. Земляк іде, а сам труситься. Але коли побачив його, витягся ввесь і гаркнув на всю кімнату:

— Маю за честь з'явитись, вашество!..

— Правда тому, що в цьому пакеті написано?

— Так точно, правда!..

— А перед усім фронтом ти це підтвердиш?

— Так точно, підтверджую!..

— І генералів узнаєш?

— Так точно, визнаю!

— Гаразд. Тільки мовчи до деякого часу.

Минуло кілька часу, і от іде верховний робити огляд армії. Коли обійшов полки, викликав нашого земляка й наказує:

— Ну, — говорить, — покажуй тих генералів, що німцям пляни продали!..

Іде земляк по фронту, дивиться, — єсть один.

— Ось цей!..

Пройшов далі.

— Ось другий!..

Ще далі.

— А ось і третій!..

Тут усіх їх трьох на десять кроків вивели вперед, хресги й медалі позривали і шаблею перед усім фронтом їм голови познімали.

Тоді верховний питає в нашого земляка:

— Якої ти нагороди в мене просиш?

— Ніякої нагороди мені не треба,— відповідає земляк.— А пустіть мене на тиждень додому, молоду жону повидать, старих отця-матір обнять, потому, що я за ними здорово скучив!..

— Гарзд!— сказав верховний.— Жалую тебе за твою верную службу чином старшого унтер-офіцера й хрестом! А також даю тобі місяць відпустки, щоб ти міг свою жону повидать та отця-матір обнять!..

Земляк витягся та:

— Рад старатися, вашество!..

— Так от, братця, які іноді історії трапляються!..— додав Пашкін і замовк.

Ця історія на присутніх зробила велике враження і всі були захоплені героїзмом «земляка» і шляхетністю «верховного». Ось чому я сказав:

— Історія твоя, Пашкін, цікава; але земляк твій дурень і потім такого не могло бути!

Пашкін сердито повернувся до мене.

— А то чому?

— Перше, як міг німецький автомобіль переїхати нашу лінію?

— А то вже не моя справа. Якось та переїхав!

— Подруге, як ти думаєш, коли б хто з нас заявив щось на командира полку або на командира дивізії, то гадаєш, повірили б?

— Чорта з два!— відгукнулось кілька голосів.

— Скоріше всього,— продовжував я,— твого земляка зарахували б до божевільних і відправили б до тюрми воєнної, у всякім разі ні до якого верховного його не допустили б!

— Це ти правильно!— сказав Нещерет.— Це ти в саму точку попав!

А коли вже твій земляк так хотів потрапити додому, то взяв би та й плюнув на все і потяг до своєї жінки, а то перед ротним на витяжку все стає!.. Хвабрість свою показує!..

Пашкін більше не міг витримати.

— Стій, гукнув він, — стій!.. Я думаю, що не земляк мій дурень, а ти дурень. Ти як думаєш, Росія не продана? Безперечно, продана!..

— Генералами?

— Генералами, панами. Росія на народі держиться. На нашому браті, сірій скотинці. От як треба розуміти. А тому, що народу багато намножилося, що дівати його нікуди, що народ той їсти щось вимагає, то от пани й затіяли війну, щоб мало нас поменшало. Тут, брат, хитра механіка підведена, я тобі правду кажу, тут розуміти треба. Ти, брат, слухай та на вуса мотай. А ти — земляк дурень!.. Тут, брат, політичність захована!.. — і Пашкін невдоволено повернувся до багаття, що майже зовсім потухло.

— Мені стало соромно.

Пашкін зняв казанок і попрохав:

— Посувайся ближче, вечеряти будемо!..

Табір спав. Тільки білий туман слався долиною. Та зрідка чути було, як коні на припоні бряжчали вудилами. Все було вкрито туманом. В тумані був і завтрішній день, що для багатьох із нас міг бути днем останнім.

Проте, ми тісно присунулись до багаття і майже шепотом говорили про «Росію», про тих, хто її продав і про те, що ту «Росію» чекає після війни. І всі дійшли до тієї думки, що так не буде, як досі. Народ не потерпить!..

Пашкін правильно говорить:

— Росія продана!..

Але народ не віддасть її. Не віддасть!..

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

НА ПРИДОРОЖНЬОМУ КАМЕНІ

Революція є війна. Це — єдина законна, правомірна, справедлива, дійсно велика війна з усіх воєн, що їх знає історія. Ця війна провадиться не в корисних інтересах купки правителів та експлуататорів, як усі і всякі війни, а в інтересах маси народу проти тиранів, в інтересах мільйонів і десятків мільйонів експлуатованих та трудящих проти сваволі та насильства.

НА ПРИДОРОЖНЬОМУ КАМЕНІ

«МИ ТОБІ ОБРУБАЄМО КІГТІ, КРИВАВИЙ ПУАНКАРЕ!» — говорить французький металіст, колишній салдат 156 піх. дивізії.

«МИ НЕ ХОЧЕМО ВІЙНИ, АЛЕ КОЛИ ВОНА СПАЛАХНЕ З ВИНИ НАШИХ ПРАВИТЕЛІВ, ТО ВОНА БУДЕ ГРОМАДЯНСЬКОЮ ВІЙНОЮ!» — говорить французький робітник, колишній матрос крейсера «ВАЛЬДЕК РУССО».

«Червоні прапори, що маяли над французькою чорноморською фльоатою, — запорука прийдешнього братання пролетарів капіталістичних країн з робітниками СРСР в час, коли імперіялісти наслідяться виступити в антирадянській похід!»

ВІЙНА... ЗАРАДИ ЧОГО?..

Видно дорогу, що тікає в далечінь. Праворуч неї стоять громади заводів. Над ними висить хмара чорного диму, що застилає небо. Навколо все похмуре, сіре, ніякої зелені.

Ліворуч, у долині, видно убоге робітниче селище.

Ближче, на високому шпилі, стоїть вілла. Її оточує розкішний парк, з тихими дзеркальними ставками, де плавають білі й чорні лебеді. Тут живе власник заводів.

Заходить сонце. І в його вечірньому сяйві ще різче виступає похмурість краєвиду, в той час як вілла стає вся рожева. Цей контраст ніби підкреслює ту різку грань, що подляє два світи світ роботодавців і світ робітників.

Від заводу до селища йдуть робітники. Вони стомлені, голови в них опущені, очі спустошені.

Брате!

Товаришу!

Присядь на хвилину на цей камінь і відпочинь. Витри піт і кіптяву з свого чола, що вкрила тебе там, у тому пеклі, звідкіля ти щойно вийшов після тяжкої цілоденної праці.

Я знаю, що ти стомлений. Я знаю, що ти поспішаєш додому, бо рано розбудить тебе гудок і покличе знову до роботи.

Але присядь, прошу тебе, і давай поговоримо. Поговоримо про наші справи.

Ти член робітничої кляси.

І я член робітничої кляси.

Ми брати.

Брати у клясі.

Запам'ятай: брати у клясі.

Запишемо ці слова в серцях наших і запам'ятаємо їх у розумі своєму:— брати у клясі.

Ширше розкрийте очі, брати й сестри, — брати й сестри у клясі.

Кому належать ті заводи, звідки ви тільки но ви-йшли? Шкодові? Круппові? Вікерсові? Гарріманові?

Так знайте, що ці панове готують проти нас великий злочин, — злочин проти нашої кляси.

Вони хочуть вас ошуканством заманити до окопів і дати вам до рук рушниці.

Прислухайтесь, — капіталісти говорять про мир, але готуються до війни.

Заради чого?

Для того, щоб надіти на вас ще тяжче ярмо.

Для того, щоб пани, банкіри, «королі промисловости», міністри, буржуазні депутати добре нагріли собі руки на вашій крові і нажили собі великі капітали.

Для того, щоб зробити тебе братовбивцею, для того, щоб нацькувати тебе проти робітників і селян СРСР, для того, щоб примусити тебе вбивати їх, для того, щоб залити кров'ю першу Робітничу державу, закувати її в капіталістичні кайдани, що їх твої брати в СРСР пірвали тринадцять років тому, а весь пролетаріят обернути на ілотів, на рабів капіталістичної промисловости.

Отже, запам'ятай:

Міжнародні банкіри хочуть заробити на війні.

За старі царські борги, що їх анулювала Пролетарська Революція, ці сучасні Шейлоки хочуть здерти з робітників і селян Радянської країни шкіру, вони не можуть простити їм того, що вони обходяться без них і переможно будують соціалізм, — і заради цього банкіри не зупиняться перед масовими вбивствами.

Але вони не підуть сами на війну, щоб одержати свою порцію свинцю й сталі від Червоної армії. Ні, — вони дають тобі рушницю й кажуть:

— Підди і вбий брата свого у клясі, у праці.

Капіталісти знають, що коли робітники Рядянської країни досягнуть своєї мети — а вона вже близько, — ви теж підете за їхнім прикладом. Вони через ненажерливість прищеплюють вам ворожнечу до рядянської влади, бо Країна рад — величезний ринок і земля там казково багата. Вам прищеплюють ворожнечу черз страх, бо робітники й селяни Рядянського Союзу швидко й невтомно риють яму капіталізові. Капіталісти хочуть, щоб ви пішли на смерть заради перемоги їхньої влади і заради їхнього збагачення.

Через ненависть та злобу до Рядянського Союзу ваші хазяї організовують змови, шпигунство, шкідництво проти робітників та селян Країни Рад. Вони знаходять там собі агентів і жалюгідних запродавців. Вигнані російські капіталісти та поміщики готові продати робітників та селян Рядянського Союзу вашим хазяям, щоб тільки повернути свої землі та заводи. Вони підкупають ваших хазяїв та міністрів обіцянками поділити з ними здобич бандитів, проваюють нову різню, що знищить не один мільйон наших братів.

Знай, вони озброюються для війни ще жахливішої, ніж війна 1914—18 року. Вони хочуть знову, заради своїх баришів, знищити й покалічити мільйони людей.

Капіталісти до війни готуються по-справжньому, з холодним і жорстоким розрахунком. Ось кілька цифр, що найкраще характеризують це готування буржуазних імперіялістичних урядів. Запам'ятай ці цифри.

Франція 1914 року, за мирного часу, перед самим початком війни мала 1300 кулеметів. Тепер Франція, за «мирного» ж часу, має 35000 кулеметів.

Англійська армія перед імперіялістичною війною мала 900 кулеметів, тепер має — 13000 (тільки в самій метрополії, без англо-індійської армії).

Північно-американські Сполучені Штати перед війною мали 1300 кулеметів, зараз — 35000.

Перед світовою війною армії того часу танків зовсім не мали. Зараз Франція має — 2000 танків, Англія — 450, ПАСШ — 550.

Зрозуміла річ, що коли буде оголошена війна, то все це в незрівняній мірі буде збільшене. Приблизне уявлення про це може дати американська армія. 1918 року американська дієва армія у Франції складалась із 2 млн. людей, 5000 гармат, 300 танків, 2000 аероплянів і 40000 автомобілів, 1920 року «актом національної оборони» американська армія визначена в 3¹/₂ мільйони чоловіка замість 2 млн., гармат — 15000 замість 5000, танків — 6000 замість 300, аероплянів — 5000 замість 2000 і автомобілів — 200000 замість 40000.

Коли додати до цього гази, бомбовози та інші страхіття сучасної війни, то ти можеш собі уявити всю потворність того злочину, що його готують світові імперіялісти проти трудящих мас. Сучасні капіталістичні армії мають бомбовози, що можуть піднімати 12 тонн «корисного вантажу». 10 таких бомбовозів можуть скинути 115 тонн вибухових речовин, — іншими словами, вони за кілька хвилин зможуть зруйнувати сучасне велике місто з мільйонами мешканців.—Така «мирна» політика капіталістичних країн!

Слухай но далі. На випадок нової війни, ви будете битись за інтереси ворожі вам, за інтереси капіталістів, що торгують вашим тілом і вашою кров'ю. Вони продають зброю, вироблену вами, і, можливо, що вас будуть убивати саме з тих гармат, що зроблені вашими ж власними руками. Чи

зрозуміле вам ваше дивне пасивне відношення до цієї кривавої гри проти вас, що її знову затівають ваші хазяї — невелика банда, що звикла жити грабунком вашої праці.

Сотні тисяч робітників будують судна, що будуть потоплені, виробляють гармати, кулемети, рушниці, що послужать, кінець-кінцем, для того, щоб убивати вас. Озброюючи капіталістів, ви працюєте проти себе, ваша праця на війну — самогубство. Вас хочуть послати проти робітників та селян Радянського Союзу, які показують вам, що можна прекрасно жити й працювати і без хазяїв.

Чи ви хочете цього? Ні, ви не хочете цього. Ви в силі не допустити війни. Ви можете вдарити по руках авантюристів. У вас для цього є всі засоби.

Справа всіх капіталістів однакова у всьому світі, справа ця найцинічніша, найжорстокіша експлуатація праці робітників.

Справа робітників і селян теж однакова у всьому світі — робітники й селяни повинні звільнити себе з-під влади капіталістів, від злиднів та виродження!

Ось чому я знаю, що ніхто з вас не стане Каїном і не піде вбивати брата свого у праці.

Проте, дай свою руку і слухай далі.

Де джерело всього горя й злиднів, що їх терпить робітнича кляса?

Джерело всього зла й горя, всіх нещасть, потворностей і жаху життя твого, джерело це—зажерливість нікчемної купки капіталістів, що здичавіли, збожеволіли від пожадливості до грошей, і безкарно, безглуздо командують життям більшості, марно тратять сили трудящих, знищують скарби землі, що належать вам.

Пригадайте, що за чотири роки імперіялістичної війни було потоплено мільярди тонн металю,

видобутого й обробленого вами, спалено мільйони тонн вугілля, видобутого вами, знищена взаг лі незчисленна кількість продуктів вашої праці. Нищать скарби, що належать вам, вашим дітям, але нищачи ці скарби, руйнуючи вас, убиваючи мільйони ваших батьків і братів у крові й у клясі, капіталісти наживають собі сало й золото.

Чи хочете ви цього? Ні, ви не хочете цього. Ось чому я певен, що ніхто з вас не стане Каїном і не піде вбивати брата свого у праці.

Але капіталісти дуже хитрі. У їхньому розпорядженні є цілий арсенал засобів, що за їхньою допомогою вони намагаються держати в покорі й слухняності пролетаріят.

Поперше, у них є озброєні слуги, що готові служити іклами й кулаками в інтересах грабіжника — панівної кляси,

готові придушувати повсталих колоніяльних рабів,

готові придушувати повсталих селян,

готові придушувати повсталих найманих робітників,

готові захищати систему клясової праці,

готові викликати на бій, розгромити, захопити й віддати на знущення й поталу пограбовану робітничу клясу.

Подруге,— капіталісти мають слуг неозброєних: до них належать людці, які позбавлені найменшої гідности, соціяльні хамелеони, моральні євнухи, політичні лакузи,—інтелектуальні проститутки, що:

готові видавати закони в інтересах панівної кляси,

готові витлумачувати закони в інтересах панівної кляси,

готові виконувати закони в інтересах панівної кляси,

готові облудно улещувати й обдурювати засуджену на працю робітничу клясу,

готові облудно вчити робітничу клясу покорі, приниженості і вдоволенню,

готові облудно вчити робітничу клясу плазунству й послухові,

готові гучними словами улесливо морочити голови й заколисувати «клясовим миром» робітничу клясу,

готові ревити про «закон та порядок», коли безробітні починають голосно вимагати хліба або праці і коли голодні страйкарі розкривають уста для самозахисту,

готові «во ім'я Христа» (і за плату) славити війну взагалі, а проти «барбарів-більшовиків» особливо вомпити до «господа битв» (а також і до «господа миру») про покарання їх, готові освятити гуртове вбивство і підлабузнюватись перед забризканими кров'ю переможцями; готові пхикати й бурмотіти над пошматованими війною тілами своїх жертв; лицемірно сякатися й дерти собі пельку, стогнати, виливаючи жалі на адресу знедолених війною вдів і сиріт; готові глузувати за плату над своїми загубленими жертвами; готові проповідувати робітникам, що за всі свої страждання на нашій земній юдолі вони одержать «нагороду на небесах».

Запам'ятайте ще одно: на послугах у капіталістів є ще різних гатунків «соціялісти»,— богомільний лис Мекдоналд, собака Носке, соціал-убивця Цергібель, соціал-фашист Зеверінг, крутій Отто Бауер, людожер Леон Блюм,— і прочая, і прочая, і прочая:— які готові:

повсякчас лизати чоботи у капіталістів,

повсякчас зраджувати інтереси робітників,

повсякчас допомагати капіталістам приборкувати робітничу клясу,

повсякчас провадити капіталістичну раціоналізацію,

повсякчас розстрілювати робітничі демонстрації, повсякчас кидати й гноїти по в'язницях кращих борців робітничої кляси.

Ці капіталістичні гієни й шакали цькують Радянський Союз, облудно брешуть на пролетаріят, провокують війну з робітниками Радянської Країни і намилують шворку на шию пролетаріатові.

Запам'ятайте імена цих «соціялістів», а також імена всіх тих видавців газет, учителів, попів, законників, лекторів, «визначних ділків», політиканів та «державних мужів», що говорять, або пишуть, або б'ють у долоні на користь війни та інтервенції проти СРСР,— запам'ятайте всі ці імена, щоб, коли настане час розплати, ви не забули за них.

Я певний, що ви не забудете їх, і тоді — «воздасться коємуждо по делам его».

Брате!

Брате у клясі!

Присядь на хвилину на цей кзмінь.

Витри піт і кіптяву, що вкриває чоло твоє. Відпочинь, бо ти тільки но вийшов із пекла, що називається капіталістичним заводом.

Ти вийшов для того, щоб повернутись туди завтра.

Але капіталісти готують для тебе ще гірше пекло.

Воно зветься — війна.

Отже запам'ятай — війна.

Кому потрібна війна? І для чого?

Хто оголошує війну? І для чого?

Хто йде на війну? І для чого?

Капіталісти, «генерали промисловости», «поступові громадяни» кажуть:

— Війна потрібна нам.

Державні «мужі» — політичні діячі кажуть:

— Війну проголошуємо ми.

А хто ж іде на війну?

— Ми, робітники й селяни, що продаємо свою силу капіталістам. Ми йдемо на війну, ми служимо для них гарматним м'ясом, щоб своїми тілами й кров'ю захищати інтереси капіталістів і забезпечувати їм високі дивіденди. Ми йдемо на війну і, во славу капіталістам, убиваємо своїх братів у клясі.

Отже — ширше розкрийте очі, брати й сестри у клясі.

Прокиньтесь!

Подумайте над сказаним!

Капіталісти вас визискують. Капіталісти випивають вашу кров, жиріють вашим потом.

Але цього їм мало. Вони ще й нацьковують вас один проти одного, щоб ми переривали один одному горла, щоб ми різали один одного во славу капіталізму.

Скажімо ж один одному:

— Більше цього не буде!

На провокацію нової війни капіталістами ми відповімо війною громадянською.

Ми кинемо могутній клич:

— Війна війні!.. Геть капіталістів!..

— Пролетарі усіх країн, єднайтесь!

— Єднайтесь на фабриках, заводах, копальнях, руднях!

— Захоплюйте владу до своїх рук!

— Велика робітнича масо, стань на ввесь зріст в усій своїй могутності клясовій. Стань владою.

Запам'ятаймо: робітнича кляса повинна сама захищати робітничу клясу.

Починайте.

Починайте тепер.

Починайте зараз.

Починайте утворювати ради чину: «Геть руки від СРСР!»

Починай кожен кампанію освідомлення свого сусіди в робітничій класі, щоб зробити з нього бійця великого руху за звільнення робітничої класи, свідомого бійця великої класової битви.

Зроби щонебудь.

Стань кимнебудь.

Допоможи перемогти, коли настане наш день.

Уже зоря того нового дня займається.

Подивись, там, на Сході, твої брати у класі будують новий світ, вони героїчно працюють і над поліпшенням і своєї, і твоєї долі. Там немає ні капіталістів, ні поміщиків. Там владу має робітнича класа.

Руський цар говорив:

— Право керувати державною політикою належить мені.

Руські капіталісти говорили:

— Право керувати промисловістю належить нам.

Руські поміщики говорили:

— Право володіти кращими землями належить нам.

— Так було, є й буде.

— Помиляєтесь панове,— сказали їм робітники й селяни,— так було досі, але далі так не буде. Віднині це все належатиме нам!— і повстали.

Змели царя, капіталістів, поміщиків.

Це був шлях до влади.

Нам треба йти шляхом радянських товаришів.

Вперед! Вперед! Вперед! На останню велику битву Праці з Капіталом.

Це буде революція. Пролетарська Революція.

Вивчайте ж досвід пролетарів радянської країни. Вивчайте шлях до влади.

Світ буде наш, як тільки ми вивчимо шлях до влади.

Готуйтеся до революції,— і до життя.

З цього шляху вас збиватимуть: попи, буржуазні політики, буржуазні газети і робітничі «оборонці»—соціал-фашисти—ці вірні пси капіталізму.

Але ви їм не вірте.

Але знайте, що хрест благословляє гармату.

Але знайте, що соціялісти моляться капіталістичному богові.

Але знайте, що перед вами тільки два шляхи: або слухатись капіталістів і далі пухнути з голоду, або піти за прикладом наших радянських товаришів, повстати проти гнобителів і завоювати владу.

Інших шляхів нема.

Чому ми повинні дозволяти паскудній зграї капіталістів наказувати нам переривати один одному горлянки, ніби ми скажені собаки?

Чому ми повинні битись із своїми братами у клясі—з робітниками СРСР?

У нас між собою не було жадних сварок.

Навпаки, у всіх нас ті самі інтереси. У всіх нас однакова доля.

Але капіталіст дає тобі в руки рушницю й каже:— Стріляй у свого брата, брата у клясі!.

Салдат іде на війну, а капіталіст до церкви.

Салдат бере з собою рушницю, а капіталіст золото.

Салдат страждає, доки його не розшматує набій, поки не звалить куля або він не загине від хвороби.

Капіталіст молиться—через свого довіреного, попа, і рахує прибутки.

Але ти не підеш убивати своїх братів у клясі.

Ти візьмеш рушницю для того, щоб повернути її проти капіталістів. Ти об'єднаєшся з іншими

салдатами, братами твоїми у клясі, тільки одягненими в мундири іншого кольору,— і ви всі разом зметете владу паразитів.

Ми мусимо знищити капіталізм.

Нашим гаслом має бути:

— За СРСР, за радянську владу, за диктатуру пролетаріату, за пролетарську революцію!

Обернемо війну імперіалістичну на війну громадянську, на війну революційну, на війну клясову — єдино справедливу війну!

Брати! стійте за свою клясу.

Творіть могутню комуністичну партію.

Ми повинні йти шляхом радянських товаришів.

Роз'яснюйте це в майстернях, по фабриках, заводах, руднях і копальнях.

Роз'яснюйте,— поки королі на своїх престолах, а президенти у своїх кріслах не затремтять.

Роз'яснюйте,— поки наша кляса не стане свідомою клясою, поки не пізнає себе, не пізнає своїх клясових інтересів і своєї клясової могутності.

Роз'яснюйте,— аж поки наша кляса не побачить ясно і не проголосить гордо, що вона зруйнує капіталістичну організацію суспільства й самий капіталізм.

А тому ставай кожен до лав бійців своєї кляси.

А тому кожен об'єднуйся зі своєю клясою.

Для того, щоб розбити й зруйнувати пекло, пекло капіталізму.

Наші хазяї зневажають нас, коли ми роз'єднані.

Наші хазяї тремтять, коли ми об'єднані.

Збирайтеся ж, браття, вставайте з колін.

Ми не повинні далі залишатися у пеклі,— у пеклі капіталістичної промисловости,— і терпіти його муки.

Сурми Революції нас кличуть. Прапор Революції кличе нас.

Єднайтеся!
Єднайтеся в єдиний клясовий пролетарський фронт проти фронту капіталістів усіх країн!
Єднайтеся на оборону СРСР!
Єднайтеся!
Запалюйте промінь клясової свідомости!
Роздувайте полум'я клясової ненависти в серцях своїх!
Відважуйтесь!
Негайно!
Ставайте під Червоний прапор Пролетарської революції!
Хай лунає від одного краю землі до другого великий клич:
— Пролетарі всіх країн, єднайтеся!
— Проти влади капіталу!
— В оборону Соціалістичної батьківщини!
— За світову Пролетарську революцію!

В І Й Н А В І Й Н І!

*ПРОЛЕТАРІЯТ СРСР
БОРЕТЬСЯ ЗА СПІЛЬНУ СПРАВУ ТРУДЯЩИХ
УСЬОГО СВІТУ!*

НА ДОПОМОГУ ЙОМУ В БОРОТЬБІ З КАПІТАЛІЗМОМ СТАЮТЬ ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН І ТРУДЯЩІ КОЛОНІЙ.

Проти нечуваного визиску трудящих капіталом, проти капіталістичної раціоналізації, проти безробіття, проти нової імперіалістичної війни, проти інтервенції, проти змов і підтримання шкідницьких та контрреволюційних організації в СРСР, проти папського хре-

стового походу, проти всіх чорних сил капіталу, церкви й продажної преси, проти фашизму.

всесвітній пролетаріят посилює непримиренну класову боротьбу з капіталістами та їхніми агентами — соціал-фашистами, гартує свої лави в повсякденній боротьбі. Конечною метою цієї боротьби є:

ПОВАЛЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ, ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІЯТУ І ПРОГОЛОШЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ.

I. «МИ СКРУТИМО ВАМ В'ЯЗИ»

Січень 1930 р. Прага, парламент. На трибуну сходить комуністичний депутат т. Готвальд.

Буржуазні та соціал-фашистські депутати зустрічають його скаже им виттям і вигуками: «Ідіот! Дурень! Нічого не розумієш! Іди назад, на завод!»

Під час промови буржуазна депутатка пані Жемінова оскаженіло накинулася на комдепутатку т. Чжімську і почала її душити, намагаючись її, очевидно, таким чином переконати в правильності соціал-фашистської політики.

Ця оскаженілість з боку буржуазних та соціал-фашистських депутатів проти т. Готвальда цілком зрозуміла, бо його промова була оголошенням війни ненависному буржуазному режимові та його соціал-фашистським підпомагачам.

МИ ВЕДЕМО МАСИ В НАСТУП

Тов. Готвальд (крізь шум і вигуки). Ми не відступимо ні на один крок. Ми ведемо маси в наступ. Ми повалимо й зруйнуємо цю державу.

Ми вживаємо всіх засобів для того, щоб мобілізувати найширші маси пролетаріату і повести їх в концентрований наступ проти голоду, фашизму, імперіялістичної війни, проти соціалфашистів, за революційні гасла комуністичної партії.

Революційні робітники, що складають комуністичну фракцію парламенту, покажуть себе в цій боротьбі гідними великого представника революційного парламентаризму Карла Лібкнехта, гідними більшовицької фракції і своїх героїчних товаришів із польського сейму.

Один із буржуазних депутатів гукнув нашим товаришам: «Повертайтеся на заводи!» Такі Депутати від фабрик і рудень повернуться до своїх товаришів. *Вони повернуться для того, щоб повести їх за собою в бій. Прийде час, коли парламент і уряд тремтітимуть перед фабричними робітниками!*

Новий уряд і новий парламент розпочали свою роботу з характеристичних заходів. Спершу вони перекладали на трдующих податки в сумі 2,5 млрд. крон. Подруге, у відповідь на комуністичну пропозицію про допомогу безробітним, вони викинули з парламенту всю комуністичну фракцію.

Потретьє, вони організували криваву бойню безробітним, що в Брюні, Празі, Моравській Оставі та по інших містах демонстрували за комуністичну пропозицію. Вони організували розправу над безробітними і масові арешти їх, при чому націонал-соціалістичний сенатор обізвав безробітних ледарями й волоцюгами.

Четверте,— новий уряд почав свою діяльність із того, що устами свого міністра юстиції с.-д. Мейснера оголосив про нові наступні переслідування робітничої преси і про заборону робітничої преси взагалі.

І нарешті, в зовнішній політиці діяльність нового уряду ознаменувалась тим, що він, устами свого міністра закордонних справ, насмілився зухвало погрожувати Радянському Союзові. Він приєднався до інтервентської ноти Америки й Англії

в оборону китайських контрреволюціонерів, а в Празі пан Бенеш вів з румунським міністром переговори про інтервенцію, за оточення Радянського Союзу.

У своїй декларації новий уряд заявляє, що за свою основну мету він ставить вишукування коштів для подолання господарської кризи. Про які кошти йде мова?

НАСЛІДКИ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ КРИЗИ ВИ ПЕРЕКЛАДАЄТЕ НА ТРУДЯЩИХ

Уряд гадає підвищити прямі й посередні податки, скасувати останні рештки охорони квартиронаймачів і підвищити комірне, збільшити мито на с.-г. продукцію і викликати нову хвилю дорожнечі, викинути на вулицю нові десятки тисяч робітників і засудити їх на голодну смерть і, нарешті, посилити капіталістичну раціоналізацію.

Збільшенням робітного дня, зниженням заробітної плати, посиленням темпу роботи і посиленням фашизму на заводах буржуазія гадає видушити останню краплю крові з робітників. Податки, мито, продаж майна з аукціону підірвуть добробут нових десятків тисяч селян. Уся балаканина про «усунення» сільськогосподарської кризи має за мету лише витягти з селянської кишені останню копійку.

Урядова декларація обіцяє вжити заходів для охорони «спокою й ладу», усунути з державного апарату всі «неспокійні елементи» і внести в нього дух «рівноправ'я». Ви вже показали, як ви це здійснюєте на ділі!

Ви замикаєте до в'язниць комуністичних депутатів, ви позбавляєте волі сотні і тисячі чесних робітників-активістів, тим часом як тут, у цій залі, засідають убивці.

Ви замикаєте до в'язниці робітника, що вкрав булку, але весь ваш урядовий б'юрок складається з партій, що вкрали у держави багато мільярдів, що скажено нажились на військових позиках, на спиртові, на податках, на багато іншому. Така ваша справедливість!

Новий уряд повинен поширити і зміцнити цю «справедливість». За допомогою законів про обов'язкове додержання колективних угод ви хочете позбавити робітників будь-якої охорони, ви хочете заборонити страйки і віддати пролетаріят на ласку підприємцям. Ви хочете зовсім знищити пролетарську пресу. Ви хочете придушити всякий вияв незадоволення за допомогою багнетів та в'язниць.

У своїй декларації уряд заявляє, що він з великою увагою поставиться до оборони держави, піднесення армії до бойової готовності. Ми добре знаємо, що значать ваші турботи за армію, що значать у ваших устах слова «оборона держави». Ви гадаєте кинути нові мільярди в пащу мілітаризмові. Вам потрібно більше солдатів, ніж ви їх маєте. Ви хочете поширити військову промисловість і перевести всю індустрію на виріб військової амуніції.

Ви хочете мілітаризувати всю націю, запровадити допризовне підготовлення молоді й поставити молодь під команду ваших офіцерів для охорони капіталістів, для охорони експлуататорів.

Ви хочете прискорити хрестовий похід проти Радянського Союзу.

І коли ви тут говорите про визнання Радянського Союзу, то це лише маневр, що повинен приховати яскраво виявлену політику імперіялістичної інтервенції проти Радянського Союзу. (Шум на лавах буржуазних і соціал-фашистських депутатів). Ви протестуєте? Але чому ж Бенеш не розкаже

змісту секретних угод із Румунією та Польщею? Чому ваш господар-директор Живностенського банку, не пояснив вам, чому румунська армія постачається чехо-словацькою зброєю, чому заводи Шкода будують арсенали, організовують склади зброї Польщі, Литви, Румунії і Югославії? (Депутат Кнейзлік з місця: «Проти Червоної армії!») — Так! Проти Радянського Союзу!

Вся ваша урядова декларація й урядові заходи, що її ілюструють, чітко малюють напрям вашої політики, політики голоду, фашистської диктатури й війни.

СОЦІЯЛ-ФАШИСТИ — ЦЕ НЕ ОБРАЗА, А ТОЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

Ви, соціал-фашисти, намагаєтесь довести, що ви заради того вступили до уряду, щоб боронити інтереси робітників. Ми називаємо вас соціал-фашистами, а ви заявляєте, що це образа. Точнісінько з таким же правом пройдисвіт і вбивця, коли б його назвали справжнім ім'ям, теж міг би заявити, що це для нього образа. Так само і з назвою «соціал-фашисти». Це не образа, а просто визначення того, що є.

Ви не маєте нічого спільного з робітничою класою, ви частина буржуазії, ви її партія вже через ту соціальну позицію, що її ви посідаєте. Вілли, хороше життя, маєтки і т. і. — от те соціальне коріння, що пов'язує вас із буржуазією і з якого росте ваш соціал-фашизм.

Але коли б навіть цього й не було, то візьміть свою ідеологію. Ви забули або просто не знаєте, що «суспільство» складається із клас, і коли ви говорите про класи, то ви робите так, як один із ваших теоретиків, що називає «люмпенпролетаріатом» ту частину пролетаріату, що найбільше

бідую, порівнює сезонних робітників і допоміжних робітників із проститутками, заявляючи, що вони є тільки об'єкт соціального забезпечення. Мабуть ви зараховуєте до «пролетарів» починаючи від своїх профспілкових секретарів і вище. Це показує вас у справжньому світлі. Для вас безробітні — це негідники й волоцюги, для вас сезонні й допоміжні робітники стоять на одній дошці з проститутками. Це фашистська ідеологія, на основі якої Муссоліні збудував свою корпоративну державу. Ваша політика є дальший доказ вашого соціал-фашизму. Учора тут з'явився і виступав один добродій. Я запитав, хто він такий. Це був аграрій. Він дійсно говорив мовою аграрія. Потім з'явився другий добродій, він теж говорив, як аграрій, я подумав, що він ним і є насправді. Він говорив точнісінько так, як Жадина, але виявилось, що це «товариш» Куделко!.. Ви нічим від аграріїв не відрізняєтесь». Ви творите одну сім'ю, ви всі належите до родини буржуазії, до родини фашизму.

І, нарешті, ваша практична робота: страйколомство, ваше шпигунство, ваша допоміжна робота у підприємців, ваше співробітництво у всіх злочинах проти трудящих, — от у чому полягає ваш фашизм. Якраз учора ви знову зрадили гірників Північної Богемії. Вони порохуються ще з вами. Коли ми вас називаємо соціал-фашистами, то з таким же правом, як пройдисвіта називаємо пройдисвітом. Це не образа, а суть вашої політики, всієї діяльності.

ВИ ОСНОВНЕ ЯДРО КАПІТАЛІСТИЧНОЇ РЕАКЦІЇ

Ви не можете і не будете репрезентувати інтересів робітників в уряді, бо ви самі є частина буржуазії. Навпаки, ви будете в уряді основним ядром капіталістичної реакції.

Ось через що буржуазія покликала вас і прийняла до складу уряду. Через що вітав вас зі вступом до уряду фашист Штрібрний? А мабуть фашист Штрібрний напевно вже є та людина, що репрезентує інтереси буржуазії. І коли фашист вітає вас, як братів, то й я вітаю вас із цим.

Далі, ви брали участь у складанні урядової декларації. Ваші оратори солідаризувалися з цією декларацією. Ви голосували за те, щоб викинути комуністичних депутатів із залі засідань палати, і, не обмежуючись цим, навіть власноручно допомагали викидати їх.

Соціал-фашист Совкуп допомагав викидати комуністичних сенаторів. Ваш Щастний обізвав безробітних волоцюгами (вигук чеських націонал-соціалістів: «Брехня!»). — В такому разі, бреше «Чеське слово». Нчого не можу зробити, але я знаю, що воно зазжди бреше, і коли ви сами це стверджуєте, тим краще. Але Щастний обізвав безробітних пролетаріями й волоцюгами. А хіба один із ваших соціал-фашист Мейснер, не заявив, що в нас не вистачить мужности говорити про волю преси? Ваш соціал-фашист Бенеш погрожував СРСР, продовжує погрожувати і змовляється з Пілсудським і Румунією проти СРСР.

ЧОГО «СОЦІЯЛІСТИ» ВСТУПАЮТЬ ДО УРЯДУ?

Ваш соціал-фашист Гамбль учора з цієї трибуни заявив, що вами, насамперед, керували інтернаціональні інтереси, коли ви вирішили вступити до уряду. Що хотів цим сказати Гамбль? Він мав на увазі участь англійської лейбористської партії і німецької соціал-демократії в уряді. Для чого Макдоналд вступив до англійського уряду? Щоб боронити там інтереси робітничої класи? Нічого подібного. Для того, щоб проводити раціоналізацію,

що з нею сами капіталісти не можуть упоратись. Для того, щоб розстрілювати колоніяльні народи в Палестині, Індії і по інших колоніях Великобританії, щоб кидати в них бомби, щоб краще, ніж консерватор Болдвін,— краще, по-соціал-фашистському,— організувати фронт проти СРСР. От для чого Макдоналд вступив до уряду.

Чого вступив до уряду Герман Мюллер? Для того, щоб допомогти німецькому пролетаріятстві? Нічого подібного? Для того, щоб звалити на німецький пролетаріят усі засоби держави, щоб організувати пролетарям цергібелівські криваві бойні, щоб полегшити німецькій буржуазії проведення пляну Юнга, посилити експлуатацію, прискорити новий етап раціоналізації та фашизму.

Що сталося з нашими друзями у Відні, так званими австро-марксистами? Вони запровадили одвертий фашизм і спільно з Гаймвером, з Шобером голосували за фашистську конституцію. І цим самим вони тепер заслужили репутацію «державних мужів», через що й вас покликали тепер до участі в уряді. Гамбль визнав це. І, нарешті, ваш соціал-фашист Дундр у своїй промові в сенаті боровив вашу клясову юстицію, схарактеризувавши її, як опору держави. (Депутат Якш: «А як стоїть справа з в'язницями в СРСР?»).

У в'язницях Радянського Союзу сидять контрреволюціонери, сидять убивці, так само як ви будете сидіти у в'язницях чехо-словацьких.

АВАНГАРД ФАШИЗМУ, ІМПЕРІЯЛІЗМУ, ВІЙНИ

Отже, коли ми вас називаємо соціал-фашистами, то ми вас не лаємо, а лише констатуємо факт. Ви є і в майбутньому ще більше будете авангардом фашизму, імперіялізму, авангардом війни. Блискучим доказом цього є Пілсудський, блискучим дока-

зом цього є колоніяльна політика Англії в Індії, Палестині, Іраці тощо.

Як я вже сказав, теперішній соціал-фашистський уряд пробує розв'язати кризу капіталістичного ладу за рахунок робітничої кляси, він пробує запровадити фашистську диктатуру і прискорити інтервенцію проти СРСР.

Але ви забуваєте, що робите розрахунки без господаря. А в даному випадку господар є пролетаріят та його комуністична партія. Сьогодні чи завтра, раніше чи пізніше, пролетаріят перемішає, перекреслить усі ваші розрахунки.

МИ ПРИЙМАЄМО ВИКЛИК

Своїми першими насильствами ви провістили війну трудящим масам. Ви провістили війну і робітникам, і комуністичній партії. Гаразд! Ми приймаємо виклик!

Чим ви розпоряджаєтесь? У ваших руках школи, церкви, ротаційні машини, продажні пера, продажні язики. Ви розпоряджаєтесь шпигунами, поліцаями, жандармами, у вашому розпорядженні армія, тюрми, шибениці. У вас є соціал-фашисти, що й дотепер ведуть за собою значну частину робітників і впрягають їх до капіталістичного ярма. (Вигуки з місць). Та знайте, що з багнетами можна зробити все, але сидіти на них не можна, і що проти соціал-фашистської отрути існує хороша протиотрута — досвід робітників та комуністичної партії.

Не забувайте, що все те, чим ви розпоряджаєтесь, у ще більших розмірах було в розпорядженні царського уряду Росії. І все ж таки він розлетівся на тріски.

Чим володіє пролетаріят? Насамперед, пролетаріят володіє кількісною і якісною перевагою.

(Вигуки з місць). У пролетаріята, в його стражданнях і жорстокій боротьбі, викувавсь твердий кулак. Пролетаріят володіє боєздатністю й витривалістю молодшої класи, що бореться за владу. Не ви, а робітники, пролетарі стоять біля машин, де виготовляються рушниці й гармати. Не ви, а пролетаріят виготовляє й обслуговує панцерники, танки, аеропляни. Більшість молодих хлопців в армії — салдатів, належить не вам, а нам, пролетарям.

Пролетаріят має також комуністичну партію й Радянський Союз. (Голос з місця: «Це його біда!»).

Ви тут намагаєтесь висміяти нас, комуністів. Ви пишете в своїх журналах, що комуністичних депутатів можна пізнати по брудних комірчиках, але у вас брудні душі. За вашим сміхом ховається душа спекулянта. І ваше глузування з нас, нещире, за ним ховається страх і турбота. (Шум вигуки). Ви називаєте нас нікчемами, але чому ці нікчеми завдають вам стільки турбот?

ЗА ПРОЛЕТАРСЬКУ ДЕРЖАВУ, ЗА РАДЯНСЬКУ ЧЕХО-СЛОВАЧИНУ

Спитайте кожного поліцай, кожного шпигуна, — у них немає іншого діла, як стежити за комуністами. Чому ви тримаєте проти цих нікчем наготові цілу армію шпигів та поліцаїв? Чому забираєте й віддаєте цензурі пресу таких нікчем? Чому ви розганяєте й забороняєте наші збори? Чому ви витрачаєте мільйони на підкуп зрадницьких елементів у наших лавах?

Чому ви викидаєте нас, комуністичних депутатів, із цього парламенту? Чому? Тому, що ми комуністи (Вигук: «Ви звірі, а не люди!»). Ви робите все це тому, що ви знаєте, що ми одні боронимо інтереси робітничої класи. Тому, що ви знаєте, що одного чудового дня ми зробимо з вами те

саме, що зробили руські більшовики з царем, буржуазією, з Керенським.

Ви заявляєте, що ми боремося проти держави. Цілком правильно, ми боремося проти держави, де банки, фабрики й великі маєтки належать капіталістам. Ми боремося проти держави, де більшість трудящих перебуває в економічному й політичному ярмі. (Вигуки). Ми боремося й боротимемося за пролетарську державу, за державу робітників, за державу селян, за Радянську Чехо-Словаччину!

Ви говорите, що ми порушуємо закони. Цілком правильно,—ми порушуємо закони, на підставі яких голодні й доведені до розпачу матері робітників кинуті до в'язниць, тим часом, як ваше суспільство складається з елементів, що на підставі ваших же законів, мусять сидіти у в'язницях.

Ми порушуємо й порушуватимемо закони, на підставі яких пролетарям надається право лише мовчати й дозволяти себе експлуатувати і на підставі яких капіталіст має необмежене право визискувати робітника. Ми порушуємо й порушуватимемо закони (Вигуки на лавах урядового бльоку. Депутат Словічек: «Ось тим то ви й попадаєте до в'язниці!»), на підставі яких із зарплати робітників стягають податки, тим часом, як з капіталістів зкощують мільйони!

МИ ВЧИМОСЯ У РУСЬКИХ БІЛЬШОВИКІВ

Нарешті ви заявляєте, що ми перебуваємо під проводом Москви і їздимо туди вчитись ума-розуму. А ви підлеглі Живностецького банку, ви підлеглі Печеків, Вайсманів і Прайсів, ви підлеглі Лізі націй, себто імперіялістичним розбійникам, і вчитесь у них, як краще визискувати трудящих.

Ми — партія чехо-словацького пролетаріату і нашим верховним штабом, дійсно, є Москва. Ми

їдемо до Москви учитись, вчитись у руських більшовиків, як краще скрутити вам в'язи. (Вигуки). Ви знаєте, що руські більшовики великі майстри в цьому ділі. (Шум, вигуки). Але ви нас не підкупите. Ви підкупили банду зрадників і думали, що зможете розгромити комуністичну партію, а потім, роззявивши рота, спостерігали, як ваші агенти вилітали з компартії Чехо-Словаччини.

Ви вели проти нас кампанію цькування, кавалерійських наскоків, але, не вважаючи на це, за нас голосувало три чверті мільйона виборців.

ПРОЛЕТАРСЬКА ВІДСІЧ ФАШИСТСЬКОМУ ТЕРОРОВІ

Сотні наших товаришів, наших активістів сидять у в'язницях, і багато тисяч чекають на таку саму участь, але десятки тисяч стануть на їхнє місце. Ви нас не залякаєте.

Ми оголошуємо вам і вашому фашистському урядові рішучу боротьбу. Ми боротимемося з вами і з вашим урядом за кожен шматок хліба для робітників і нижчих службовців; ми боротимемося з вами за допомогу безробітним, ми проти вашого розбишацького господарювання в касах хорих, ми боротимемося за вимоги сільської бідноти, за право на вулицю, за волю преси, зборів і союзів і за право страйків для пролетаріату. Вашому фашистському політичному теророві ми протиставимо пролетарську відсіч.

Ми будемо боротись проти національного гніту і за визволення пригнічених національностей в Чехо-Словаччині. (Безперервні вигуки).

Незабаром ви перестанете сміятися! Ми провадитимемо нашу боротьбу, не зважаючи ні на які жертви, і доведемо її до кінцевої мети, до повалення вашої влади!..

II. ПРОТИ ВІЙНИ! В ОБОРОНУ СРСР!

Варшава. Сейм. На трибуні комдепутат
т. Тадеуш Жарський.

Січень 1930 року.

Тов. Жарський... Комуністична фракція голосуватиме проти некрутського закону в цілому, бо комуністи вважають, що фашистській державі не варто давати жадного салдата для війни і для терору проти трудящих мас.

Голос. Скажіть, що діється в Росії?

Жарський. В СРСР будується соціалізм, а робітничо-селянська Червона армія стоїть на сторожі цього будівництва, що ви його хочете зірвати.

Ми, комуністи, за те, щоб робітник і селянин жадної години не служив фашистському урядові.

... Урядові партії, що олерують гаслом скорочення військової служби з метою обдурити маси, що вони, буцім то, теж стоять в оборону їх, роблять це також для того, щоб піднести в масах воєнні настрої і зацікавити маси у все більшому технічному удосконаленні армії. Вони закликають до посиленого виробництва гармат, танків, задушливих газів. Я хочу з цієї трибуни зі всією силою запламувати зрадницьку роботу соціал-фашистських підбурювачів війни (Шум)... і закликаю трудящі маси до боротьби проти всяких воєнних готувань проти СРСР. (Шум, вигуки).

Ми, комуністи, боремося за обеззброєння буржуазії і за озброєння пролетаріату. Останнього досягнуть маси тільки революцією. (Шум).

... Ми, комуністи, застерігаємо робітничі й селянські маси про те, що ухвала закону про некрутський набір має нині особливе значення, бо вона відбувається в період загострених воєнних провокацій проти СРСР. (Шум. Різні вигуки).

Жарський. (Перші слова оратора тонуть у шумі). Переможне будівництво соціалізму в СРСР приковує до себе зараз очі робітників, селян і пригночених народів усього світу, збуджує їх до боротьби з капіталізмом. Тим часом, як по всіх капіталістичних країнах зростає криза, безробіття й злидні, в СРСР, у місті й на селі, зміцнюються господарські основи соціалізму.

Саме це й дає новий товчок трудящим усього світу. Маса бачать, що робітник в СРСР працює лише сім годин на день, тим часом, як у Польщі і по всьому світі робітника примушують працювати 9, 10 і навіть 12 годин. Маса бачать, що комуністи вказують їм правильний шлях боротьби, що комуністам можна й слід довіряти. Соціалістичне будівництво в СРСР спонукує нині маси у всьому світі боротись проти капіталістичної раціоналізації, що проводиться за рахунок робітника. Ось чому ви, всі оборонці прогнилого капіталізму, хочете зірвати переможну п'ятирічку, хочете війни з СРСР. Ось чому ви озброюєтесь і набираєте некрутів до армії. (Великий шум).

Голова (дзвонить). Закликаю вас до порядку!

Жарський. П'ятирічка, тобто великий плян будівництва соціалістичної промисловости в СРСР і колективізація розрізнених селянських господарств перемагає через те, що вона дає робітникові підвищення заробітної плати, скорочення робітного дня, соціальне забезпечення, а селянин в СРСР переконується, що колективна праця, за допомогою найновіших удосконалених машин, дає йому набагато разів більший урожай. П'ятирічка перемагає і через те ви хочете її зірвати!

Великий шум. Депутат Лявгер стукає кулаком об пюпітр. Заступник голови сейму Рут, член групи «Визволення», кричить: «Провокатор!»

Голова дзвонить.

Жарський. Ваші вигуки найкраще доводять, що ви готуєте війну. По всьому світі нечувано посилились нові воєнні провокації. Папа оглосив хрестовий похід проти СРСР, щоб мобілізувати на війну проти Радянського Союзу всі капіталістичні держави. Він, що іменує себе вартим миру, одверто закликає до війни. Всі релігії, єдиним фронтом, під керівництвом папи, намагаються перевершити одна одну в тому, щоб спровокувати нове кровопролиття та імперіалістичний напад на першу в історії людства державу робітників та селян. (Великий шум. Дзвінок голови). У Франції вигадана ціла афера проти більшовиків. Більшовиків обвинувачують в убивстві генерала Кутепова. Все це цькування велося для того, щоб дійшло до розриву дипломатичних відносин з СРСР і з метою воєнної провокації. Урядова «Газета Польська» одверто пише: «Залишилося мало часу, може всього півроку, щоб підготуватись до всяких можливостей».

Великий шум. Голова дзвонить.

Жарський. Орган Радзівіла «Дзень Польський» одверто закликає до озброєного наступу проти СРСР. Всі останні деклярації позапартійного блоку — це заклик до війни з СРСР.

Шум на лавах позапартійного блоку.

Жарський. Фашистський уряд Пілсудського поквапливо заключає угоди проти СРСР і гарячково організовує антирадянський блок. Новим доказом цього був недавній приїзд до Польщі естонського президента Штрандмана...

Великий шум і різні вигуки. Голова дзвонить і закликає оратора до порядку.

Жарський. Ви простягаєте свої пазурі до СРСР. Але трудящі маси обламають вам ці кігті. Я закликаю трудящі маси до оборони СРСР, бо СРСР є нині справжньою батьківщиною міжнародного пролетаріату та селянства, там будується соціалізм!

Великий шум. Депутати ППС, народніх демократів і позапартійного бльоку схоплюються з місць і підбігають до трибуни.

Жарський. Закликаю трудящі маси до боротьби з війною. Закликаю трудящі маси на випадок війни приєднатись до братерської Червоної армії...

Великий шум, вигуки: «Зрадник, провокатор!»

Жарський.... Бо Червона армія боронить державу робітників і селян, боронить соціалістичну державу від міжнародного капіталу.

Великий шум. Голова безперестанку дзвонить. Вигуки: «Геть з трибуни! Шпигун! Зрадник!»

Жарський. Ми зобов'язані боронити робітничо-селянську владу в СРСР від замахів імперіялістів і від замахів фашистського уряду Пілсудського. (Великий шум).

Жарський. Я закликаю салдатські маси у відповідь на нову війну повернути свої багнети проти своїх командирів, що штовхають їх на війну проти СРСР.

Шум. Голоси: «Більшовицький льокай! Емісар рад! Хіба ви не чули, що сказав голова? Геть з трибуни!»— Ендек Мазур підбігає з правої сторони до трибуни і пробує стягти тов. Жарського. Тов. Жарський сильним ударом штовхає його з трибуни і той скочується по сходах. З лівого боку до трибуни підбігає сеймовий секретар, депутат ППС Петровський, хапає тов. Жарського за рукав і каже: «Голова позбавляє вас слова, прохаю зійти!».

Жарський (серед великого шуму й вигуків говорить далі). Я не дозволю позбавити себе слова. Ви хочете позбавити мене слова, щоб я не міг застерегти маси від війни проти СРСР, що її проваюють. Геть соціал-фашистського голову з його регламентом!

Шум. Голоси позапартійного бльоку: «Пане голово, викиньте його!» На трибуну зіскакує депутат ППС Дюбуа і разом з Петровським пробують стягти т. Жарського з трибуни. На допомогу Жарському поспішає комуністичний депутат Росяк і кричить у бік ППС: «Геть руки від комуністичного депутата! Ви йому не даєте говорити, бо він застерігає маси від війни, а ви війни хочете! У нас ще не загоїлись старі рани, а ви хочете нової робітничої крові!» Голос із лав ППС: «Голова позбавив його слова!» Депутат Росяк: А ви що, жандарми в голови?»

Жарський (серед шуму й вигуків). Ми, комуністи, ясно говоримо масам: досить безглузлого кровопролиття в інтересах капіталу. У всьому світі вистигли передумови для повалення панування капіталу і для здійснення соціалізму. Є один тільки засіб попередити імперіалістичну війну, це пролетарська революція!

Великий шум безугавно продовжується. Голова дзвонить.

Голова. Прохаю покинути залю!

З наказу голови в залі з'являється охорона, що стягає Жарського з трибуни, який продовжує говорити.

Жарський. Селянські маси хочуть не війни, а землі без викупу. Ви їх не обдурите брехнею, ніби колективізація в СРСР здійснюється проти волі селян. Сами селяни в СРСР стихійно йдуть до колективів, бо вони забезпечують їм підвищення їхнього життєвого рівня. Геть війну з СРСР! Хай живе оборона соціалістичної дер-

жави трудящими всього світу! Жадного салдата фашизмові!

Жарського хапає сторожа і виводить із сейму. В момент, коли рівняється з лавами ППС, депутати з ППС кидаються на нього і починають бити.

Жарський. Пішли геть, соціал-фашистські бандити! Ви берете найактивнішу участь у готуванні війни проти СРСР. Ви ведете цькування проти СРСР. Ви є найнебезпечніші підбурювачі, але свою участь у воєнних готуваннях фашизму ви прикриваєте пацифістськими фразами. Ваша фраза — брехня. Ви голосували за бюджет війни, голоду й терору, ви підвищили урядовий бюджет ще на 300 мільйонів злотих проти минулого року.

Депутати ППС натовпом кидаються на т. Жарського. Депутат Станчик б'є його кулаком у груди і по голові. «Депутат Слезінський кричить: «Ми завжди вас битимемо, коли виходитимете на трибуну!» Депутати Гаврон і Росяк боронять Жарського, Росяк кричить, звертаючись до галерії: «Дивіться, що роблять соціал-фашисти. Вони хочуть війни і б'ють Жарського за те, що він застерігає маси від нової війни!»

Жарський (серед шуму, вигуків та биття говорить підвищеним тоном). Соціал-фашисти відповідальні за воєнні готування. Ваші побої й насильства не пошкодять нам мобілізувати трудящі маси на боротьбу проти фашистської диктатури і проти соціал-фашизму, проти війни з СРСР. Ми закликаємо маси до оборони СРСР!

Секретар сейму Петровський підбігає до Жарського й говорить: «Голова викликав вас на три засідання!» Сторожа знову оточує Жарського й виводить його із залі.

Жарський, коли його ведуть, звертається до ППС:

— Це ви встановили регламент, що затуляє рота революційним депутатам. Геть війну проти СРСР!

**ІІІ. ПЛЯН ЮНГА НЕ ЛИШЕ ДОГОВІР ГОЛОДУ
Й ПРИГНІЧЕННЯ,
скерований проти трудящої німецької людности,
АЛЕ Й ДОГОВІР ПРО ВІЙНУ, СКЕРОВАНУ
ПРОТИ СРСР!**

**«Ми протиставляємо Юнговому плянові гасло про-
летарської революції»**

Берлін. Райхстаг.
На трибуні тов. Тельман.

ПЛЯН ЮНГА — ДРУГИЙ ВЕРСАЛЬ

Тов. Тельман. Всі промовці урядових партій, як і промовці націоналісти, що досі виступали, не сказали, що несе плян Юнга трудящим масам. Тільки компартія, спираючись на широкі маси трудящих, цілком відхиляє плян Юнга з принципових міркувань. Компартія в противагу урядові та урядовим партіям заперечує твердження, що плян Юнга несе, порівнюючи до пляну Дауеса, полегкість трудящим.

Схвалення пляну Юнга райхстагом є постанова дуже великої історичної ваги, бо за цим пляном три покоління німецької робітничої кляси до 1988 року повинні будуть сплачувати чужоземному капіталові мільярдні суми. Плян Юнга — це другий Версаль.

Уже 1919 року спілка «Спартак» — молода компартія — протиставила репараційній політиці імперіялістів гасло пролетарської революції. Коли б комуністи тоді дістали перемогу, Версальську угоду ніколи б не підписали, ніколи б не платили репарацій і райхстаг не обговорював би тепер пляну Юнга, а німецька робітничка кляса, за при-

кладом робітничої кляси СРСР, провадила б соціалістичне будівництво. Те, що 1919 року сказала спілка «Спартак» — це не тільки історія, а та пряма лінія, що її додержується й тепер німецька компартія та в світовому масштабі комуністичний інтернаціонал. Але соціал-демократія 1919 року прагнула іншого. Вона придушила німецьку революцію за допомогою салдатів, керованих Носке, вона відхилила з глузуванням і посміхом пропозицію радянського уряду про спілку і тільки після того, як розстріляли тисячі робітників, після того, як убили Розу Люксембург і Карла Лібкнехта, стало можна підписати Версальську угоду!

ДЕ СОЦІАЛІЗАЦІЯ? ДЕ ЗАГАЛЬНЕ РОЗЗБРОЄННЯ? ДЕ ХЛІБ І ПРАЦЯ ДЛЯ КОЖНОГО?

Тов. Тельман нагадує обіцянки, давані тоді від уряду соціал-демократичних «народних уповноважених», але не здійснені. *Тов. Тельман* питає: Де соціалізація, що її обіцяли 1919 року соціал-демократичні плякати, де загальне роззброєння?

Відповіддю на це є дискусії про бронепанцерник на з'їзді соціал-демократів у Магдебурзі.

Де хліб і праця для кожного, гарантовані 1919 року соціал-демократами? Відповіддю на це є три з половиною мільйони безробітних.

Де вільна республіка?

Майже кожну велику демонстрацію безробітних поліція розганяє, вживаючи вогнепальної зброї, щоб відзначити «вільну республіку». До такої ж брехливої фразеології, до обдурювання та шахрайства вдається соціал-демократія, запроваджуючи плян Юнга. Кажуть, що плян Юнга означає крок до волі, до зменшення тягару, крок до зміцнення миру.

КОМПАРТІЯ ЗАЯВЛЯЄ, ЩО ПЛЯН ЮНГА НЕСЕ НЕ ВОЛЮ, А РАБСТВО.— МІСЦЕ ФРАНЦУЗЬ- КИХ ОКУПАНТІВ ЗАСТУПИЛА СОЦІЯЛ-ФАШИ СТСЬКА ПОЛІЦІЯ

Кажуть, що Німеччина знову дістає незалежність. Про це не може бути й мови. Фінансовий контроль набирає тільки інших форм, ніж за пляну Дауеса. Вже місяці, як робітнича класа відчуває, що заведено необмежену диктатуру фінансового капіталу. Її завів Шахт, уповноважений Морганівського тресту. Уряд посиляється на вивід французького війська з Райлянду. Німецькі й французькі комуністи боролися разом проти окупації Райнської й Рурської областей. Але тепер, у зв'язку з підписанням пляну Юнга, місце французького війська, що евакувалося, заступила німецька поліція, яка, за проводом соціал-демократичних начальників поліції, так люто розправляється з революційними робітниками, як ніколи з ними не розправлялася чужоземна окупаційна армія. Окуповані області мають евакувати, але під орудою фінансового капіталу і соціал-демократії тепер обернули на окуповану область капіталістичної реакції.

Плян Юнга несе вигоди тільки німецькій буржуазії і якщо плян Юнга кращий від пляну Дауеса, то чому саме тепер провадять такий жорстокий наступ на життєвий рівень робітничої класи, чому запроваджують тепер нові масові податки, підвищують акциз тощо. Від убивницької чинності пляну Юнга страждають понад 15 млн. робітників на підприємствах, 3¹/₂ млн. безробітних та чисто всі шари трудящих, як і деякі шари дрібної буржуазії.

ЗАКОН ПРО ОХОРОНУ РЕСПУБЛІКИ — ВНУТРИШНІЙ МЕЧ ДЛЯ ПРИДУШЕННЯ РОБІТНИЧИХ МАС, ЩО ПОВСТАЮТЬ ПРОТИ ПЛЯНУ ЮНГА

Хоч націоналісти і націонал-соціалісти (фашисти) і заявляють, що вони проти пляну Юнга, але між ними й урядовими партіями немає серйозних суперечностей у питанні про таке запровадження пляну Юнга в середині країни, що буде загострене проти трудящих. А тому, що тільки компартія серйозно бореться проти пляну Юнга і протиставляє йому гасло пролетарської революції, то готують заборону компартії. Закон про охорону республіки — це внутрішній політичний меч для придушення робітничих мас, що повстають проти пляну Юнга.

Твердження буржуазної преси, що керівництво компартії прагне до переходу на нелегальне становище — брудний наклеп.

Навпаки, компартія до кінця боротиметься, використовуючи всі легальні можливості. Але компартія не боїться перейти і в заплля. Ніколи соціал-демократичним міністрам не пощастить поставити компартію на коліна і відірвати її від пролетарських мас. Не вважаючи на те, що Червоний союз фронтовиків заборонено, компартія може з гордістю констатувати, що Червоний союз фронтовиків і далі існує і бореться.

ПЛЯН ЮНГА — ДОГОВІР ПРО ВІЙНУ ІМПЕРІАЛІСТІВ ПРОТИ СРСР

Тов. Тельман характеризує зовнішньо-політичні наслідки Юнгового пляну і говорить, що цей плян — не лише договір голоду й пригнічення, скерований проти трудящої німецької людности, але й договір про війну, скеровану проти СРСР.

Капіталісти цілого світу, — говорить тов. Тельман, — за проводом Сполучених Штатів, посилюють готування війни проти СРСР. Договір про наступ між Муссоліні й Шобером, проповідь хрестового походу папи римського проти СРСР і проти радянського посла, виправдання підроблювачів червінців у Німеччині, все це ланки одного ланцюга.

Особливого значення набирає польсько-німецький ліквідаційний договір, що закріплює єдиний фронт німецького й польського імперіялізму проти СРСР. Цьому єдиному фронту ми протиставляємо братерську солідарність із польською компартією і польською робітничою клясою. Німецька й Польська компартії однодушні в своєму прагненні прискорити час, коли знищать огидні антирадянські угоди, коли революційний союз звільнених народніх мас Німеччини й Польщі з трудящими СРСР зруйнують змову проти СРСР!

Голова райхстагу починає дзвонити.

Майбутній уряд переможного німецького пролетаріату анулює революційним шляхом Юнгів плян!

Компартія Німеччини, — говорить далі тов. Тельман, — бореться проти грабіжницького Юнгового пляну, за більшовицьке розв'язання репараційного питання, за програму пролетарської революції.

Голова райхстагу загрожує тов. Тельманові позбавити його слова. Депутати комуністи протестують.

Тов. Тельман. Радянська влада анулювала революційним шляхом царські борги і не сплачує будь-яких репарацій імперіялістам. Замість цього там здійснюється величезна справа соціалістичного будівництва. Так само німецькі комуністи хочуть знищити і знищать Юнгів плян. Передумовою для цього є — повалити власну буржуазію,

знищити панування капіталу в Німеччині. Пролетарська боротьба проти Юнгового плану нерозривно зв'язана з повсякденною боротьбою робітничої класи, в якій відіграють важливу роль всі форми революційної класової боротьби, а особливо зброя політичного масового страйку.

Якщо тут Брайтшайд заявляє, що соціал-демократія не може репрезентувати такий німецький уряд, що осмілився б проголосити Юнгів план за недійсний, то компартія на це відповідає:

Майбутній уряд переможного німецького пролетаріату анулює революційним шляхом Юнгів план!..

Х Т О К О Г О ?

Про що говорять усі ці факти?

Про те, що стабілізації капіталізму надходить кінець.

Про те, що піднесення революційного руху мас наростатиме з новою силою.

Про те, що світова капіталістична криза переростатиме в ряді країн у кризу політичну.

Це значить, поперше, що буржуазія шукатиме виходу із становища в подальшій фашизації в царині внутрішньої політики, використовуючи для цього всі реакційні сили, в тому числі й соціал-демократію.

Це значить, подруге, що буржуазія шукатиме виходу в новій імперіялістичній війні та інтервенції в царині політики зовнішньої.

Це значить, нарешті, що пролетаріат, борючись із капіталістичною експлуатацією і воєнною небезпекою, шукатиме виходу в революції.

Сталін: «Політзвіт на XVI з'їзді ВКП(б)»

Видно широку рівнину, що без кінця й краю тікає в усі сторони. Далеко-далеко, на самому горизонті синіє високе пасмо гір, що ніби замикає рамою цей широкий рівнинний краєвид.

Потім на рівнині з'являються міста, села, фабрики, заводи, шахти, рудні. Вони пропливають мимо очей і від них лишається таке вражіння, що ніби тут пройшла чума або війна. Видно згарища, далекі заграви пожеж, стовпи диму. Заводи розбиті й мовчать. Цілі міста зруйновані, лани витоптані. Звідкілясь доносяться згуки далекої канонади. Людей не видно. Вражіння таке, що їх зовсім немає. Вражіння таке, що перед вами лежить пустеля.

Минає деякий час, — і канонада вщухає, пожежі тухнуть, з'являються постаті людей. Рівнина оживає. Видно, як із станції рушає поїзд, що його обліпили людські постаті; видно, як із заводського димаря, що до цього часу стояв мертвий, починає валувати дим; видно, як починають рухатись машини; видно як до заводських воріт ідуть робітники, артілі мулярів, теслярів; видно, як на степ виїждять селяни. Цей рух усе більшає, він прискорюється, людей скрізь ряснішає, аж поки вся рівнина не обертається на величезний людський мурашник, де все кипить у роботі.

На рівнині ростуть риштовання. Грабарі починають копати землю. За грабарями з'являються екскаватори, за екскаваторами тисячі робітників, — цілі робітничі армії. Вся рівнина наповнюється великим робітничим гулом. Перед очима пропливають величезні понорами будівництва — Дніпрельстану, Харківського тракторного, Сталінградського тракторного Магнетогорського, Нижньоновгородського автомобільного, Кавказькі гори і Ріонгез, сибірська тайга й бурхлива Ангара. Потім перед очима простіляються величезні простори ялового степу, — і от з'являються сотні тракторів і починають піднімати тисячолітню цілину. Потім цей степ укривають неосіяні пшеничні лани, пшеничне море, а на ньому нові, ще невидані машини — комбайни.

Рівнина оживає, наповнюється життям, перед очима виростають нові міста, фабрики, заводи, електростанції, — це СРСР, країна будівництва соціалізму.

Ближче до глядача чи спостерігача, на високому шпилі стоять двоє в робітничій одязі.

Один із них обводить широким рухом руки ввесь обрій, ніби хотів цим рухом обняти всю панораму, що відкривалась його очам, і звертається до свого товариша зі словами:

Брате!

Товаришу!

Товаришу у клясі!

Вітаю тебе в твоїй соціалістичній батьківщині. Ти стоїш на вільній соціалістичній землі. Перед тобою СРСР. Звідси ти можеш бачити, як пролетаріят радянських республік перебудовує свою країну. Ось перед тобою нові велетні-заводи... Он там ти бачиш терикони нових шахт. Он там перед твоїми очима розляглись лани радгоспів!..

Капіталістична продажна преса та преса соціалфашистів вилила річки бруду на твою соціалістичну батьківщину. Від неї ти не дізнаєшся правди про СРСР.

Дивись сам, вивчай і слухай.

Ти знаєш, що в СРСР має владу пролетаріят, що під проводом більшовиків 1917 року прогнав панів і скинув владу капіталістів.

Більшовизм — це війна з меншовизмом, з міжнароднім соціал-угодовством, із зрадництвом інтересів робітничої кляси.

Більшовизм — це війна з капіталістами за владу. Діставши перемогу в цих боях, більшовизм оголосив війну за соціалістичну перебудову господарства, за безкласове суспільство.

Більшовизм — інтернаціональний. Перемагаючи в СРСР, він руйнує тил і громить фронт міжнароднього капіталу.

Більшовизм колючий. Поламавши об нас зуби в першій інтервенції, буржуазія «вимушена» була дати нам перепочинок.

Пригадаймо 1920 рік. Фронти ще гриміли на заході й на півдні. Змучена країна віддавала всю

кров, щоб викинути білих. Міста тонули в темряві, не бігав трамвай — не було струму, не було вугілля. Заводи стояли, бо не було сировини, не було робітників, варстати іржавіли, і мертва тиша стояла по заводських корпусах. Шахти були залиті водою. Транспорт скрипів усе безнадійніше, віддаючи дахи вагонів цілим округам мішечників. Робітничі околиці спустіли. Зубожене село хиталося, а по степах «гуляли» глитайські банди. Не раз над самотньою країною диктатури пролетаріату нависав меч смерті, і вороги вже збиралися в'їжджати до Москви на білих конях.

Але все перемиг пролетаріят. Як хворий після виснажливого тифу, так і Радянська країна, покінчивши війну з капіталістами, поміщиками, білими генералами та інтервентами, перед очима здивованого світу нечувано швидко випросталась і почала нову війну — війну з руїною.

Комуністична партія — мозок і серце країни — могутніми товчками погнала густу кров по артеріях країни. Помчались трансмісії, заколосились лани, забігали паротяги, ожили робітничі околиці.

Перші кроки були невимовно тяжкі. Країна була виснажена, лежала в руїнах і згарищах, у тифу, і капіталісти гадали, що більшовики підуть до них на уклін, а вони тоді продиктують їм свої умови.

Але більшовики не пішли на уклін до капіталістів, не злякались труднощів. З небувалою енергією, крок за кроком вони відбудовували країну, лікували її рани, — і перемогли.

П'ять років потрібно було, щоб дійти до рекорду російської буржуазії, — до 1914 року, — і тільки два роки, щоб у два рази перевищити цей рекорд.

Від запалок — до Держплянун та п'ятирічки, від «пожвавлення» дрібного виробництва — до районів

суцільної колективізації та ліквідації глитайства як кляси, до Тракторобуду, до Дніпрельстану, до Магнетогорського,— ось який шлях пройшли ми.

Але війна за соціалістичну реконструкцію тільки но почалася. Іде готування до боїв за другу половину п'ятирічки.

Але тим часом, як пролетаріят під проводом свого авангарду, під проводом залізних когорт більшовиків, розпочав свою велетенську роботу коло перебудови країни,— у нас з'явилися люди, що перестали вірити у витривалість, у творчі сили, у відвагу робітничої кляси. Вони намагалися звернути пролетаріят із генеральної лінії партії, із соціалістичного шляху,— на капіталістичні манівці, вони пхикали про «труднощі», вони готові були здати позиції, що були здобуті такими величезними зусиллями. Не вірячи в соціалістичне будівництво пролетаріату, вони пропонували свої «рецепти»,— праві, «ліві», право-«ліві»,— всі вони виступали й боролися проти генеральної лінії партії, проти більшовицької лінії. Вони намагалися внести зневір'я й розклад у лави робітничої армії.

В таких обставинах зібрався XVI з'їзд партії.

Він був оглядом пройденого шляху, оглядом сил, що мали рушити у нові бої за соціалізм. Він обговорив пункти й час атак, розподілив головні сили й резерви. Він ще міцніше згуртував лави війська.

Армія рушила далі, ще більше злютована і ще більше дисциплінована.

* * *

Не думай, що ці перемоги далися легко.

Ось послухай, що було, з чого ми починали.

Число робітників на фабриках і заводах на 1920 рік зменшилось у два рази проти довоєнного часу. Продукційність праці впала більше, ніж у чотири

рази. Окупація окраїн білими та чужоземними арміями припинила довіз сировини до промислових центрів. Продукція промисловости 1920 року давала в п'ять разів менше від технічно відсталой, нерозвиненої промисловости царської Росії.

Ці роки — роки найжорстокішої боротьби на фронті руїни. Робітнича кляса самовіддано працювала над відновленням господарства.

Бо країна була спустошена, і смерть руїни лежала на ній. Умирало промислове життя. Господарство країни цепеніло.

Ми повинні були побороти новий фронт, що простягся по всій країні, і ім'я якому було — руїна. Побороти руїну, подолати інерцію розпаду й розвалу, набратися сил і бойовим форсованим маршем рушити в путь, уперед, до того, заради чого ми звитяжно боролися, терпіли холод, голод, — ми рушили до соціалізму.

Замість гасел:

— Дайош Варшаву!

— Пролетар на коня!

Партія викинула нове гасло:

— На боротьбу з руїною!

Гасла — прапори! Як на боротьбу з капіталістами ставали мільйони, так і тепер цей фронт — фронт боротьби з руїною — зібрав сотні тисяч, мільйони бійців.

Вони лікували рани, нанесені громадянською війною. Вони замурували пробиті гарматами стіни цехів. Вони перші взялися до ремонту варстатів та машин. Вони наново вдихнули життя в омертвілі заводські корпуси. Зростав і міцнів пролетарський кістяк навколо покинутих раніше фабрик та заводів. Пролетар уже більше не стояв під рушницею. Він озброївся молотом, лопатою, зубилом, кайлом і під керівництвом партії впря-

гався в буденну, копітку, але багату на наслідки, роботу на господарському фронті.

Так почався відбудовний період. На його зорі, 1923 року ми спробували скласти першу орієнтовну п'ятирічку з металю.

„Перша «п'ятирічка» накреслювала зростання витоплення чавуну в 3,6 разів. Це була «відвага», «фантазія», «утопія».

Буржуазні економісти взяли цю першу п'ятирічку в багнети. Вони єхидно її висміювали. Вони своїм авторитетом учених клялись, що це — химера.

А ми взяли й обігнали цю «утопійну» п'ятирічку. 1927 року витоплення чавуну зросло, прсти 1923 року, не в 3,6 разів, а в десять разів.

Ця перемога мала величезне значення. Вона нас окрилила. Вона обіцяла перемогти в боях за вугілля, за чавун, за трактор, за нафту!

* * *

Десятий рік Жовтневої революції був переламний рік. 1926/27 року процес відбудови народного господарства поступово переріс у процес реконструкції.

До цього часу ми будували невеликі фабрики, нові цехи, корпуси тощо. 1926 року почали зароджуватись перші гіганти соціалістичної індустрії. 19 грудня 1926 року відкрили Волховстан — дата, що знаменує собою нову сторінку в історії електрифікації нашої країни.

Мільйонні об'єкти починають витискувати тисячні. Партія вже кликала в бій за реконструкцію, за індустріяльну незалежність, за соціалістичну індустріялізацію.

Наступний перелім відзначився асигнуванням 1926/27 року мільярда — першого мільярда на капітальні роботи.

Цей мільярд провіщав прийдешнє.

Двадцять сьомий рік — рік XV з'їзду ВКП(б), що дав директиву про складання п'ятирічного плану народного господарства, є рік закладин індустриальних гігантів — відправних пунктів соціалістичної індустриалізації. Гіганти ці вже вирости і починають вступати у виробництво.

Але тоді... тоді турксибівські піски не були ще прорізані сталлю стрічкою рейок.

Тоді на площадках Сельмашу, Тракторобуду, Дніпрельстану, застукали вперше молотки, вирости перше риштування, перші бараки.

Тепер, коли ці гіганти один за одним включаються в роботу, коли вщент розбиті всі сумніви правих маловірів в успіх соціалістичного будівництва, — тепер не завадить пригадати того, що було три роки тому.

Яка смілива путь пройдена з того часу! Який крутий вирішальний перевал у соціалістичному будівництві подолано!

Багато зроблено за цей час. Але ще більше грандіозної, творчої захоплюючої роботи впереді!

65 мільярдів карбованців за п'ятирічним планом ми повинні вкласти в нове будівництво та реконструкцію. Ці 65 мільярдів обернуться в нові фабрики, заводи, радгоспи, залізниці, електростанції, будинки, в сотні тисяч машин, тракторів і комбайнів, у гори чавуну, сталі, міді.

Але ми вкладаємо в нове будівництво не тільки гроші. Ми зуміли вишукати й поставити на службу соціалістичному будівництву низку нових ресурсів, низку нових підойм і тим прискорити темпи.

«П'ятирічку за чотири роки» — це гасло підхопили мільйони. Воно знайшло своє конкретне втілення в планах другого року п'ятирічки. Не 2,2 млрд. крб., як накреслював п'ятирічний план,

а майже 4 млрд. крб. кинули на будівництво другого року п'ятирічки.

Та не одним цим вимірюється той великий розгін, що його взято наприкінці першого і в другому році п'ятирічки. Ми зуміли включити в рух мільйони, ентузіазм цих мільйонів виніс нас далеко вперед, ніж то накреслювалось п'ятирічкою.

Ми перевершили американські темпи. На прикладі Дніпрельстану та Тракторобуду, на прикладі Сталгресу та Сельмашу ми трудовим піднесенням довели всьому світові, що більшовицькі темпи вищі, навальніші за американські. Американці для установи залізних конструкцій механічно-збирального цеху Сталінградського тракторного встановили строк — 163 дні. Тракторобуд поставив хрест на цій цифрі і встановив свою цифру — 62 дні. А монтаж закінчили за 25 днів!

Магнетогорський і Кузнецький гіганти ми повинні збудувати і збудуємо за 2½ роки, Харківський тракторний маємо кінчити в травні 1931 року, Дніпросталь — 1932 року. Це вже не побажання, а директива. А ще недавно ми невеликі заводи будували по 5 років.

* * *

Полився чавун у Керчі, застукали рейки Турксібубу, поповзли трактори по конвейєру в Сталінграді, цілком закінчили будівництво Сельмашу. Через фронти громадянської війни, крізь холод і голод, «крізь бурю й грім», крізь розрух, труднощі та дрібнобуржуазні хитання — партія провела героїчний загін пролетаріату радянської країни до вирішальних перемог у боях за соціалізм. І от, — перші гіганти радянської індустрії починають увіходити в роботу. Те, що недавно тільки накреслювалося, обговорювалося, зараз стає реальною дій-

сністю. Капіталістам лишається тепер не сміятися з нас, не обзивати нас «фантастами», а думати, як би врятувати свої гнилі кораблі.

Нове будівництво вимагало від нас гори лісу, цементу, цегли, металю, конструкцій і людей, людей, людей... Тепер ці нові гіганти починають нам повертати витрати. Тепер вони починають нас озброювати горами чавуну, прокату, колонами машин, тисячами й мільйонами тонн продукції.

Але сьогоднішня наша перемога — перша в ланцюгу майбутніх.

Ми живемо, ми дихаємо новими темпами, і рушійна їхня сила — самокритика, соціалістичне змагання, ударництво, справжній, безмежний ентузіазм мас, керованих партійним авангардом. Це обіцяє нам нові перемоги, ми їх досягнемо під прапором більшовицьких темпів, під прапором рішень XVI з'їзду більшовицької партії.

Ти, певно, знаєш, що до революції царська Росія була країною напівколоніальною, аграрною, простим додатком до великих капіталістичних країн. Закордонний капітал хазяйнував у нас, як у колонії, а царський уряд був просто прикажчиком закордонних імперіялістів, у першу чергу, французьких. Французькі капіталісти, даючи царському урядові позики, тим самим купували робітників і селян на гарматне м'ясо, що мало боронити їхні інтереси.

Ми нашу країну звільнили з-під імперіялістичного рабства.

Ми нашу країну з аграрної хочемо обернути на індустріальну.

Ось що з цього приводу говорив тов. Сталін на XVI з'їзді партії:

— Зростання народнього господарства йде у нас не стихійно, а в певному напрямку, а саме — в на-

прямку індустріялізації, під ознакою індустріялізації, під ознакою зростання питомої ваги індустрії в загальній системі народного господарства, під ознакою перетворення нашої країни з аграрної на індустріальну.

Ми вкладали в індустрію в 1928/29 р. 2 млрд. 331 млн. крб. в 1929/30 р.—3 млрд. 960 млн. крб., а в 1930/31 р. вкладаємо одинадцять млрд. крб.

Високий рівень техніки тої чи іншої країни вимірюється зараз станом електрифікації даної країни. Ленін нас учив, що: «...Велика машинова індустріялізація визначає не що інше, як електрифікацію всієї країни».

Ось дві таблички, що характеризують нашу роботу електрифікації.

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДАННЯ В ЕЛЕКТРОБУДІВНИЦТВО

1928/29	320 млн. крб.
1929/30	640 " "
1930/31	1180 " "

ВИРОБНИЦТВО ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ.

1928/29	6 млрд. квг.
1929/30	8 "
1930/31	13 "

Із окремих будівель у цій галузі увагу всього світу притягає Дніпрельстан. Його гребля, довжиною в 760 метрів—одна з найбільших у світі. Перегородивши Дніпро, вона підніме воду на 37 метрів вище теперішнього рівня і на 4 метри над самими високими порогами.

Гідростанція матиме потужність 810 тис. к. с. (9 турбін по 90000 к. с.). Значення Дніпрельстану в електрифікації країни видно хоч би з того, що потужність її в 1933 році дорівнюватиметься половині потужности всіх районних станцій України. Кількість енергії, що даватиме Дніпрельстан,

дорівнюватиметься **Шістнадцятьом** мільйонам робітників, тобто більше за все працездатне населення України.

Але Дніпрельстан тільки перша наша велика гідростанція. Уже зараз стоїть на черзі Волгостан і Ангаростан. Гідростанція на бурхливих потоках Ангари матиме потужність десяти Дніпрельстанів. Двадцять два мільярди квг. найдешевшої енергії використовуватиметься щороку, щоб поставити на службу революції невичерпні багатства Сибіру.

Щодо кількості продукрованої електроенергії наш Союз займав 1926/27 р. дванадцяте місце в світі, у 1930 році ми вийшли на шосте місце, а наприкінці п'ятирічки завоюємо вже друге місце.

Щодо вугілля ми виконаємо п'ятирічку за три роки.

Щодо нафти п'ятирічку виконаємо за два з половиною роки.

Щодо торфу п'ятирічку виконаємо за два з половиною роки.

Тепер чавун. Чавун — основа всієї важкої індустрії. В 1913 р. руди було видобуто 9,2 млн тонн; в 1930 р. видобуток намічено в 14,7 млн. тонн.

Витоплено чавуну в 1929/30 р.— 5500 тис. тонн; п'ятирічкою намічалось в 1932/33 р. витопити 10 млн. тонн, а ми взяли й збільшили цю цифру до 17 млн. тонн.

Буржуазні економісти, глузуючи з нас і називаючи наші пляни фантазією, мали на оці, насамперед, цю цифру — 10 млн. тонн чавуну. Так ця «фантазія» збільшена на 7 мільйонів тонн. Цей збільшений до 17 млн. тонн плян викликав ще більшу лютість усього капіталістичного світу. Коли ми здійснимо цей плян, то станемо першою країною в Європі щодо видобутку чавуну.

Ми будуємо гіганти металургійної промисловості, — своєю величиною й потужністю перші в світі, а саме:

Магнетогорський завод з продукцією чавуну на рік .	2500	тис. т.
Кузнецький завод	"	" " " " . 1000 " "
Дніпросталь	"	" " " " . 1050 " "
Керченський завод	"	" " " " . 420 " "

Важка промисловість, машинобудівництво підводить міцну технічну базу під наше сільське господарство. **Ми хочемо американську техніку перенести на радянські лани.**

Тут на одному з перших місць стоїть комбайн. Як відомо, комбайн ніде в світі не застосовується, крім у нас та в Америці. І от ми вже намітили будувати чотири великі комбайнові заводи — у Ростові, Сибіру, Саратові й Запоріжжі (Україна). Ці чотири заводи випустять наступної п'ятирічки комбайнів:

1930/31	5000	штук
1931/32	15000	"
1932/33	40000	"
1933/34	65000	"
1934/35	75000	"

Далі, ми хочемо **СРСР посадовити на автомобіль, а селянина на трактор.** Ленін якось казав:

— Коли б ми змогли дати завтра сто тисяч первоклясних тракторів, постачити їм бензину, постачити їм машиністів (ви чудово знаєте, що це покищо фантазія), то середній селянин сказав би: «я за комунію» (себто за комунізм).

Зараз ця «фантазія» втілюється в життя.

Ось дивись цю табличку.

КІЛЬКІСТЬ ТРАКТОРІВ, ЩО ПРАЦЮЮТЬ НА ЛАНАХ СРСР.

Роки	штук	к. с.
1927/28	29702	305593
1928/29	42136	470863
1929/30	73493	1007100

Більшість цих тракторів закордонні, а саме,— ми ввезли 56600 штук, а виробили в себе лише — 19103. Але ми переходимо вже до свого тракторного виробництва, при чому наші заводи своїми розмірами більші за американські. За п'ятирічним пляном, наші заводи мають випустити тракторів **триста п'ятдесят тисяч сімсот п'ятдесят штук.**

Виробнича програма цих заводів на 1933 рік запроектована:

Харківський машинобудівельний . . .	1000	штук
Красний путіловець	30000	»
Сталіградський тракторний	50000	»
Харківський тракторний	50000	»
Челябінський тракторний	40000	»

Автомобілів ми на кінець п'ятирічки матимемо 368970, при чому один Нижньоновгородський завод випускатиме 140000 автомобілів на рік

Дозволь цей розділ закінчити такими словами тов. Сталіна, що він сказав на XVI з'їзді партії:

«Ми йдемо повною ходою по шляху індустріалізації до соціалізму, залишаючи позаді нашу вікову, «рассейскую» відсталість. Ми стаємо крайною металевою, крайною автомобілізацією, крайною тракторизацією. І коли ми посадовимо СРСР на автомобіль, а селянина на трактор,— хай спробують наздогнати нас шановні капіталісти, що пишуться своєю «цивілізацією». Ми ще подивимось, які з країн можна буде тоді «виділити» у відсталі і які у передові.»

* * *

Перейдімо до сільського господарства. Оскільки на цю тему буржуазні економісти та журналісти витратили найбільше атраменту, слід на цьому питанні зупинитися докладніше.

Отже, ми взялися до корінної соціалістичної реконструкції нашого сільського господарства, Ми це робимо двома шляхами: шляхом об'єднання дрібних господарств у великі колективні господарства і шляхом організації великих радянських господарств — фабрик зерна, м'яса, молока тощо.

Цього вчив нас Ленін, до цього вела нас увесь час партія.

Але дозволь почати з порівнянь. Ось перед нами Америка. Передова капіталістична країна, технічно чудово озброєна. Подивимось, як там розвивається сільське господарство.

Америка зараз має до 1 мільйона тракторів, до 45000 комбайнів, до 800000 вантажних автомобілів, що обслуговують сільське господарство.

Проте, не зважаючи на таку техніку, посівна площа у Сполучених Штатах за 10 років збільшилась тільки на 4 млн. га, тоді як ці 20 млн. к. с. могли б дати подвоєння засівної площі, — а валова продукція виросла лише на 13,5.

Американський фермер руйнується, його душать проценти на позики, він кидає землю, він пролетаризується. В чому ж причина?

Причина в системі капіталістичних відносин, справа у приватній власності на землю, справа в тім, що при капіталізмі для переважної більшості фермерів трактор і комбайн неприступні... І от, замість розквіту, маємо загнивання.

Ми технічно незрівняно слабші за ПАСШ, але у нас правильно, раціонально поставлене керівництво сільським господарством. В основі у нас лежить плян. І цим ми б'ємо Америку.

У Сполучених Штатах мільйони тракторів, що належать великим *капіталістичним* господарствам, за десятиріччя дали приріст засівної площі в 4 млн. га, тільки чотири мільйони га! У нас же,

при незрівняно меншій кількості сталевих коней, а в більшості просто при простому складанні старих селянських засобів виробництва, колгоспники збільшили свою засівну площу проти того, що в них було в одноосібному господарстві, на 12 млн. га. Це нам дало можливість, — колгоспам разом з радгоспами, — не тільки перекрити зменшення засівної площі, що сталося у наслідок ліквідації глитайства, але й збільшити засівну площу минулого року, приблизно, на 7,4 млн. га!

У Сполучених Штатах, при наявності мільйона тракторів, потужністю, принаймні, в 20 млн. к. с., можна б було підняти 300 млн. га... але чотири п'ятих фермерських господарств не мають тракторів.

Чим же пояснюються наші успіхи?

У Сполучених Штатах — монополія багатого фермера; — у нас вони монополія радгоспів та колгоспів.

Заможний фермер працює на території 100-200 га, наш колгосп працює на тисячах га, а радгоспи — на десятках, на сотнях тисяч га.

У Сполучених штатах тракторіві закритий шлях до більшості фермерів, $\frac{4}{5}$ фермерів не можуть ним користуватись, — у нас трактор приступний більшості селян, що об'єдналися в колективи.

Там він розпоршений, — у нас він сконцентрований, — десятки тракторів припадають на одну машино-тракторну станцію, у нас є такі радгоспи, де працюють сотні тракторів. Словом, у них влада капіталістів, у нас робітничої кляси.

Ось чому, не зважаючи на те, що ми на трактор посадовили напівписьменного наймита, що ще вчора по 16—18 годин гнув спину в глитая, він, цей наймит, дає вчетверо більшу продуктивність трактора (до 2500 годин на рік замість 400—600 американських), ніж цивілізований американський фермер.

Ось через що наш темп організації великого господарства не має прецедентів в історії людства.

Ось через що велике господарство розвивається по всіх районах СРСР, воно є закон розвитку сільського господарства СРСР.

Ось через що ми скажено розвиваємо машинопостачання нашому сільському господарству.

Я звертаю твою увагу на такі цифри колгоспного будівництва.

Поперше,— засівна площа колгоспів останніми трьома роками виросла більше, ніж у сорок разів. Вона дорівнюється засівній площі Франції та Іспанії, взятих укупі.

Подруге,— валова продукція в зернових колгоспах виросла за три роки більше, ніж у п'ятдесят разів, а товарова продукція більше, ніж у сорок разів. У 1930 році колгоспи дали більше половини всієї товарової продукції зерна.

Потретьє,— за п'ятирічним пляном ми повинні були мати на кінець п'ятирічки засівної площі по колгоспах 20,6 млн. га, а насправді, вже в 1930 році маємо 36 млн. га!

Це значить, що ми перевиконали програму п'ятирічки за два роки більше, ніж у півтора рази.

За п'ятирічним пляном ми накресливали валову продукцію зернових колгоспів у 190,5 млн. ц. А на ділі, ми в 1930 р. маємо валову продукцію по колгоспах 256 млн. ц. Це значить, що ми п'ятирічну програму колгоспної продукції виконали за два роки більше, ніж на 30%.

Отже п'ятирічку колгоспного будівництва ми виконали за два роки.

Перейдімо до радгоспів,— до наших зернових фабрик. За п'ятирічним пляном площа під зернорадгоспами намічена в чотирнадцять мільйонів га, а площа всіх радгоспів дорівнюватиметься 18 млн. га.

Це значить, поперше, що один лише Зернотрест матиме на кінець п'ятирічки стільки ж засівної площі зернових, скільки має тепер Аргентина.

Це значить, подруге, що всі радгоспи, взяті разом, матимуть на кінець п'ятирічки на 1 млн. га більше засівної площі зернових, ніж має тепер уся Канада.

Ми накресливали, що в 1931/32 р. радгоспи дадуть товарового хліба 100 млн. пудів. Насправді ж, самі тільки нові радгоспи в 1930 році дали нам 200 млн. пудів. Маємо перевиконання програми в два рази.

За п'ятирічним пляном засівна площа в радгоспах на кінець п'ятирічки мала бути п'ять млн. га. А на ділі їхня засівна площа в 1930 р. дорівнюється 3,8 млн. га, а в 1931 р., — третьому році п'ятирічки, радгоспи матимуть вісім млн. га засівів.

Це значить, що п'ятирічку радгоспного будівництва ми виконали й перевиконали за три роки.

За п'ятирічним пляном ми повинні були мати по радгоспах на кінець п'ятирічки 54 млн. ц. А на ділі ми в 1930 р. мали від радгоспів 28 млн. ц. А в 1931 р. — матимемо 71 млн. ц.

Це значить, що й тут ми виконуємо й перевиконуємо п'ятирічку за три роки.

Отже маємо — п'ятирічку за три роки.

«Хай базікають тепер буржуазні писаки та їхні опортуністичні підголоски, що не можна виконати й перевиконати п'ятирічку радгоспного будівництва за три роки». (Сталін).

Ось ті загальні лінії розвитку нашого сільського господарства.

Ми підводимо суцільну колективізацію дрібних селянських господарств і на базі її ліквідуємо глїтайство, як класу.

Ми будуємо великі радянські господарства.

Ми підводимо під наше сільське господарство міцну технічну базу.

Другими словами, метал і нафта, — плюс колективізація, плюс радгоспи, — перетворюють наше сільське господарство у велике соціалістичне господарство, що своєю структурою та методами управління наближається до великого промислового підприємства.

Зрозуміла річ, що процес цей тільки но почався, Ми тільки робимо перші кроки.

„Глитай ще недобитий і чинитиме скажений опір переможному просуванню колективізації. Ліквідація глитайства *потребує довгої упертої боротьби* з глитаєм та систематичної роботи над проведенням колективізації, що повинна здійснюватись у повній відповідності із здійснюванням суцільної колективізації і як її нерозривна частина». (Із резолюції XVI з'їзду).

* *

Отже ти бачиш, що наші пляни не тільки не „утопія“, не тільки не „фантазія“, але що вони — ці пляни — реальні, це пляни соціалістичного будівництва. І це не тільки пляни, а вже саме життя, сама дійсність, бо багато того, що накреслювалось, уже виконано.

Але партія досягла цих своїх перемог не тільки в жорстокій боротьбі з клясовим ворогом, з глитаєм, а й непримиренною боротьбою із всілякими опортуністами проти генеральної лінії партії. Праві, „ліві“, право-„ліві“, — одні одверто, другі по дводушницькому, — намагалися атакувати генеральну лінію партії, вели підкопом роботу проти генеральної лінії партії. Але партія перемогла. Чому?

Тому, що її лінія правильна, ленінська лінія. Тому, що за цю лінію стоїть пролетаріят і селян-

ство. Тому, що ця лінія вказує ясну мету,— соціалізм — не тільки для пролетаріату й селянства СРСР, а й для пролетаріату, колоніальних народів та трудящих мас усього світу.

Капіталісти розуміють, що чим успішніше будуватиметься в нас соціалізм, тим гірше для капіталізму, що задихається в лабетах кризи.

Капіталізм загниває,— ми ростемо.

У капіталістичних країнах двадцять мільйонів безробітних, нам не вистачає робітників. Капіталізм гарячково озброюється,— ми ведемо мирне будівництво.

Капіталізм хоче війни, ми хочемо миру.

Соціалізм і капіталізм наближаються до останньої фази боротьби.

Тов. Сталін говорив на XVI з'їзді:

«Ясно, що питання, «хто кого», питання про те, чи соціалізм перемаже капіталістичні елементи в промисловості чи вони перемажуть соціалізм,— уже вирішено в основному на користь соціалістичних форм промисловості. Вирішено остаточно і безповоротно».

Ці слова ми можемо перенести і на всю суму взаємин між нами та капіталістичними країнами: історія винесла свій вирок остаточно й безповоротно на користь соціалізму.

Ми наздоганяємо й випереджаємо капіталістичні країни.

У нашій боротьбі і в нашій праці нас підтримує міжнародній пролетаріат і пригнічені народи колоній.

Ми зміцнюємось, капіталізм розкладається.

Революційна боротьба пролетаріату наростає з новою силою.

У наступних класових боях капіталізм буде розбитий.

І які б змови не організовував міжнародній капітал проти нас, скільки б Пуанкаре-війна та його воїнство не вимахувало шаблями, не погрожувало гарматами, скільки б він не клявся «богом та цивілізацією», — все одно йому не врятувати капіталізму.

Але це не говорить за те, що ми маємо спати. Так само, це не визначає того, що міжнародній пролетаріят повинен спокійно дивитись і сприймати брудні й криваві махінації Пуанкаре-війни, його хазяїв, його наймитів, — він повинен активно боротися з цими підбурювачами нової світової різанини.

Процес «Промпартії» наочно показує, наскільки реально нависла небезпека над СРСР, над усім міжнароднім пролетаріятom. Брудна й кривава рука Пуанкаре, за допомогою наймитів і зрадників, готувала майже відкрито, майже на очах усієї Європи інтервенцію і криваву капіталістичну диктатуру для робітників і селян Радянського союзу.

Ось послухай, що говорить один із наймитів Пуанкаре, один із «торгпромовців», В. Рябушинський, — про мету та завдання інтервенції, як і чим він заманює капіталістів Європи й Америки підняти війну проти нас.

За Рябушинським виходить, що:

— війна проти більшовиків найморальніша, найсправедливіша, найкорисніша з усіх воєн, що їх тільки знає історія;

— на війні з більшовиками капіталісти можуть добре заробити;

— війна проти більшовиків зменшить безробіття, викличе розквіт європейської економіки, бо, поперше, — до армії інтервентів заберуть 1.000.000 безробітних; бо, подруге, — давно відомо, що всяка «маленька короткочасна війна» не руйнує економіки, а, навпаки, буває для неї корисна.

Далі цього цинізму йти нікуди.

— «Дивідент інтервенції—п'ять мільярдів! Процент—п'ятсот річних!»

Де знайти краще діло?

Не діло, а золоте дно.

— Будь ласка, гоніть монету. Діло солідне, а до того ще й святобожне. Гарантую прибуток у 500 річних!..

Руський пройда Рябушинський виказав таємниці інтервенції, виказав більше, ніж сам хотів.

— Не знайти діла кращого, рентабельнішого, ніж інтервенція! 500 процентів річних!

500 процентів за зруйнування нашого соціалістичного господарства!

500 процентів за повалення радянської влади!

500 процентів за уярмлення робітників і селян!

500 процентів за кров, що її мають в ім'я капіталістів пролити пролетарі й безробітні Західньої Європи!

Із статті Рябушинського визирають опазурені руки Пуанкаре-війни.

І міжнародній пролетаріят розуміє, що змова Пуанкаре, «Торгпрому» і негідників із «Промпартії» не тільки змова проти робітників і селян Радянського союзу, а й змова проти робітників і селян усього світу.

Ось чому робітники Німеччини заявляють:

— Ми розглядаємо викриття ДПУ цієї імперіалістичної злочинної організації як тривожний сигнал, який повинен примусити нас виявити ще більшу чуйність щодо інтервентів усіх відтінків.

На підприємствах та біржах праці повинен пролувати клич мільйонів: «Геть руки від Радянського союзу. Міжнародній пролетаріят обороняє й захищає соціалістичне будівництво від імперіалістичних плянів інтервенції!»

Робітники Англії заявляють:

-- Ми зобов'язуємось боронити до останньої краплі крові першу робітничу республіку від замаху англійських контрреволюціонерів!

Французькі робітники заявляють своїм буржуа:
— На випадок війни проти Радянського союзу ми використаємо зброю для повстання. Ми обернемо війну імперіялістичну на війну громадянську і повалимо капіталістичний режим!

Отже, — ще раз:

— СРСР швидко йде до соціалізму.

— За робітниками й селянами СРСР іде міжнародній пролетаріат.

— Капіталісти організовують змови проти СРСР і готують інтервенцію.

— Ці паскудні махінації тепер викриті, і підбурювачі війни прип'яті до стіни.

— Очі у пролетарів розкриваються.

-- Революційна боротьба пролетаріату наростає.

— У наступних великих класових боях капіталізм буде розбитий. Це безперечно.

— Переможе революція.

— Переможе соціалізм.

О С Т А Н Н І Й Р О З Д І Л

...Ліфт в одну мить виніс нас на дах величезного будинку «Електрики». Інженер, на ім'я Спартак, що був прикомандирований до нас для пояснень у царстві Комуни, підвів нас до парапету.

Внизу прослалося велике місто, заляте повинню електричного світла. Це був новітній Київ, що налічував у собі 5 мільйонів мешканців. Величні сади, будинки, палаци чергувалися з розкішними квітниками; видно було великі майдани з водометами та скульптурними прикрасами. У самому серці міста

підносила велетенська постать «Робітника», що тримав на собі земну кулю. У цьому пам'ятнику містилися обсерваторія, радіостанція й бюро преси, що переймало вісті з усіх кінців світу.

Над нами висіло чорне едwabне небо з тихим мерехтінням зірниць. Іноді по ньому простягалися електричні транспаранти і тоді можна було прочитати останні новини.

Дніпро подобав на блискучу рухливу вулицю під гронами електричних ліхтарів. Задніпров'я було залляте світлом, що в далині зливалося в білястий туман. Тепла весняна ніч. Тихий вітрець долітав з просторів і пестливо обвівав наші обличчя.

Нашу увагу звернули світлі точки, що прорізували простір. Ми довідалися, що то повітряні електричні мотори, з яких користується населення для пасажирського руху.

Інженер сказав:

— Пасажирський рух ми перенесли з землі в повітря. Наші залізниці, що геть усі чисто електрифіковані, перевозять виключно вантажі, так само, як і пароплави.

— Чекайте, товаришу,—перебив я його,—з усього, що ми встигли оглянути за ці кілька годин у Комуні, ми можемо зробити висновок, що у вас техніка досягла дивного розквіту?

— Так! Наші інженери, наші хеміки і наші вчені тепер порядкують і керують усім життям країни!

Кілька хвилин ми мовчали, захоплені цією картиною. Потім мій супутник, араб, сухий і гарячий, як сам пісок Арабії, сказав:

— Чи не можна нам оглянути вашу країну з аеропляна?

Інженер хитнув головою і торкнув пальцем якийсь гудзик. Ліфт викинув перед нами молодого мужчину.

— Владлен, — сказав інженер, — приготуйте нашого мотора, ми летимо!

За хвилину ми летіли над Дніпром. Мотор то підносився вгору, й тоді перед нами відкривалися серед нічної темряви незчисленні оази електрики, — то були селища й дачі робітників, — то спускався мало не до самої води і тоді ми могли бачити надзвичайний рух на Дніпрі.

Ми мовчали, захоплені цим надзвичайним летом над країною Комуни. У далекі минулі роки ми так багато мріяли про неї. І от тепер нас ніс дивний електричний мотор в океані повітря. Мимо нас пропливали осяяні повітряні кораблі далеких ліній, як от Париж—Москва, Лондон-Пейпін. Іноді роєм пролітали маленькі, подібні до нашого, мотори, — то робітники поспішали до своїх дач з роботи або їхали на роботу.

Не минуло й 40 хвилин, — ми летіли дуже швидко, — як перед нами спершу показалося величезне довге озеро, що скидалося на темне дзеркало, а згодом велике місто, Електрополіс, центр електрифікації України, — там, де багато років тому був збудований Дніпрельстан. До нас долітали зідхання велетенських машин. Велика затока була повна кораблів. Тисячі люду сновигали вулицями й на заводах. Наш мотор зробив велике коло і почав спускатися вниз.

У цей момент могутні фанфари дивною музикою привітали нас. Усе небо загорілося плякатами, до нас донеслись громи оплесків, я схопився, щоб вітати наших друзів і...

— Товаришу, за вами слово... Авдиторія чекає вже пів хвилини!..

Я сказав слово... Воно було присвячено прийдешній Комуні...

З М І С Т

	Стор.
ЧАСТИНА ПЕРША	
БРИЗКИ КРОВИ	5
Смерть поручника Візгаліна	10
Поразка генерала Помиканова	18
Нива	25
Стрий	30
Новий бог	33
Журавно	43
У лісі	50
Нічліг	58
Як генерали Росію продали	70
ЧАСТИНА ДРУГА	
НА ПРИДОРОЖНЬОМУ КАМЕНІ	81
Війна... заради чого?	85
Війна війні	97
Хто кого?	121
Останній розділ	143

elib.nlu.org.ua



КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО Р У Х

Харнів, вулиця 1-го Травня, 11

Телефон 29-84